מדרש · אגדה

מדרש זוטא

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מדרש זוטא

מקור הטקסט: ובלכתך בדרך

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מדרש-זוטא/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

מדרש זוטא איכה פרשה א 4
מדרש זוטא קהלת פרשה א 27
מדרש זוטא קהלת פרשה ב 32
מדרש זוטא קהלת פרשה ג 38
מדרש זוטא קהלת פרשה ד 41
מדרש זוטא קהלת פרשה ה 44
מדרש זוטא קהלת פרשה ו 46
מדרש זוטא קהלת פרשה ז 48
מדרש זוטא קהלת פרשה ח 57
מדרש זוטא קהלת פרשה ט 58
מדרש זוטא קהלת פרשה יב 67
מדרש זוטא רות פרשה א 70
מדרש זוטא רות פרשה ב 75
מדרש זוטא רות פרשה ג 77
מדרש זוטא רות פרשה ד 79
מדרש זוטא שיר השירים פרשה א 81
מדרש זוטא שיר השירים פרשה ב 106
מדרש זוטא שיר השירים פרשה ג 110
מדרש זוטא שיר השירים פרשה ד 113
מדרש זוטא שיר השירים פרשה ה 116
מדרש זוטא שיר השירים פרשה ו 119
מדרש זוטא שיר השירים פרשה ז 121
מדרש זוטא שיר השירים פרשה ח 123

מדרש זוטא איכה פרשה א

[א] איכה ישבה בדד. למה נכתבה [קינות] בא"ב [רבי אליעזר אומר] שעברו ישראל על כל התורה כולה שנאמר וכל ישראל עברו [את] תורתך וסור לבלתי שמוע בקולך (דניאל ט' י"א). רבי יהושע אומר [מפני שעברו ישראל כ"ב עבירות כנגד כ"כ אותיות שבתורה. רבי יהודה אומר] אין לשון איכה אלא לשון תוכחה הה"ד איכה היתה לזונה (ישעיה א' כ"א). אמר רבי שמעון בן פזי אין לשון איכה אלא גמטריא ל"ו כנגד ל"ו כריתות שנתחייבו מנין איכ"ה:

[דרש רבי אלעזר בנו של] רבי יוסי הגלילי וכן דרש רבי חנינא אחריו איכה ישבה בדד אמר ירמיה לפני הקב"ה רבש"ע עיר ששמך ושבחך בתוכה ורוב עמה בתוכה בשלש רגלים תשב בדד אמר לו הקדוש ברוך הוא לירמיה ירמיה עד שאתה דורש את שלהם דרוש את שלי איכה היתה לזונה וגו' (שם שם) ירמיה אמר בכו תבכה בלילה ורוח הקדש אומרת לו והנה שם הנשים מבכות את התמוז (יחזקאל ח' י"ד) ירמיה אמר גלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה (איכה א' ג') ורוח הקדש אומרת ותגל [את] ערותה (יחזקאל כ"ג י"ח) [ירמיה אמר דרכי ציון אבלות (איכה א' ד') ורוח הקדש] אומרת על דרכים ישבת להם (ירמיה ג' ב') ירמיה אמר היו צריה לראש (איכה א' ה') ורוח הקדש אומרת ואת למדת אותם [עליך] אלופים לראש (ירמיה כ"ד י"א) וכן כל דבר ודבר:

[ב] איכה ישבה בדד. א"ר מאיר אמר לה הקב"ה לירושלים מי הושיבך בדד אמרה לפניו רבש"ע מי יכול להושיבני בדד אלא אתה בלבד [נגעה בי ידו של פרעה ולא ישבתי בדד וכיון שנגעה בי ידך ישבתי בדד שנאמר] מפני ידך בדד ישבתי (ירמיה ט"ו י"ז):

ד"א בדד בדד מעמה בדד מנבואה בדד מכהונה:

[ג] העיר רבתי עם. עיר שמחזקת את רוב עמה. [א"ר חנינא העיר רבתי עם עיר שרוב עמה בתוכה בשלש רגלים]:

ד"א העיר רבתי עם עיר שמכונין לפרות ולרבות בתוכה כיצד תינוק בן שתים עשרה שנה משיאין אותו אשה בת עשרים שנה כדי שתתעבר ותלד הגדול משיאין לו אשה קטנה כדי שתתעבר ותלד:

[ה] היתה כאלמנה. כאלמנה ולא אלמנה גמורה שתלך ותנשא לאחר ולא אשת איש שתקח מנכסי בעלה:

רבתי בגוים. עיר שנעשו רבנים לאדוניהם. אמרו מעשה בגוי אחד ששבה שני תינוקות מארץ ישראל והיו רצין לפני סוסיו אמר אחד לחברו דרך זה שאנו מהלכים בה גמל אחד סומא באחת מעיניו מהלך בה וזו היא הליכתו. ושני פרקין שעליו אחד של יין

ואחד של חומץ ושני בני אדם מהלכים אחריו אחד גוי ואחד ישראל אמר להם רבן מנין אתון ידעין שהגמל סומא הוא באחת מעיניו אמרו לו ראה עשבים שבצד הדרך מקום שהוא כנגד עינו הסומא לא נגע בהם ומקום שאכל עשבים הוא שמצד עינו הפתוחה שהיה רואה אותם והיה אוכל אותם. [ומנין אתון ידעין] שני פרקים שעליו אחד של יין ואחד חומץ אמרו לו הבט באם הדרך מקום שטפות נופלות עליו היין נבלע ומקום החומץ נרתח. [ומנין אתון יודעין] שני בני אדם מהלכים אחריו אחד גוי ואחד ישראל [א"ל] הגוי הטיל מים באמצע הדרך וישראל סלק עצמו לצד הדרך והטיל מים ורץ אחריהם ומצא כדבריהם הגיע לפתחו של רומי אמר אחד לחברו מריח אני קפלוטות [שביהודה] שמבשלים בקדרה של כפר חנניא כעס עליהן רבן אמר להם אלקיכם לא היה יכול לסבול אתכם עד שהוא מקלל אותו בא פלמנטר של מלך א"ל מאין באת א"ל מארץ יהודה באתי היום א"ל אפשר מארץ יהודה היום מהלך ארבע מאות פרסא א"ל רוח נשבה לספינה ובאתי היום ואם אין אתה מאמיני ראה קפלוטין של ארץ יהודה שמבשלים כקדרה ועדיין לא טעמתי מהן כלום נכנס רבן לתוך ביתו עמדה אמו ושחטה לו טלה ועשתה לבנה מיני תבשילין ופתחה לו חבית של יין והיה רבן מיסב בסעודה שעשתה לו אמו ואותן התינוקות היו עומדין עליו אמר אחד לחברו ראה ריח הבשר הזה כריח כלב וריח יין זה כריח מת אמר לאמו מה טיבו של יין זה ומה טיבו של בשר זה אמרה לו רחלה היתה אצלי וגדלתי אותה ונתעברה וילדה איל כיון שילדה הרחלה מתה ונשתייר לו האיל ולא היה מי שיניקהו חלב וכלבה שלנו הולידה ונתתי את האיל עם הכלבה והיתה מניקתו עם גוריה עד שנתגדל האיל והייתי מאכילו עשבים ושעורים עד שבאת ושחטתי אותו לך ואתה אוכל אותה (עכשיו תאמרי) [אמר לה] מה טיבו של היין הזה ומהיכן הוא אמרה לו זה היין מאותו הקבר שאביך קבור בו והכרם עומד על קברו של אביך ולפי שידעתי שאין בכל הכרמים חשוב כמוהו לפיכך מלאתי לך חבית מאותו כרם וסתמתי אותה וחתמתי אותה ואמרתי אין אני פותחה עד ביאת בני ועכשיו שראיתיך שמחתי שמחה גדולה ועמדתי ושחטתי את האיל ועשיתי לך מיני תבשילין ופתחתי לך את החבית מיד אכל ושתה ושמח באותן התינוקות שהביא עמו יותר מכל הביזה שהביא מפי שכל מה שהיו אומרים היה בודק אחריהן והיה מוצא דבריהן אמת לאחר ששמח ואכל ושתה עמד ורקד אמר אחד לחברו ראה רגלי ויקד אמו זנתה עם רקד שהיה זמר ונתעברה הימנו כיון ששמע אותו האיש את הדברים האלה נטל את הסייף בידו והלך אצל אמו ואמר לה כל הדברים שאמרו לי התינוקות אמת אמרו לי מפני שכבר בדקתי את דבריהם ואם אין את אומרת לי בן מי אני הריני הורגך אמרה

לי בני אל תהרגני ואני אומרת לך האמת פעם אחת הביא אביך זמר והיה רקד והיה קולו ערב ולא היה אביך מוליד כיון שראיתיהו נבעלתי לו ונתעברתי ממנו וילדתי אותך ולא יפה עשיתי שהבאתי שרש לאביך כיון ששמע אותו מעשה שעשתה אמר הבאתי לי מי שמוציא את גנותי לבין הבריות צוה להם ואמר להם צאו מעלי לשלום איני כדאי שישמשוני כמותכם נתן להם כל מיני מאכל וצדה לדרך ולוה אותם עד שיצאו מעליו וחזר לביתו וכך נתקררה דעתו עליו:

[ה] שרתי במדינות. עיר שטבעה יוצא מסוף העולם ועד סופו. היתה למס. אמר רבי חוניא ודאי עיר שכל עמה חזקים וגבורים נשבר לבם מפני אומות העולם מפני שאין לשון למס אלא לשון שבירה שנאמר וימס לבב העם ויהי למים (יהושע ז' ה'):

ד"א היתה למס. א"ר יוחנן עיר שכל אומות העולם היו מעלין לה מס תהא היא נותנת מס לאחרים א"ל ריש לקיש אם במס הכתוב מדבר הרי הורגין ומטופולין ממנו על עץ ומה ת"ל היתה למס אלא כיון שרואים את הדומה היו מכשכשין ונופלין שאין למס אלא פשפש שנאמר וחם השמש ונמס (שמות ט"ז כ"א):

[ו] בכה תבכה בלילה. [א"ר חנינא] אמר הקכ"ה בכיתם בגלות יכניה ולא חזרו וחזרו בגלות חזקיהו למה נשתנה בוכה בלילה מהבוכה ביום. שהבוכה בלילה כותלי הבית ומזלי הרקיע נושאים עמו קינה אבל הבוכה ביום אין כותלי הבית ומזלי הרקיע בוכים עמו:

מעשה באלמנה אחת שהיתה בשכונתו של רבן גמליאל ומתו שני בניה והיתה בוכה כל שבע שנים והיה [ר"ג] יושב ובוכה עמה כל הלילה עד שנשרו ריסי עיניו עד שידעו התלמידים ופנוה משם:

אין לה מנחם מכל אוהביה אלו נביאי השקר שהתנבאו להם לישראל ולא הניחום לחזור:

[ז] כל רעיה בגדו בה. זה מיכאל וגבריאל שהיו מלמדים עליה זכות אמר להם הקדוש ברוך הוא מי חביב עליכם. אמרו לו [ישראל ואחר ישראל] מי חביב עליכם אמרו לו] בית המקדש אמר להם נשבע אני בשמי הגדול שאתם בעצמכם מציתים בי את האור מיד נטלו מיכאל וגבריאל שני לפידי אש והציתו אש בהיכל ה' והיה המקדש קורא קינה על עצמו שנאמר ממרום שלח אש בעצמותי וירדנה (איכה א' י"ג) וכתיב מגיד מראשית אחרית (ישעיה מ"ו ו'). [כשבא אותו רשע עם המלכים לירושלים דמו ללכדו בזמן מועט והקב"ה היה מחזק את אנשי ירושלים עד בשנה השלישית אולי יחזרו בתשובה והיו גבורים בירושלים עד אין חקר והיו נלחמים עם הכשדים ומפילים בהם חללים הרבה והיה שם גבור אחד ושמו אביקא בן נבתרי כשהיו אנשי החיל מקלעים באבנים גדולות

להפיל החומה היה מקבלם בידו ומשליכן על בני החיל והורג מהם הרבה עד שהתחיל לקבל האבנים ברגלו והיה מחזירן לחיל וגרם העון ובאת הרוח והפילתו מן החומה ונבקע ומת באותה שעה נבקעה ירושלים ונכנסו הכשדים מה עשה חנמאל דוד ירמיהו השביע מלאכי השרת בשם והורידם מזוינים בכלי זיין על האומות כיון שראו הכשדים כן ברחו מפני אימתן עד ששינה להם הקדוש ברוך הוא את שמותם והעלם לרקיע ובקש חנמאל להורידן ולא יכול לפי ששינה הקב"ה שמותם מה עשה השביע את שר העולם בשם והגביה את ירושלים ותלאה באויר עד שבעט (בו) [בה] הקדוש ברוך הוא מן השמים ונפלה הדא הוא דכתיב השליך משמים ארץ וגו' (איכה ב א') וכתיב גת דרך ה' לבתולת וגו' (שם א' ט"ו) ונכנסו כולם לירושלים ונבלעו החומות הדא הוא דכתיב היה ה' כאויב בלע ישראל וגו' (שם ב' ה') ונכנסו להיכל ובקשו לשרפו עד שקרא הקב"ה לגבריאל ומיכאל ואמר להם מי חביב עליכם וכו' אמר לו הקדוש ברוך הוא לירמיהו לך והנבא על ישראל והיה משיב לפני הקב"ה לא ידעתי דבר כי נער אנכי (ירמיה א' ו') לפי שאינו רוצה להתנבאות עליהם נבואה קשה עד שאמר לו בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך נביא לגוים נתתיך (שם א' ה') מיד קיבל עליו נבואה והיה סבור ירמיה שאינו אלא אל הגוים כיון שקיבל עליו ירמיה מיד אמר לו הקדוש ברוך הוא קח את כוס היין החמה וגו' (שם כ"ה ט"ו). מיד נטלו ירמיה שנאמר ואקח את הכוס מיד ה' (שם שם י"ז) והיה סבור שאינו משקה אלא הגוים וכך אמר לו הקב"ה צא ולמד מדרך ארץ כלום משקים אלא למי שמסב בראש ראה מי מסב בראש כל מדינות והשקה תחלה ירושלים שהיא מסבה בראש כל המדינות משל למה הדבר דומה לסוטה שנכנסה לעזרה לשתות מי סוטה בא כהן להשקותה והיה מסתכל והיא אמו מיד נתבייש וחזר לאחוריו והיה צועק ובוכה על אמו כך ירמיה כשאמר לו הקדוש ברוך הוא השקה את ירושלים היה צועק ובוכה אמר לפניו רבונו של עולם לא כך אמרת לי נביא לגוים נתתיך (שם א' ה') עכשיו תחלת נבואתי באומה שלי פתתני ה' ואפת חזקתני ותוכל (שם כ' ז') אמר לו הקב"ה כבר קבלת ואי אתה יכול להחזירן מיד נטלו מידו ושתת אותו כלו ולא עוד אלא שמצצה את חרסיה שנאמר ושתית אותה ומצית ואת חרשיה תגרמי (יחזקאל כ"ג ל"ד). וכיון שראה ירמיה שנחתם גזר דינה של ירושלים מיד היה צועק ונטל קינה איכה ישבה בדד באותה שעה אמר לו הקדוש ברוך הוא מה אתה עומד מיד פתח ואמר כה אמר ה' התבוננו וקראו למקוננות ותבאנה וגו' ותמהרנה ותשאנה עלינו נהי ותרדנה עינינו דמעה (ירמיה ט' ט"ז וי"ז) לומר לך כל זמן שישראל שרוים בצער אף הקב"ה שרוי עמהם בצער שנאמר בכל צרתם לו צר (ישעיה ס"ג ט') באותה שעה קרא אבל על כל

מעשה בראשית שנאמר אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם (שם ג' ג') וכתיב ויקרא ה' אלקים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה (שם כ"ב י"ב). אמר ירמיה לפני הקדוש ברוך הוא מי פותח על ישראל קינה אתה או מלאכי השרת אמר הקב"ה אני פותח תחלה מיד פתח הקדוש ברוך הוא אהלי שודד וכל מיתרי נתקו בני יצאוני ואינם אין נוטה עוד אהלי ומקים יריעותי (ירמיה י' כ') ומלאכי השרת עונין אחריו הן אראלים צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון (ישעיה ל"ג ז') באותה שעה נכנסו מלאכי השרת לנחמו ולא רצה לקבל תנחומין הדא הוא דכתיב על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי אל תאיצו לנחמני על שוד בת עמי (שם כ"ב ד'):

אמר רבי יהושע בר חנניא מיום שחרב בית המקדש וחרבה ירושלם אין שמחה לפני הקב"ה עד שיבנה את ירושלים ויחזור את ישראל לתוכה שנאמר וגלתי בירושלם וששתי בעמי ולא ישמע בה עוד קול בכי וקול זעקה (ישעיה ס"ה י"ט) אמן וכן יהי רצון:

[ח] גלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה. [אמר רבי אלעזר] משל למלך שכעס על בנו ומסרו ביד עבדו והיה העבד מזדעזע מן בן המלך עד שכפת המלך ידיו לאחוריו אף כך אמר הקדוש ברוך הוא לנבוכדנצר עלה לירושלם והיה מתירא עד שכפת יד מיכאל שנאמר השיב אחור ימינו מפני אויב (איכה ב' ג'). אמר הקב"ה לישראל כשבראתי את עולמי לא היה לפני לא עמילה ולא יגיעה שנאמר הלא ידעת אם לא שמעת אלקי עולם ה' בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו (ישעיה מ' כ"ח) ולמעשיכם הרעים היה לי עמילה ויגיעה כדי שיעלו עליכם מלכים שנאמר אך העבדתני בחטאתיך הוגעתני בעונותיך (שם מ"ג כ"ד):

[ט] אמרו מעשה באדם אחד ודואג בן יוסף שמו והיתה אמו ואם אמו ואחות ואחות אביו מודדות את בנו בטפחים ונותנות משקלו זהב כיון שצר נבוכדנצר על ירושלים היתה אמו וקרובותיו אוכלים אותו אברים אברים ועליו מקונן ירמיה אם תאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים (איכה ב' כ'). אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא (שם שם) זה זכריה בן יהוידע. [אמרו ביום שהרגו את זכריה בן יהוידע] עברו שבע עבירות הרגו כהן ונביא וחללו שבת ויום הכפורים ועבדו ע"ז וטמאו את המקדש ובטלו את התמיד:

[י] אמרו מעשה באיש אחד שהיה לו ארבעה בנים אמר לאשתו יש לנו כלום בבית אמרה לו יש לנו כף מלא קמח אמר לה בשלי אותו ונאכל אותו ובשלתו בקדרה נתזה טפה מן הקדרה בא בנו הגדול לגרוף אותו הטפה דחפו ואמר לו אל תגזול את אחיך ולא הספיקו לאכול עד שבאו כשדים למלחמה עליהם ושבו אותם והרגו את כולם הלך אביהם ומצא

את כל אחד ואחד במקומו נטל אצבעו של בנו הגדול והניחה בתוך עינו אמר לו אצבעך שלא הנחתי לגרוף את הטפה היא תטול את עיני:

[יא] אמרו מעשה באשה אחת שהיה לה שלשה בנים והלכו שני בניה למלחמה נטלה את בנה שהיא מניקה ובשלתו בקדרה כשהם אוכלים הכירו ידי אחיהם עלו לגג ונפלו ומתו ועליהם מקונן ירמיהו טובים היו חללי חרב מחללי רעב (איכה ד' ט') והיתה ירושלם צועקת ואומרת אללי לי כי הייתי כאוספי קיץ כעוללות בציר אין אשכול לאכול (מיכה ז' א') אמרה קוצר מניח ספיחים והבוצר מניח עוללות אבל אני לא נשתייר כלום נמסרתי ביד נבוכדנצר כרחל ביד ארי וכגדי ביד הטבח:

[יב] אמרו שתי נשים היו בירושלים והיו יפיפיות ביותר תפשום כשדים והלכו אצלם מאה וחמשים איש עד שמתו מתוך הבעילה והיו צועקות ואומרות איה רחמיך ה' שבראת בהם עולמך וכשמתו היה ירמיהו מקונן עליהם נשים בציון ענו בתולות בערי יהודה (איכה ה' י"א) והיו הכשדים בועלים את הבתולות עד שהלך דם הבעילה כמין גת שנאמר בתולותיה נוגות (איכה א ד') אל תקרא נוגות אלא מן גת גת דרך ה' לבתולת בת יהודה (שם שם ט"ו) אל תקרא לבתולת אלא לבעולת:

[יג] אמרו מעשה בשבעים בתולות שנשבו והושיבן בספינה להלוך ולהושיבן בקובות והיו אותן הבתולות אומרות זו לזו בואו ונקדש שמו של הקדוש ברוך הוא ואל יחללונו גוים ערלים מה עשו עלו לגג הספינה ונפלו לים וטבעו עצמם בים:

[יד] כתיב נחמו נחמו עמי (ישעיה מ' א') למה שני פעמים רבי אומר לפי שכל מכות שלהן כפולות שכן ירמיה היה אומר שבר על שבר נקרא (ירמיה ד' ב'). בכו תבכה בלילה (איכה א' ב') עיני עיני יורדה מים (שם שם ט"ז) חטא חטאה ירושלם (שם שם ח') וכל כך למה לפי שחטאו בכפלים שנאמר כי שתים רעות עשה עמי (ירמיה ב' י"ג) וכיון שחטאו בכפלים לקו בכפלים שנאמר כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה (ישעיה מ' ב') ולפי שמכותיה כפולות כך נחמותיה כפולות שנאמר נחמו נחמו עמי (שם מ' א') עורי עורי (שם נ"ב א') קומי אורי כי בא אורך (שם י"ב) אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך (שם נ"א י"ז) אנכי אנכי הוא מנחמכם (שם שם י"ב) אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך (שם מ"ג כ"ה) שוש אשיש בה' (שם ס"א ו') סולו סולו (שם ס"ב י') וכן לכן בארצכם משנה יירשו (שם ס"א ז') אמרו לו הכל אתה נותן בכפלים כי מכת אויב הכיתיך (ירמיה ל"א י"ד) [אמר להם אל תאמרו כן אלא כי מכת אויב הכיתיך] מה עשיתי לאיוב ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה (איוב מ"ב י') אמר להם הקב"ה מה לאיוב הוספתי לבני על אחת כמה וכמה לכן בארצכם משנה יירשו (ישעיה ס"א ז'):

[טו] דבר אחר נחמו נחמו עמי רבי אומר אין דבר שירושלם מתרעמת לפני הקדוש ברוך הוא שאינה מתפייסת עליה איכה ישבה בדד (איכה א' א') אמר לה אני משרה אותך יחידה לבניך שנאמר וישכון ישראל בטח בדד (דברים ל"ג כ"ח):

בכה תבכה בלילה (איכה א' ב') מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה (ירמיה ל"א ט"ז):

גלתה יהודה מעוני (איכה א' ג') ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ (ישעיה י"א י"ב) (איכה א' ה') ונתנך ה' לראש (דברים כ"ח י"ג) וכן ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ (הושע ב' ב'):

ויצא מן בת ציון כל הדרה (איכה א' ו') זה הדור בלבושו (ישעיה ס"ג א'):

זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה (איכה א' ז') ויזכור להם בריתו וינחם כרוב חסדיו (תהלים ק"ו מ"ה):

חטא חטאה ירושלם (איכה א' ח') יבוקש את עון ישראל ואיננו (ירמיה נ' כ'):

טומאתה בשוליה (איכה א' ט') וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם (יחזקאל ל"ו כ"ה) וכן וטהרה ממקור דמיה (ויקרא י"ב ז') ידו פרש צר על כל מחמדיה (איכה א' י') יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו (ישעיה י"א י"א). כל עמה נאנחים מבקשים לחם (איכה א' י"א):

ואכלת אכול ושבוע (יואל ב' כ"ו):

לא עליכם כל עוברי דרך (איכה א' י"ב) הרימו מכשול מדרך עמי (ישעיה נ"ז י"ד):

ממרום שלח אש בעצמותי וירדנה (איכה א' י"ג) ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב (זכריה ב' ט'):

נשקד עול פשעי (איכה א' י"ד) ואשבור מוטות עולכם (ויקרא כ"ו י"ג):

סלה כל אבירי ה' (איכה א' ט"ו) סולו סולו פנו דרך (ישעיה נ"ז י"ד):

על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים (איכה א' ט"ז) כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון (ישעיה נ"ב ה'). פרשה ציון בידיה (איכה א' י"ז) עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם (זכריה ח' ד'). צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי (איכה א' י"ח) ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ (ישעיה ס' כ"א). קראתי למאהבי המה רמוני (איכה א' י"ט) והיה טרם יקראו ואני אענה (ישעיה ס"ה כ"ד):

ראה ה' כי צר לי (איכה א' כ') וירא בצר להם בשמעו את רנתם (תהלים ק"ו ס"ד):

שמעו כי נאנחה אני (איכה א' כ"א) ולא ישמע בה עוד קול בכי וקול זעקה (ישעיה ס"ה י"ט) וכן ולא ישמע עוד חמס בארצך שוד ושבר בגבוליך (שם ס' י"ח):

תבא כל רעתם לפניך ועולל למו (איכה א' כ"ב) ושנת גאולי באה (שם ס"ג ד'):

כי רחק ממני מנחם משיב נפשי (איכה א' ט"ז) והקב"ה אומר אני מנחמך שנאמר נחמו נחמו עמי (ישעיה מ'):

[טז] דבר אחר נחמו נחמי עמי. למי צריכים לנחם לי או לה למי שמתה אשתו למי מנחמים לא לבעל כך נמשלה ציון למתה שנאמר במחשכים הושיבני כמתי עולם (איכה ג' ו') לא לי צריכים לנחם נחמוני נחמוני כיוצא בו למה הדבר דומה למי שנשבו שני בניו בחייו למי מנחמים לא לאביהם כך בני יצאוני ואינם (ירמיה י' כ') כיוצא בו למה הדבר דומה למי ששרפו את ביתו הדא הוא דכתיב וישרוף את בית ה' ואת בית המלך ואת כל בתי ירושלם ואת כל בית הגדול שרף באש (ירמיה נ"ב י"ג) כיוצא בו למה הדבר דומה למי שנקצץ כרמו למי מנחמים לא לבעל הכרם כך ישראל כרמו של הקדוש ברוך הוא שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה' ז') מי צריך להנחם לא אני הוי נחמו נחמו עמי נחמוני נחמוני עמי:

[ועוד למה הדבר דומה לרועה שהיו לו צאן ונכנס ארי ואכלו למי מנחמים לבעל הצאן כך צאן אובדות היו עמי רועיהם התעום (ירמיה ג' ו') הוי אומר למי אתם צריכים לנחם אותי נחמוני נחמוני עמי למה שמי שהוא נוטל כל שלו אין דעתו מיושבת עליו מי שבניו גולים צריך כך להתנחם כביכול הכתבתי והיו עיני ולבי שם כל הימים (מלכים א' ט' ג') וכשחרב בית המקדש על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים וגו' אל תתני דמי לו עד יכונן ועד ישים את ירושלם תהלה בארץ (ישעיה ס"ב ו' ז') הוי אתם צריכים לנחם אותי ואף אתם נחמו נחמו עמי נחמוני נחמוני]:

[יז] דבר אחר נחמו נחמו עמי. אמר הקב"ה לנביאים לכו נחמו את ירושלם כיון שבאו אצלה אמרה כבר אזניו מלאין מן התוכחות שהוכחתם אותי ואתם באים לנחמני מי יתן ראשי מים ועינו מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי (ירמיה ח' כ"ג) וירמיה מקונן ברוח הקודש ואומר בכו תבכה בלילה מי בכה ישראל בכה ויש אומרים ירמיה בכה:

אמר רבי אחא כיון שחרבה ציון וירושלם ובית המקדש וגלו ישראל ויצאו בקולרין והיו ישראל מבקשים לבכות ולא הניחום הכשדים אלא היו רודפים ומכים אותם על צואריהם שנאמר על צוארינו נרדפנו יגענו ולא הונח לנו (איכה ה' ה') שלא היו מניחים אותם לבכות כיון שיצא יום ראשון נפנו אלו לאכילה ולשתיה ואלו נפנו לבכות שכן נבוזראדן צוה על ירמיה קחנו ועיניך שים עליו ואל תעש לו מאומה רע (ירמיה ל"ט י"ב) אמרו ישראל לירמיה נעשה תנאי בינינו עד שאתה נתון ברוחה הוי בוכה ביום ואנו בוכים בלילה וכן עשו ירמיה היה בוכה ביום ואומר ארור היום אשר יולדתי בו יום אשר ילדתני

אמי אל יהי ברוך ארור האיש אשר בשר את אבי לאמר יולד לך בן זכר שמח שמחהו (ירמיה ב' י"ד ט"ו) [וישראל בוכים בלילה שנאמר בכו תבכה בלילה] אמר הקדוש ברוך הוא לישראל אתם בוכים בלילה וירמיה בוכה ביום ואני בוכה ביום ובלילה שנאמר ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי (ירמיה ח' כ"ג):

[יח] דבר אחר מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה (שם שם) מה כתיב למעלה מן הענין על שבר בת עמי השברתי קדרתי שמה החזקתני (שם שם כ"א) הקב"ה אמר פלגי מים תרד עיני על שבר בת עמי (איכה ג' מ"ח) אילולא שהכתוב מדבר היה הלשון האומרו חייב לחתכו אברים אברים אלא קדמו ראשונים שנאמר וקדמונים אחזו שער (איוב י"ח כ') כתוב שער תלויה. משל לבן מלך שבקש להגביה אבן כיון שבא להגביה אותה נפלה עליו ושברתו שמע המלך שנשבר בנו התחיל לומר נשברתי אמרו לו בני פלטין בנך נשבר ואתה אומר נשברתי כך אמר הקדוש ברוך הוא כביכול על שבר בת עמי השברתי (ירמיה שם ה' כ"א) מהו קדרתי שמה החזקתני (שם שם) משל לחכם שלא ראה אבל מימיו היה לו בן אחד ומת קרא לכל תלמידיו אמר להם בבקשה מכם הראו לי היאך אבלים מתאבלים אמרו אבל קורע בגדיו אמר להם אף אני קורע אמרו לו אבל יושב ודומם לעצמו ומראה פנים אמר להם אף אני יושב כן אמרו לו אבל כופה מטתו אמר להם אף אנו כופה מטתי אמרו לו אבל לובש שחורים אמר להם אף אני לובש שחורים אמרו לו אבל בוכה ביום ובלילה אמר להם אף אני אבכה ביום ובלילה. החכם זה האלקים שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג' י"ט) כיון שחרבה ירושלם וציון ובית המקדש ועברו על ישראל כל אותן הצרות שנאמר אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי (ירמיה ט"ו ב') קרא הקב"ה למלאכי השרת אמר להם הראו לי האיך בני אדם מתאבלים אמרו לו אבל קורע את בגדיו אמר להם אף אני קורע שנאמר עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו אשר צוה מימי קדם (איכה ב' י"ז) אמרו לו האבל יושב לעצמו ומראה פנים אמר להם אף אני אשב כן שנאמר ישב בדד וידום כי נטל עליו (איכה ג' כ"ח) אמרו לו האבל כופה מטתו אמר להם אף אני עושה כן חזה הוית עד כי כרסון רמיו (דניאל ז' ט') אמרו לו האבל מכבה פנסין אמר להם אף אני עושה כן שנאמר ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם ראיתי ההרים והנה רועשים וכל הגבעות התקלקלו (ירמיה ד' כ"ג כ"ד) וכתיב ראיתי והנה אין האדם (שם שם כ"ה) ואין אדם אלא ישראל שנאמר ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל ל"ד ל"א) אמרו לו האבל לובש שחורים אמר להם אף אני לובש שחורים שנאמר אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם (ישעיה נ' ג') אמרו לו אבל

בוכה ביום ובלילה [אמר להם] אף אני בוכה ביום ובלילה שנאמר ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי (ירמיה ח' כ"ג) מי בוכה כביכול הקדוש ברוך הוא דומה לחכם שהיו לו שני בנים משכים ומוליכם לבית הספר מעריב ומוליכם לבית המשתה אחר ימים מתו לו שניהם והיה משכים והולך לבית הספר ובוכה מעריב הולך לבית המשתה ובוכה כך כשחרבה ציון וירושלם היה הקב"ה משכים והולך לציון ומבקש אדם מישראל שמה ולא היה מוצא שם בריה ומעריב הולך לירושלם ומבקש אדם מישראל שמה ולא היה מוצא שם בריה לכך נאמר ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי:

[יט] דבר אחר מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה (ירמיה ח' כ"ג) מהו מי יתן ראשי מים אמר הקדוש ברוך הוא [הלואי] הנחתי עולמי תהו ובהו כשם שהיה שנאמר ורוח אלקים מרחפת על פני המים (בראשית א' ב') ואין ראשי שנאמר כאן אלא ברייתו של עולם שנאמר בראשית ברא אלקים (שם שם א'):

ד"א מי יתן ראשי מים. אמר הקב"ה הלואי לא ירדתי להר סיני ונתתי להם תורה שיעברו עליה ויענשו בה ואין ראשי אלא תורה שנאמר ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח' כ"ב) בוא וראה משה מקלסם במי יתן שנאמר מי יתן והיה לבבם זה להם (דברים ה' כ"ו) וירמיה אמר מי יתן ראשי מים (ירמיה ח' כ"ג) הוא שאמר דניאל והוא מהשנא ענדיא וזמניא (דניאל ב' כ"א) וכשיצאו ממצרים אמר משה ויושע ה' ביום ההוא את ישראל (שמות י"ד ל') וכשיצאו ישראל מירושלים אמר ירמיה נתנני ה' בידי לא אוכל קום (איכה א' י"ד). כשיצאו ישראל ממצרים אמר משה היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו (תהלים ק"ד ב') וכשיצאו ישראל מירושלים אמר ירמיה סורו טמא קראו למו סורו סורו וגו' (איכה ד' ט"ו). כשיצא ישראל ממצרים אמר משה הים ראה וינוס הירדן יסוב לאחור (תהלים קי"ד ג') וכשיצאו ישראל מירושלים אמר ירמיה על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו (תהלים קל"ז א'). כשיצאו ישראל ממצרים אמר משה ההרים רקדו כאילים (תהלים קי"ד ד') וכשיצאו ישראל מירושלים אמר ירמיה ראיתי (את) ההרים והנה רועשים (ירמיה ד' כ"ד) [כשיצאו ישראל ממצרים אמר משה זה ארבעים שנה ה' אלקיך עמך לא חסרת דבר (דברים ב' ז') וכשיצאו ישראל מירושלים אמר ירמיה עוללים שאלו לחם פורש אין להם (איכה ד' ד')]. כשיצאו ישראל ממצרים אמר משה ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלקיך כאשר ישא איש את בנו (דברים א' ל"א) וכשיצאו ישראל מירושלים אמר ירמיה השליך משמים ארץ תפארת ישראל (איכה ב' א'). כשיצאו ישראל ממצרים אמר משה ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים וגו' (דברים ד' ד') וכשיצאו [ישראל] מירושלים אמר ירמיה דבק לשון יונק אל חכו בצמא (איכה ד'

ד'). כשיצאו ישראל ממצרים אמר משה וענן ה' עליהם יומם (במדבר י' ל"ד) [וכשיצאו ישראל מירושלים אמר ירמיה סכותה בענן לך מעבור תפלה (איכה ג' מ"ד) כשיצאו ישראל ממצרים בשירה יצאו שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל את השירה (שמות ט"ו א')] וכשיצאו ישראל מירושלים אמר ירמיה בכו תבכה בלילה ודמעתה על לחיה (איכה א' ב'):

[כ] אמר רבי [יהושע בן לוי] סח לי זקן אחד בבקעת מגידו שהרג נבוזראדן [רב טבחים] מישראל מאתים ואחד ועשרים ריבוא ובירושלים תשעים וארבע ריבוא עד שהלך דמם ונגע בדמו של זכריה הדא הוא דכתיב פרצו ודמים בדמים נגעו (הושע ד' ב') חזיה לדמיה של זכריה דהוה קא רתח וסליק אמר להון מאי הוא אמרו דם זבחים ועולות דאשתפיך אייתי דמי פרים ואילים ושחט ולא אידמי אמר להו אי אמריתו לי מוטב ואי לא מסריקנא לבשריכון במסרקא דפרזלא אמרו ליה נביא הוה לן דהוה מוכח לן ולא קבלנו מיניה וקמנו עליה וקטלנוהי אמר אנא מפייסנא לדמיה אייתי בחורים ובתולות קטיל עליה ולא נח אייתי תינוקות של בית רבן קטיל עליה ולא נח אייתי סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה קטיל עליה ולא נח קריב לגביה ואמר ליה זכריה זכריה כל הטובים שבהם הרגתי אם נייחא מוטב ואם לאו אקטלינהו כולהו [באותו שעה] מיד נח נבוזראדן הרהר בדעתיה ואמר [ומה] ישראל שהרגו נפש אחת כך גרם להם אני שהרגתי כמה נפשות על אחת כמה וכמה ערק אזל ואתגייר תאנא נעמן גר תושב היה נבוזראדן גר צדק היה:

[כא] אמר רבי [יהודה אמר] שמואל ואמרי לה במתניתא תנא מעשה בארבע מאות ילדים וילדות שנשבו לקלון (ולחרפה) והרגישו בעצמן למה הן מתבקשין אמרו זה לזה אם אנו טובעין בים [אנו באים לחיי העולם הבא דרש להם הגדול שבהם אמר ה' מבשן אשיב אשיב ממצולות ים (תהלים ס"ח כ"ג) אמר ה' מבשן אשיב מבין שיני אריות ממצולות ים אלו שטובעים בים כיון ששמעו ילדות כך עמדו כלן וטבעו את עצמן בים] נשאו ילדים קל וחומר בעצמם ומה הללו שדרכם לכך טבעו את עצמן אנו שאנו זכרים על אחת כמה וכמה עמדו כולם וטבעו את עצמם ועליהם מקונן ירמיה ואמר כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה (תהלים מ"ד כ"ג):

ואית דאמרי זו אשה ושבעה בניה שאמר להם קיסר הרשע בשעה ששבה אותם בואו והשתחוו לע"ז אמרו לו כתוב בתורה אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב') אמר להם קיסר קטלוהו הביאו הגדול שבהם אמר ליה פלח לעבודה זרה אמר ליה הכתיב לא יהיה לך אלקים אחרים על פני (שם שם ג') אמר להם קיסר קטלוהו אתיוהו לתניינא אמר ליה פלח לע"ז אמר ליה הכתיב זובח לאלקים יחרם (שם כ"ב י"ט) אמר להו קטלוהו אייתי

[לתליתאה אמר ליה פלח לע"ז א"ל הכתיב לא תשתחוה לאל אחר א"ל קטלוהו אייתי [לרביעאה אמר ליה פלח לע"ז אמר ליה הכתיב שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד (דברים ו' ד') אמר להו קטלוהו אייתי לחמשא אמר ליה פלח לע"ז אמר ליה הכתיב וידעת היום והשבות אל לבבך וגו' (שם ד' ל"ט) אמר להו קטלוהו אייתי לשתיתאה אמר ליה פלח לע"ז אמר ליה כתיב אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלקים וגו' (דברים ד' ל"ה) אמר להו קטלוהו אייתי לשביעאה זוטרא דכולהון אמר ליה פלח לע"ז אמר ליה כתיב את ה' האמרת היום (דברים כ"ו י"ז) ועוד כתוב אחר אומר וה' האמירך היום (שם שם י"ח) כבר נשבענו להקדוש ברוך הוא שאין אנו ממירים אותו באלוה אחר ונשבע הקב"ה לנו שאינו ממירנו באומה אחרת אמר ליה קיסר אנא חמית בך דסוכלנותך סיגא ואת זעיר וחסת עליך נפשיתא עול להכא עאל לגביה ההוא ינוקא אמר ליה תא ואשדי לך גושפנקא דילי קמי ע"ז וזיל אייתי וחמון יתך וימרון בדלן פלח לעבודה זרה ותשזיב ולא נקטלינך כמה דקטלינן להנך שיתא אחוך אלא בבעו מינך עביד לי יקרא קדם בעלי דבבי אמר ליה חבל עלך קיסר ומה לכבודך כך לכבוד מלך מלכי המלכים שהוא חי וקים לעולם ולעולמי עולמים על אחת כמה וכמה אמר להו קיסר קטלוהו אמרה להון אמהון מרים בת מנחם בבעו מנייכון הב לי ברי זעירא ואחבקיה וגפפת יתיה [עד דלא תקטלון יתיה חס עלה קיסר ואמר לה עביד ביה רעותך וחות יתיה לקטלא אתה אמיה וחבקת יתיה ונשקת יתיה וגפפת יתיה] ולחשת ליה באודניה ואמרת ליה ברי ברי זעירא [דכולהון] זיל ואימא ליה לאביך אברהם אל תזוח דעתך אתה עקדת מזבח אחד ואני עקדתי שבעה מזבחות עלתה לגג ונפלה ומתה יצאת בת קול ואמרה לה אם הבנים שמחה (תהלים קי"ג ט'):

[כב] אמר רב יהודה [אמר שמואל] מעשה בבנו ובבתו של רבי ישמעאל [בן אלישע] שנשבו לשני אדונים לימים נזדווגו שניהם זה אצל זה אמר אחד יש לי עבד שאין כיפיו בכל העולם וזה אמר יש לי שפחה שאין כיופיה בכל העולם אומר אחד לחברו בוא ונשיאם זה לזה ונחלק ביולדות שלהם וכן עשו והשיאום והכניסום לבית בערב זה יושב בקרן זויות כל הלילה ובוכה ואומר אני כהן בן כהן גדול אשא שפחה וזאת אומרת ובוכה אני כהנת בת כהן גדול אנשא לעבד כיון שעלה עמוד השחר הכירו זה את זה ונפלו זה על זה געו בבכיה גדולה ומרה עד שמתו ועליהן היה ירמיה מקונן על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים:

[כג] מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי (שה"ש ח' א'). לעתיד לבא יבוא הקדוש ברוך הוא לפייסה לכנסת ישראל והיא אומרת לפניו רבונו של עולם במה אתנחם שלא עשית לי אפילו כבשר ודם יוסף שהוא בשר ודם אע"פשגמלוהו אחיו רעות לא נקם מהם אלא

כשבאו אחיו אצלו כבש רחמיו עליהם שנאמר ולא יכול יוסף להתאפק (בראשית מ"ה א') אבל אתה [לא] כבשת רחמיך ממני והנחת אומונתך שכתוב בך ה' ה' אל רחום וחנון (שמות ל"ד ו'):

ד"א אמרה לפניו רבונו של עולם זכורה אני אחוה וריעות שהיה לי עמך ויודעת אני כמה נסים וגבורות שעשית לי אף אני עשיתי לך טובות קדשתי את שמך הגדול על אותם הנסים וגבורות ואמרתי שירה על כל נס ונס וקבלתי תורתך מה שלא קבלו אומות העולם יצפיתי שאכנס אני ואתה לגן עדן ותשמחני שם שנאמר אנהגך אביאך אל בית אמי תלמדני (שה"ש ח' ב') כיון שנכנסתי לביתך הבאת עלי צרים והשחקתם עלי שנאמר ראוה צרים שחקו על משבתיה (איכה א' ז') במה אתנחם אמר ליה הקב"ה את אומרת כך לא צערתי עמך באותו צער משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שבאו עליו אויבים והציתו אש בביתו והיה יושב ודומם אמר מה אעשה אעמוד וארוצה מביתי (ואמרו) אין בי כח בדרך ישב והיה מגיע האור אצלו (חזרו) [באו] ואמרו לו אדוני המלך מפני מה אתה יושב והאור בביתך אף כך הקדוש ברוך הוא בשעה שנכנסו אויבים להיכל והציתו אש בבית המקדש היה הקב"ה יושב ובוכה נכנס אסף אצלו ואמר ליה רבונו של עולם האור דולק בביתך ואתה יושב קום צא מביתך שנאמר הרימה פעמיך למשואות נצח כל הרע אויב בקודש (תהלים ע"ד ג') באותה שעה מתכנסין כל הנביאים והולכים אצל ירושלם לנחמה אמר להם הקדוש ברוך הוא למי אתם צריכים לנחם תחלה לי או לירושלים מי שמת לו בן למי מנחמים לא לאב מי שנשרף ביתו למי מנחמין לא לבעליו לא כל שכן שאני צריך לתנחומין תחלה אף על פי כן לכו ופייסוהו ומתכנסין כלם והולכים אצלה וכיון שהיא רואה אותם אומרת להם לכו לכם איני צריכה לתנחומין של בני מיד הולכים לפני הקב"ה ואומרים לפניו רבונו של עולם אינה מקבלת פיוסין שלנו אמר להם אין ראוי שילך אלא אני בעצמי ואפייסנה מפני שעברתי על הדין כתבתי בתורה לא תעבוד בבכור שורך ולא תגוז בכור צאנך (דברים ט"ו י"ט) ולישראל קראתי בני בכורי ישראל (שמות ד' כ"ב) ואמרתי להם הביאו [את] צואריכם בעול מלך בבל ועבדו אותו וגו' (ירמיה כ"ז י"ב) כתבתי בתורתי לא תשנא את אחיך בלבבך (ויקרא י"ט י"ז) ואני שנאתיה לפיכך אני ראוי לפיוסה מיד הלך הקדוש ברוך הוא אצלה ואומר לה כעס זה למה אמרה לפניו רבונו של עולם ולא אכעס שהגליתי לבין אומות העולם וקללתני קללות רעות ונעשה פני כשולי קדרה ובכל זאת קדשתי את שמך הגדול אמר לה כנגד זכות שעשית כך יש לך חובה וזה שכעסתי עליך כתבתי בתורה כבד את אביך ואת אמך (שמות כ' י"ב) ואת כתבת אב ואם הקלו בך (יחזקאל כ"ב ז') כתבתי בתורה

שופך דם האדם (בראשית ט' ו') ואת כתבת אנשי רכיל היו בך למען שפך דם (יחזקאל כ"ב ט') כתבתי בתורה לא תרצח לא תנאף לא תגנוב (שמות כ' י"ג) ואת כתבת אלה וכחש ורצוח וגנוב ונאוף (הושע ד' ב') אמרה לפניו רבונו של עולם כיון שהגליתני לבין אומות העולם בדין הוא שלא אשמור שבת וקיימתי מצותיך אמר לה בתי הגיע זמנך לגאל אמרה לפניו איני מתנחמת עד שתראני באותם רשעים שציערוני וחרפו את שמך מיד אמר לה בתי חייך אני מביא אותם לפניך ונפרע מהם בפניך עד שאוכלים את בשרם שנאמר והאכלתי את מוניך את בשרם וכעסיס דמם ישכרון וידעו כל בשר כי אני ה' מושיעך וגואלך אביר יעקב (ישעיה מ"ט כ"ו):

[כד] השיב אחור ימינו מפני אויב (איכה ב' ג'). אמר רבי אלעזר משל למלך שכעס על בנו ומסרו ביד עבדו והיה מזדעזע מן בן המלך עד שכפת לו ידי בנו לאחוריו אף כאן אמר ליה הקב"ה נבוכדנצר עלה לירושלים והיה מתירא עד שכפה לו ידי מיכאל שנאמר השיב אחור ימינו מפני מה שמאסו בתורה שנאמר כי מאסו את תורת ה' צבאות ואת אמרת קדוש ישראל נאצו (ישעיה ה' כ"ד) כי מאסו את תורת ה' זו תורה שבכתב ואת אמרת קדוש ישראל זו תורה שבעל פה:

[כה] ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון (ישעיה ד' ט"ז). שהיו הולכות בקומה זקופה: ותלכנה נטויות גרון (שם שם). כשהיתה אחת מהן מתקשטת היתה מטה בגרונה לכאן ולכאן כדי להראות את תכשיטיה:

ומסקרות עינים (שם שם). בסיקרא. רבי שמעון [בן לקיש] אמר בקילורית אדומה: הלוך וטפוף תלכנה (שם שם). כשהיתה אחת מהן ארוכה מביאה שתי קצרות ומהלכת ביניהן כדי שתהא נראית לבחורים (טפח) [צפה] על גביהן וכשהיתה אחת מהן קצרה היתה לובשת קורדוקין עבה ומביאה שתי ארוכות ומהלכת ביניהן כדי שתהא נראית לבחורים:

וברגליהן תעכסנה (שם שם). אמר רבי אבא בר כהנא שהיתה כל אחת מהן מביאה שלפוחית של תרנגולת וממלאתו שמן אפרסמון ונותנת אותו בין עקבה למנעלה וכשהיתה מגעת לכת של בחורים עומדת ודורסת עליה והיא נבקעת והיה הריח יוצא ממנה ומפעפע בהם והיה הקדוש ברוך הוא אומר לירמיה מה עושות אלו שכאן יגלו מכאן והיה ירמיה מחזר עליהן ואמר בנותי עשו נא תשובה עד שלא יבואו השונאים עליכם והן אומרות ימהר יחישה מעשהו למען נראה ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל ונדעה (ישעיה ה' י"ט) דוכוס רואה אותי והוא נוטל אותי לו לאשה [אפרכוס רואה אותי ונוטל אותי לו לאשה] ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל ונדעה על מאן הוא קיימא

על דידן או על דיליה וכיון שגרמו העונות ונכנסו השונאים לשם היו יוצאות לפניהם מקושטות כזונות והיה דוכוס רואה אחת מהן ונוטלה לו לאשה ומושיבה בקרונין שלו אמר הקב"ה הא קמת על דילהון ועל דידי לא קמת מה עשה להם הקדוש ברוך הוא רבי אלעזר אומר הלקם בצרעת שנאמר וספח ה' את קדקד בנות ציון (שם ד' י"ז) וכתיב ולשאת ולספחת ולבהרת (ויקרא י"ד נ"ו) רבי יוסי בר חנינא אמר העלה על ראשיהן משפחות של בנים. רבי חייא בר אבא אמר עשה אותן שפחות מכודנות רבי ברכיה בשם רבי יוסי אומר שימר משפחותיהן שלא יתערבו זרע קדש בעמי הארצות אע"פכן לא חזרו בהם אמר הקב"ה יודע אני שאין אומות העולם בדילין מן הזיבה ומן הצרעת מה עשה להן הקדוש ברוך הוא וה' פתחן יערה (ישעיה ג' י"ז) מהו פתחן יערה רמז הקב"ה למעינות שלהן והיו שופעות וממלאות קרונין דם כיון שרואים אותן כך היו דוקרים אותן בחרב ומשליכים אותן תחת קרונין והיו עוברים עליהן ומפסקתן והיו אומרים זה לזה סורו טמא קראו למו (איכה ד' ט"ו):

[כו] ויקרא ה' אלקים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק (ישעיה כ"ב י"ב). אמרו בשעה שבקש הקדוש ברוך הוא להחריב את בית המקדש אמר כל זמן שאני בתוכה אין אומות העולם נוגעים בה אלא אכבוש עיני ממנה ואשבע שלא אזקק לה עד עת קץ ויבואו אויבים ויחריבו אותה מיד השיב הקב"ה ימינו והחזירה לאחוריו שנאמר השיב אחור ימינו מפני אויב (איכה ב' ג') באותה שעה נכנסו אויבים להיכל ושרפוהו באש כיון שנשרף אמר הקדוש ברוך הוא שוב אין לי מושב בארץ כל הארץ לא שלי הוא אלא אסלק שכינתי ממנה באותה שעה בכה הקב"ה ואמר מה עשיתי שהשריתי שכינתי בשביל ישראל ועכשיו שחטאו חזרתי למקום הראשון חס ושלום שהייתי שחוק לאומרים ולעג לבריות באותה שעה בא מטטרון ונפל על פניו ואמר לפניו רבש"ע אני אבכה ואתה לא תבכה אמר לו למה אין אתה מניח אותי לבכות אכנס במקום שאין לך רשות ליכנס ואבכה שנאמר ואם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי מפני גוה ודמוע תדמע ותרד עיני דמעה כי נשבה עדר ה' (ירמיה י"ג י"ז) אמר להם הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת באו ונלך אני ואתם ונראה מה עשו האויבים מיד הלך הקב"ה ומלאכי השרת וירמיה לפניו כיון שראה בית המקדש אמר ודאי זה היה ביתי וזה היה מנוחתי שבאו האויבים שם ועשו כרצונם באותה שעה היה צועק ובוכה ואומר בני היכן הם כהניי ולוויי היכן הם אדיריי היכן הם ומה אעשה כמה פעמים התריתי בכם שתחזרו בתשובה ולא עשיתם אמר הקדוש ברוך הוא לירמיה מה אתה רואה ודומם היום אני דומה לאדם שהיה לו בן ועשה אותו חופה ומת בתוך חופתו ואין לך כאב לא עלי ולא

על בני לך וקרא לאברהם יצחק ויעקב ומשה מקבריהם כי הם יודעים לבכות אמר לפניו רבונו של עולם איני יודע היכן משה קבור אמר לו לך ועמוד על שפת הירדן וקרא בן עמרם בן עמרם עמוד וראה צאנך שבלעוהו (אויבים) [הזאבים] מיד הלך ירמיה למערת המכפלה ואמר אבות העולם עמדו שהגיע זמן שאתם מתבקשים לפני הקב"ה אמרו לו למה אמר איני יודע מפני שהיה ירא לומר להם חרבן בית המקדש אמר עכשיו יאמרו לי בימיך היתה זאת הניחם ירמיה והלך ועמד על שפת הירדן וקרא בן עמרם בן עמרם הגיע זמן שאתה מתבקש לפני הקדוש ברוך הוא אמר לו למה אמר לו איני יודע הלך אצל מלאכי השרת שהיה מכיר אותם משעת מתן תורה אמר להם משרתי עליון אתם יודעים מפני מה אני מתבקש לפני הקב"ה אמרו לו אינך יודע שבית המקדש חרב בימי ירמיה וישראל גלו ואתה מתבקש לספוד ולבכות מיד קרע בגדי כבוד שהלבישו הקדוש ברוך הוא והניח ידו על ראשו והיה צועק ובוכה והלך אצל אבות העולם (אמר לו אביו עמרם מה זאת לך בני) ואמרו לו אבות העולם משה רועה ישראל מה היום מיומים אמר להם אבותי אין אתם יודעים שבית המקדש חרב וישראל גלו לבין אומות העולם מיד קרעו את בגדיהם והניחו ידיהם על ראשם והיו צועקים ובוכים עד שבאו לשערי בית המקדש כיון שראה אותם הקב"ה חגר שק ותלש שערו ואלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו הדא הוא דכתיב ולקרחה ולחגור שק (ישעיה כ"ב י"ב) והיו מהלכים ובוכים משער זה לשער זה כאדם שמתו מוטל לפניו והקדוש ברוך הוא מספיד ואומר אוי לו למלך שבקטנותו הצליח ובזקנותו לא הצליח אוי להם לזקנים שבזקנותם חרב ביתם:

פתח אברהם ואמר רבונו של עולם בני היכן הם אמר לו הקב"ה ענן בא עליהם ושבה אותם אמר לפניו רבונו של עולם למאה שנים נתת לי בן והייתי שמח בו שמחה גדולה ובשעה שאמרת לי העלהו לעולה לפני שמחתי ולא עכבתי על דבריך ובאו מלאכי השרת ואמרו זה לזה בואו ונראה בן שניתן לו בקהיות שנים למאה שנה ואינו חס עליו ועכשיו לא תזכור לי זאת ותרחם עליו פתח וקרא מקרא זה מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי (ירמיה ח' כ"ג):

פתח יצחק ואמר לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם בני היכן הם אמר לו נמסרו ביד צריהם כצאן לטבח אמר לפניו רבונו של עולם בשעה שאמר לי אבא כפות עצמך על גבי המזבח לא עכבתי על דבריו עכשיו לא תזכור לי זאת ותרחם על בני פתח ואמר שמעתי ותרגז בטני וגו' (חבקוק ג' ט"ז):

פתח יעקב ואמר לפני הקב"ה רבונו של עולם בני היכן הם אמר לו עין הרע שלטה בהם והגלו אותם לבבל פתח וקרא המקרא הזה קלים היו רודפינו מנשרי שמים (איכה ד' י"ט):

פתח משה ואמר לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם לשוא רדפתי לפניהם לשוא נפלו עצמותי במדבר פתח ואמר המקרא הזה מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה (תהלים נ"ה ז'). באותה שעה עמדו כלם באגודה אחת והיו צועקים ובוכים אמר להם הקב"ה אבות העולם למה אתם בוכים אמר להם אוי לו לזקן שבקטנותו הצליח ובזקנותו לא הצליח אוי לו למלך שנשבו בניו בחייו ולא יכול להצילם אוי לו למלך שנעשה שחוק לכל בריותיו שנאמר הייתי שחוק לכל עמי (איכה ג' י"ד) אמרו לפניו רבונו של עולם שמא אין חזרה לבנים אמר להם אל תאמרו כך יש דור שהוא מצפה למלכותי מיד הם נגאלים שנאמר ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם (ירמיה ל"א ט"ז) באותה שעה אמר לו משה לירמיה לך לפני שאלך ואביאם ואראה מי מניח ידו עליהם אמר לו אי אפשר ללילך בדרך מפני ההרוגים אמר לו אעפ"כ לך מיד הלך משה וירמיה לפניו כיון שהגיעו לנהרות בבל ראוהו ישראל למשה ואמרו זה לזה בא בן עמרם מקברו לפדות אותנו מיד צרינו יצאה בת קול ואמרה משה גזרה היא שנגזרה אמר להם בני להחזיר אתכם אי אפשר אלא המקום יחזיר אתכם במהרה הניחם באותה שעה בכו בכיה גדולה עד שעלתה בכיתן למקום שנאמר על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו וגו' (תהלים קל"ז א') כיון שבאו אצל אבות אמרו לו מה עשו אויבים לבנינו אמר להם מהם הרגו בחרב ומהם כפתו ידיהם לאחוריהם ומהם מופשטים ערומים ומהם מושלכים לחמה רעבים וצמאים מיד פתחו ואמרו [ווי על דמטא לבנן] היכא הויתון כיתמי בלא אבא היכי הלכתון בטורי ובחצצי בלא מסאני ובלא סנדל היכא טעניתון מטול דחלא היכא כפיתון ידיכון לאחוריכון פתח משה ואמר ליטא שמשא אמאי לא חשיכת בשעתא דעאל סנאה לבית מקדשא אהדר ליה שמשא ואמר משה רעיא מהימנא היכי הוה אהיה חשיכא דלא שבקין לי לא רפו לי כי נקיטו לי בשיתין שוטי דנורא ומחו לי ואמרו לי פוק אנהר. תוב פתח משה ואמר ווי לי על זיוך מקדשא היכי חשך (סה) ווי דמטא זמנא (מטא עידנא) דמקדשא חרב והיכלא מקליא ודרדקי דבי רבן מתקטלין ואבהתכון אזלין בשביה וגלו: [כז] תוב פתח (אברהם) [משה] ואמר וויי בחייכון כשדאי לא תקטלון קטולא אכזראה ולא תשוון כלאה גמירא ולא תקטלון ברא באנפי אבא וברתא באנפי אמא דמטא זמנא דמרא שמיא חושבנא חשיב מנכון וכשדאי רשיעיא לא עבדין הכי אלא מותבין ליה לברא

באנפיה דאבוהי ואמיה ואמרין ליה ולאבוהי קום נכסיה ואמיה בכיא ונתרין דמעתה עלוהי ואבוהי תלה ליה רישיה:

[כח] עתיד הקדוש ברוך הוא להפוך תשעה באב לשמחה שנאמר כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים (זכריה ח' י"ט) ולבנות את ירושלם הוא בעצמו ולקבץ גליות ישראל לתוכה שנאמר בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס (תהלים קמ"ז ב'):

א"ר יוחנן כל המתאבל על ירושלם זוכה ורואה בשמחתה שנאמר שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה (ישעיה ס"ו י') וכל אשר אינו מתאבל עליה אינו רואה בשמחתה:

[כט] דברי ירמיהו בן חלקיהו מן הכהנים אשר בענתות בארץ בנימין (ירמיה א' א') אמר רבי שמעון מאי דכתיב עד מתי פתיים תאהבו פתי ולצים לצון חמדו להם (משלי א' כ"ב) אמר הקב"ה בנוהג שבעולם אדם אוכל צחנה שני ימים ונפשו קצה עליו וקניטא עליו אבל אתם כמה שנים אתם עובדים ע"ז אותה שכתוב בה צא תאמר לו (ישעיה ל' כ"ב) צואה תאמר לו ואין נפשכם קניטא ממנה:

[ל] אמר רבי שמעון כל מה שכתוב בישראל לגנאי כתוב ברחב לשבח ברחב כתוב השבעו נא לי בה' כי עשיתי עמכם חסד (יהושע ב' י"ב) ובישראל כתיב ואם חי ה' יאמרו אכן לשקר ישבעו (ירמיה ה' ב') ברחב כתיב והחייתם את אבי ואת אמי (יהושע ב' י"ג) ובישראל כתיב אב ואם הקלו בך (יחזקאל כ"ב ז') ברחב כתיב ותטמנם בפשתי העץ (יהושע ב' ו') ובישראל כתיב אומרים לעץ אבי אתה (ירמיה ב' כ"ז) ברחב כתיב הערוכות לה על הגג (יהושע ב' ו') ובישראל כתיב ואת המשתחוים על הגגות וגו' (צפניה א' ה') ברחב כתיב ותאמר להם ההרה לכו (יהושע ב' ט"ז) ובישראל כתיב על ראש ההרים יזבחו (הושע ד' י"ג) ברחב כתיב ונתתם לי אות אמת (יהושע ב' י"ג) ובישראל כתיב ואמת לא ידברו (ירמיה ט' ה'):

[לא] דבר אחר דברי ירמיהו בן חלקיהו אמר הקדוש ברוך הוא אני נתתי עשרת הדברות לישראל והם הפכום לרעה אמרתי להם אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב') והם לא עשו כן אלא אומרים לעץ אבי אתה (ירמיה ב' כ"ז) אמרתי להם לא יהיה לך אלקים אחרים על פני (שמות כ' ג') והם לא עשו כן אלא ואת המשתחוים על הגגות לצבא השמים (צפניה א' ה') אמרתי להם לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא (שמות כ' ז') והם לא עשו כן [אלא אכן לשקר ישבעו (ירמיה ה' ב') אני אמרתי להם זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ' ח') והם לא עשו כן] אלא ואת שבתותי חללת (יחזקאל כ"ב ח') אמרתי להם כבד את

אביך ואת אמך (שמות כ' י"ב) והם לא עשו כן אלא אב ואם הקלו בך (יחזקאל כ"ב ז') אני אמרתי להם לא תרצח לא תנאף ולא תגנוב (שמות כ' י"ג י"ד ט"ו) והם לא עשו כן [אלא רצוח וגנוב ונאוף (הושע ד' ב') אני אמרתי להם לא תענה ברעך עד שקר (שמות כ' ט"ז) והם לא עשו כן] אלא וידרכו את לשונם קשתם שקר (ירמיה ט' ב') אני אמרתי להם לא תחמוד (שמות כ' י"ז) והם לא עשו כן אלא וחמדו שדות וגזלו וגו' (מיכה ב' ב'):

[לב] אמר רבי יודן בר סימון מאי דכתיב נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך (דברים י"ח י"ח) והא כתיב ולא קם עוד נביא בישראל כמשה (שם ל"ד ו') ומאי אמר כמוך אלא היה ירמיהו כמוהו בתוכחות אתה מוצא כל מה שכתוב בזה כתוב בזה מתנבא ארבעים שנה וזה מתנבא ארבעים שנה זה מתנבא על יהודה וישראל וזה מתנבא על יהודה וישראל זה עמדו בני שבטו כנגדו וזה עמדו בני שבטו כנגדו זה הושלך ליאור וזה הושלך לבור זה הוצל על ידי אמה וזה הוצל ע"י עבד זה בא בדברי תוכחות וזה בא בדברי תוכחות לפיכך הוצרך הכתוב לומר דברי ירמיה בן חלקיהו:

[לג] אמר רבי תנחום כל מקום שאתה מוצא דבר דברי דברים אינו אלא דברי תוכחות כתוב אלה הדברים אשר דבר משה (דברים א' א') וכתיב תמן מזי רעב ולחומי רשף (שם ל"ב כ"ב) כתיב דבר ה' אשר היה אל הושע בן בארי (הושע א' א') וכתיב תמן כי אתם לא עמי וגו' (שם שם ט') כתיב דברי ירמיהו (ירמיה א' א') וכתיב אשר למות למות ואשר לשבי לשבי (שם מ"ג י"א):

[לד] [רבי שמואל בר נחמני פתח ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם (במדבר ל"ג נ"ה)]. אמר הקב"ה לישראל אני אמרתי לכם כי החרם תחרימם החתי והאמורי וגו' (דברים כ' י"ז) ואתם לא עשיתם כן אלא ואת רחב הזונה ואת בית אביה ואת כל אשר לה החיה יהושע (יהושע ו' כ"ה) הרי ירמיה בא שהוא מבני בניה של רחב הזונה ועושה לכם דברים לשיכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם (במדבר שם) [לפיכך צריך הכתוב לומר דברי ירמיהו]:

[לה] דבר אחר דברי ירמיהו (ירמיה א' א'). מאי ירמיהו שבימיו נעשה בית המקדש ארימון. דבר אחר שבימיו נתרוממה מדת הדין על ישראל:

מן הכהנים אשר בענתות (שם שם). [אמר רבי ברכיה] אמר ירמיה עשוק שמי בכהנים בימי משה יברכך ה' (במדבר ו' כ"ד) ובימי ולוקח מהם קללה וגו' (ירמיה כ"ט כ"ב). בימי משה וישמרך (במדבר שם) ובימי ואשר למות למות ואשר לחרב לחרב וגו' (ירמיה ט"ו ב'). בימי משה יאר ה' פניו (במדבר שם כ"ה) ובימי במחשכים הושיבני כמתי עולם (איכה ג' ו'). בימי משה ויחונך (במדבר שם). ובימי אשר לא אתן להם חנינה (ירמיה ט"ז

י"ג). בימי משה ישא ה' פניו אליך (במדבר שם) ובימי אשר לא ישא פנים לזקן (דברים כ"ח נ'). בימי משה וישם לך שלום (במדבר שם כ"ו) ובימי כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאם ה' את החסד ואת הרחמים (ירמיה ט"ז ה'):

[לו] שמעו דבר ה' בית יעקב (ירמיה ב' ה'). אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל שמעו דברי תורה עד שלא תשמעו דברי נביאים שמעו דברי נביאות [עד שלא תשמעו דברי תוכחות שמעו דברי תוכחות עד שלא תשמעו דברי קינטורין שמעו דברי קינטורין] עד שלא תשמעו קל קרנא משרוקיתא (דניאל ג' ט"ו) שמעו בארץ עד שלא תשמעו בחוץ לארץ שמעו חיים עד שלא תשמעו מתים שמעו אזניכם [עד שלא תשמעו גופיכם ישמעו גופיכם] עד שלא ישמעו עצמותיכם [הדא הוא דכתיב] כה אמר ה' העצמות היבשות שמעו דבר ה' (יחזקאל ל"ז ד'):

[לז] ארבעה שומעים הם יש שומע והפסיד יש שומע ונשכר [ויש לא שומע והפסיד ויש לא שומע ונשכר] שומע והפסיד זה אדם הראשון שנאמר ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך (בראשית ג' י"ז) ומה הפסיד כי עפר אתה ואל עפר תשוב (שם שם י"ט) שומע ונשכר זה אבינו אברהם כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה (שם כ"א י"ב) ומה נשכר כי ביצחק יקרא לך זרע (שם שם) לא שומע ונשכר זה יוסף ולא שמע אליה לשכב אצלה (שם ל"ט י') ומה נשכר ויוסף הוא השליט על הארץ הוא דמשביר לכל עם הארץ (שם מ"ב ו') לא שומע והפסיד אלו ישראל ולא שמעו אלי ולא הטו את אזנם (ירמיה ז' כ"ו) ומה הפסידו ואשר למות למות ואשר לחרב לחרב (שם ט"ו ב'):

[לח] [כה אמר ה' מה מצאו אבותיכם בי עול (ירמיה ב' ה')]. אמר הקב"ה לישראל אבותיכם לא מצאו בי עול ואתם מצאתם בי עול אדם הראשון לא מצא בי עול ואתם מצאתם בי עול למה היה אדם הראשון דומה לחולה שנכנס רופא אצלו ואמר לו דבר פלוני תאכל ודבר פלוני לא תאכל וכיון שעבר על דבריו גרם מיתה לעצמו נכנסו קרוביו אצלו אמרו לו אותו רופא המית אותך אמר להם חס ושלום אני גרמתי לעצמי שעברתי על דבריו כך בשעה שעבר אדם הראשון [ואכל] נכנסו כל הדורות אצלו אמרו לו אי אפשר שהקדוש ברוך הוא גזר עליך מדת הדין שתמות אמר להם חס ושלום אני גרמתי מיתה לעצמי שעברתי על צווי של הקב"ה שאמר לי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב' י"ז) הרי אדם הראשון לא מצא בי עול ואתם מצאתם בי עול:

פרעה לא מצא בי עול ואתם מצאתם בי עול למה היה פרעה דומה למלך שהלך למדינת הים והפקיד כל מה שהיה לו אצל עבדו לאחר ימים בא המלך אמר לו תן לי פקדוני אמר לו לא עבדך אני ולא הפקדת לי לא כלום נטלו ותלאו בגרדון אמר לו עבדך אני וכל

מה שהפקדת לי אתן לך [כך] בשעה שאמר לו משה שלח את עמי ויעבדוני (שמות ז' כ"ו) אמר מי ה' אשר אשמע בקולו וגו' (שם ה' ב') וכיון שהביא עליו עשר מכות אמר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים (שם ט' כ"ז):

אבותיכם במדבר אמרתי להם ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו (שמות ט"ז כ"ו) [והם לא עשו כן אלא] ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו (שמות ט"ז כ"ז) [אילו מצאו לקטו]:

וכיון שאמרו ישראל נעשה ונשמע (שמות כ"ד ד') ואחרי כן עשו את העגל אבדו את (נשמע) [נעשה] אמר להם הקדוש ברוך הוא שמרו (נעשה) [נשמע] ואני מעלה עליכם כאילו קיימתם שניהם וכיון שאמרתי להם שמעו ולא שמעו אבדו את שניהם:

[לט] איכה ישבה בדד כל מה שאירע לאדם הראשון כך אירע לישראל אדם הראשון הקב"ה הכניסו לגן עדן וצוהו ועבר ודנו בשלוחין וגירושין וקונן עליו איכה ויאמר לו איכה (בראשית ב' כ') איכה דן אותו בגירושין מנין דכתיב ויגרש את האדם (שם שם כ"ד) דן אותו בשלוחין מנין דכתיב וישלחהו ה' אלקים (שם שם כ"ג) וכן עשה לישראל הכניסם לארץ ישראל שנאמר ואביא אתכם אל ארץ הכרמל וגו' (ירמיה ב' ז') וציוה אותם ואמר להם זאת עשו וחיו וזאת לא תעשו ועברו על צוויו ודנם בגירושין ובשלוחין שנאמר מביתי אגרשם (הושע ט' ט"ו) ודן אותם בשלוחין שנאמר שלח מעל פני ויצאו (ירמיה ט"ו א') ויקונן בעצמו עליהם איכה איכה ישבה בדד:

[מ] [רבי אבא בר כהנא פתח] מי האיש החכם ויבן את זאת וגו' (ירמיה ט' י"א). [תני רבי שמעון בן יוחאי] אם ראית עיירות נתלשות ממקומן [בארץ ישראל] דע שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים מה טעם על מה אבדה הארץ (שם שם) וכתיב בתריה על עזבם את תורתי (שם שם י"ב):

[מא] אמר רבי אבא בר כהנא לא עמדו (פלוסתון) [פילוסופין] באומות העולם כבלעם בן בעור (וכאבגינוס) [וכאבנימוס] הגרדי נכנסו אומות העולם אצל (אבגינוס) [אבנימוס] הגרדי אמרו לו יכולים אנו להזדווג לאומה זו אמר להם לכו וחזרו על בתי כנסיות ובתי מדרשות שלהם אם [מצאתם שם תינוקות] מצפצפים בקולם אין אתם יכולים [להזדווג] להם [ואם לאו אתם יכולים להזדווג להם] שכן הבטיחם אביהם הקול קול יעקב (בראשית כ"ז כ"ב) כל זמן שקולו של [יעקב] מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין הידים ידי עשו שולט בהם [וכל זמן שאין קולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות הידים ידי עשו]:

[מב] איכה היתה לזונה קריה נאמנה (ישעיה א' כ"א). [רבי פנחס בשם רבי אושעיא אמר] (מאה ושמונים) [ארבע מאות ושמונים] בתי כנסיות היו בירושלם וכל אחת ואחת יש בה בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה וכולן עלה (אפסיינוס) [אספסיינוס] והחריבן הדא הוא דכתיב ויגל את מסך (בית) יהודה וגו' (ישעיה כ"ב ח'):

[מלאתי משפט (ישעיה א' כ"א)] כגון משנתו של רבי חייא [ומשנתו של רבי אושעיא] ומשנתו של בר קפרא צדק ילין בה (שם) אמר רבי יודן מימיו לא לן אדם בירושלם ובידו עון כיצד תמיד של שחר היה מכפר על עון שבלילה תמיד של בין הערביים היה מכפר על עון של יום [מכל מקום לא לן אדם בירושלם ובידו עון מה טעם] צדק ילין בה ועתה מרצחים (ישעיה שם) הרגו את אוריה והרגו את זכריה:

ואשיבה שופטיך כבראשונה (ישעיה א' כ"ו). אלו משה ואהרן:

ויועציך כבתחילה (שם). זה דוד ושלמה:

ואחרי כן יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה (שם) ואומר ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה (שם שם כ"ז):

[מג] תנו רבנן שלש גזרות גזרה מלכות הרשעה בימי רבי שמעון בן יוחאי שלא יתקיים מצות מילה ושלא לקיים את השבת ושלא לקיים את הנדה והיה שם זקן אחד ושמו רבי ראובן האיצטרובלי והוא נכנס ויוצא לפני המלך בלא רשות (אדם בעולם ביום) [יום] אחד נכנס לפני המלך ומצא אותו שהיה יושב לבדו אמר לו ראובן אדוני המלך לאדם שיש לו אויבים רבים מהו [רוצה] שיהיו חלשים או גבורים ואלו יהודים אינם חלשים אלא בשביל המילה כיון שיש בן לאחד מהם מביאו וחותך בשרו לשמונה ימים ותושש כחו שוב אין בו כח יותר אם אתה תבטל מילה מהם שלא יהיו נמולין מיד הם מתגברים וכשאתה משגר:

אוכלסין עליהם מיד הם מורדים בך אמר ליה יפה אמרת תבטל. שוב פעם אחת אמר לו למלך מי שיש לו אויבים מהו שיהיו עניים או עשירים אמר לו עניים אמר לו רבי ראובן איצטרובלי אלו יהודים אינם עניים אלא בשביל שהם מקיימים את המצוה ומשמרים את השבת עושה אחד מהם מלאכה כל ימות השבת וכשמגיע ערב שבת הוא מוציא בשביל כבוד שבת ויש מהם שאין בידו מה יוצא ואם אתה מבטל שבת יהיו עשירים כמוך וכשאתה משלח אוכלסין עליהם מיד הם מורדים בך אמר לו יפה אמרת תבטל. שוב פעם אחת אמר לו ראובן בן איצטרובלי אדוני המלך מי שיש לו אויבים מהו רוצה שיהיו מרובים או מועטים אמר לו מועטים אמר לו אדוני המלך אלו היהודים אינם מועטים אלא בשביל שהם משמרים את הנדה אחת מהם יושבת שבעה ימים ארבעה

עשר וארבעים ושמונה ואם אתה מבטל נדה מהם והם משמשים מטותיהם בין ביום ובלילה כשהן נדות הם פרים ורבים כמותינו אמר לו יפה אמרת תבטל גזירה זו. אמר לו כתוב אגרת להם ושלח לארץ ישראל מיד צוה המלך לכתוב אגרת ויצא רבי ראובן בן איצטרובלי ונכנסו גדולי מלכות אצל המלך ומצאו דברים כתובים אמרו אצבע של יהודים נכנסה לכאן אמרו לו חזור בך אמר להם אין המלך חוזר בדברים אמרו לו כתוב באגרת כל מי שיוליכם יהרג צוה המלך ועשה כן שמע רבי ראובן ושלח לארץ ישראל שכך היה המעשה ועכשיו אם יש בכם איש מלומד בנסים יבא ויטול האגרת נתנו עיניהם ברבי שמעון בן יוחאי אמר להם אין אני הולך לעצמי נתן עיניו ברבי אליעזר ברבי יוסי אמר לו רבי יוסי לרבי שמעון בן יוחאי נתת עיניך בבבת עיני אמר לו רבי שמעון אלמלא היה יוחאי אבא קיים יכולים אתם לומר לו תן בנך להריגה אמר לו רבי יוסי אם כן השבע לי שאין אתה כהלכה ואתה מחזירו לי נשבע לו רבי שמעון בן יוחאי הלכו וישבו לספינה אחת וישב עמהם תלמיד אחד ושמו מתיא בן חרש התחיל והיה שואל אותו בהלכה אמר להם מנין לדם השרץ שהוא טמא יותר מבשרו אמר לו רבי שמעון זה טמא וזה טמא אמר רבי אליעזר דמו טמא מבשרו עמד רבי מתיא בן חרש ונשקו על פיו אמר רבי שמעון ולי למה לא נשקתני אמר לו רבי לא נשקתי אלא עריכת שפתיו באותה שעה נתן בו עיניו רבי שמעון והיה מטרף למות ונזכר שבועה שנשבע לאביו ונתיישבה דעתו עליו והיו המלחים עוברים בספינה ודרך אחד מהם על צוארו של רבי אליעזר ויצאה אסכרה מפיו באותה שעה תלה רבי שמעון עיניו לתורן של ספינה וראה שידה אשמדאי שהיה יושב עליו אמר רבי שמעון מה טיבך אמר לו לעשות לכם נס באותה שעה אמר רבי שמעון בן יוחאי רבונו של עולם להגר שפחתך זמנת חמשה מלאכים ולי שדה אמר לו רבי שמעון ואיזה נם תעשה אמר לו עכשיו אני הולך ואכנס בבתו של מלך והיא צווחת ואומרת הביאו לי רבי שמעון בן יוחאי הביאו לי רבי שמעון בן יוחאי ואתה בא ולוחש באזנה ואני יוצא ממנה אמר לו ומה סימן יש כשאתה יוצא ממנה אמר לו באותה שעה היא שוברת כל כלי זכוכית שיש בבית המלך אמר לו לך ועשה כאשר דברת הלך ונכנס בבתו של מלך והיתה צווחת ואומרת הביאו לי רבי שמעון בן יוחאי שלחו לארץ ישראל אחריו אמרו להם הרי הוא לפניכם בספינה באו מצאו בספינה והוליכוהו לפני המלך אמר לו המלך אתה הוא רבי שמעון בן יוחאי אמר לו הן אמר לו אתה יודע לרפאות את בתי אמר לו הן א"ל ומה תעשה לה אמר לו רבי שמעון בן יוחאי אני לוחש לה באזנה והיא מתרפאת אמר לו המלך ומה סימן יש (לה) [לך] אמר לו באותה שעה היא שוברת כל כלי זכוכית שהן בבית המלך ולחש לה רבי שמעון בן יוחאי אל אזנה

ונתרפאת ויצאה ושברה כל כלי זכוכית של מלך אמר לו המלך לרבי שמעון בן יוחאי מה אתה מבקש שאתן לך אמר לו רבי שמעון בן יוחאי איני מבקש אלא האגרות שכתבת לבטל הגזירה וכתוב בהן כל מי שיוליכם יהרג אמר לו אם כן הוא הדורן של מלך שכל מי שיעשה לו כן פורע בהריגה אמר לו אין אני פורע בהריגה אמר לו אני מקבל עלי מיד צוה המלך וקרע האגרות הראשונות וכתבו לו אחרות והלכו לארץ ישראל ובטלו הגזירות. כן יבטל הקדוש ברוך הוא מעלינו כל גזירות קשות ורעות במהרה בימינו ובזמן קריב אמן אמן סלה:

סליק מדרש מגילת איכה

מדרש זוטא קהלת פרשה א

[א] דברי קהלת בן דוד וגו'. שלשה נביאים נתנבאו דברי קינטורין ותלו נביאותן בעצמן דברי עמוס דברי ירמיהו דברי קהלת. ולמה לא נאמר דברי שלמה אלאע"י(איסורין) [שאמריו] תלויין בהקהל. אמר רב הונא בשם ר' אחא משמר זה נכנס ומשמר זה יוצא לשמוע חכמתו [שנאמר] (אשרי עבדיך אשרי אנשיך) [אשרי אנשיך אשרי עבדיך וגו'] (מ"א י' ח'). א"ר יצחק על שם אז יקהל [שלמה] (שם ח' א') נקרא קהלת. בן דוד. מלך בן מלך נביא בן נביא חכם בן חכם אבגינוס בן אבגינוס. א"ר אחא ב"ר חלבו אשרי אדם שיש לו יתד לתלות בה. ר' יודן בשם ר' אלכסנדרי אומר לשעבר היה נתלה בזכות (עצמן) [עצמו] עכשיו נתלה בזכות אבא בן דוד בן ישי. ר' יודן בשם ר' ירמיה השור הזה עד שלא נחתכו גידותיו הוא נתלה בגידי עצמו ומשנחתכו גידותיו הוא נתלה בגידי אחרים. כך שלמה לשעבר (היה) [שיר השירים אשר לשלמה אבל כאן קהלת בן דוד] מלך בירושלם. תני ר' שמעון בן יוחי אשרי אדם שזכה למלוך במקום מלכות להלן כתיב (היושב) [יושב] בעשתרות וגו' (דברים א' ד') ברם הכא כתיב מלך בירושלם:

[ב] הבל הבלים. א"ר אחא בשם ר' חנינא דבר אחד אמר דוד ולא פירשו ובא שלמה בנו ופירשו ושלמה אמר דבר אחד ולא פירשו ובא דוד אביו ופירשו דוד אמר אדם להבל דמה (תהלים קמ"ד ד') ולא פירש לאיזה הבל בא שלמה ופירש הבל הבלים וגו'. שלמה אמר כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים וגו' ויעשם כצל (קהלת ו' י"ב) בא דוד ופירש ימיו כצל עובר (תהלים קמ"ד ד') אם תאמר כצילו של דקל או כצילו של כותל שיש בו ממש אלא איזה צל כצילו של עוף שהוא עובר וצילו עובר. שמואל אמר כצילן של דבורים שאין בהם ממש. ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יהושע בן קרחה אומר אלו שבעה הבלים כנגד שבעת ימי בראשית. בראשית כתיב בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ

(בראשית א' א') וכתיב בה כי (השמים) [שמים] כעשן נמלחו וגו' (ישעיה נ"א ו') בשני כתיב יהי רקיע (בראשית שם ו') וכתיב ביה ונמקו כל צבא השמים וגו' (ישעיה ל"ד ד'). בשלישי כתיב תדשא הארץ (בראשית שם י"א) וכתיב ביה וכל עשבם אוביש (ישעיה מ"ב ט"ו). ברביעי כתיב יהי מאורות (בראשית שם י"ד) וכתיב ביה וחפרה הלבנה ובושה החמה (ישעיה כ"ד כ"ג). בחמישי כתיב ישרצו המים שרץ וגו' (בראשית שם כ') וכתיב ביה אסף (את) עוף השמים ודגי הים (צפניה א' ג'). בששי כתיב תוצא הארץ נפש חיה (בראשית שם כ"ד) וכתיב ביה אסף אדם ובהמה (צפניה שם). בשביעי לא נברא בו שום דבר וכתיב ביה מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"ד) הדא אמרת במזיד אבל בשוגג יביא קרבן ומתכפר לו. כיון שראה דוד שמחלל שבת מביא קרבן ומתכפר לו התחיל סודר עליה מזמור שיר ליום השבת. ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יהושע בן קרחה אומר אילו ז' הבלים שאמר כאן שלמה כזה ששופת שבע קדירות זו על גב זו והבל שביעית אין בו ממש. ר' יהודה בר' סימון ותני לה בשם ר' יהושע בן לוי אלו שבעה הבלים שאמר קהלת כנגד שבעה עולמות שאדם רואה כיון שיצא ממעי אמו עד שנה הכל מחבקין אותו ומנשקין אותו בן שנים ושלש שנים בולש (כנסין) [כוכין] כחזיר וכל מה שהוא מוצא נותן לתוך פיו בן עשר מקפץ כגדי בן עשרים משבר גרמיה מתני גרמיה מחמי מתיא ליה אתתא נשא אשה נותן עליו אוכף נעשה חמור [נעשה] בעל מום לתורה ראה לו בנים נעשה לו ככלב נצרך ככלבא בשביל מזונותיו ומזון בניו ונעשה בעל מום למצות הזקין נעשה (בעל מום למצות) [כקוף]. הדא דאת אמר ברשעים אבל בצדיקים והמלך דוד זקן (מ"א א' א') אפילו (בדוד המלך) שהוא זקן מלך:

[ג] מה יתרון לאדם בכל עמלו. בנוהג שבעולם אדם לוקח ליטרא בשר מן השוק מבשלו ואוכלו ולאחר אכילה צריך לקנות אחר לאכול שנית:

אמר ר' שמואל בר נחמני בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת שהיו בו דברים שהם מטין למינות אמרו כך היה ראוי לומר שלמה שמח בחור בילדותך. משה רבינו אמר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם וגו' (במדבר ט"ו ל"ט) ושלמה אמר והלך בדרכי לבך (קהלת י"א ט'). א"ר יהושע בן לוי כך היה ראוי לומר מה יתרון לאדם וגו' יכול אף בעמילה של תורה:

[ד] דור הולך ודור בא. א"ר יודן בשם רבי יהושע [בן לוי] אין לך כל יום ויום שלא נולדו בו ששים ריבוא ומתים בו ששים ריבוא מה טעם דור הולך ודור בא ומניין שהדור ששים ריבוא שנאמר עד תום כל (הדור) [הגוי] אנשי המלחמה היוצאים וגו' (יהושע ה' ו'). ר' ברכיה מייתי לה מהכא אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה (דברים א'

ל"ה) מכאן שהדור ששים ריבוא הדור [כשם] שהוא הולך [כן הוא] בא הולך חיגר [בא חיגר] הולך סומא בא סומא שלא יהו אומות העולם אומרים אחרים המית ואחרים החיה דכתיב ראו עתה כי אני אני הוא אני אמית ואחיה (דברים ל"ב ל"ט). א"ר אבא בר כהנא בנוהג שבעולם שוקע כבשני מה שמשקע ראשון הוא אחרון אבל הקב"ה אינו כן אלא דור שהוא הולך ראשון הוא [בא ראשון] מוליך אחרון מביא אחרון:

והארץ לעולם עומדת. אמר ריש לקיש כל מה שברא הקדוש ברוך הוא באדם בראן בארץ אדם יש לו ראש והארץ יש לה ראש שנאמר וראש עפרות תבל (משלי ח' כ"ו) אדם יש לו עינים והארץ יש לה עינים שנאמר וכסה את עין הארץ (שמות י' ה') אדם יש לו אזנים והארץ יש לה אזנים שנאמר שמעו שמים והאזיני ארץ (ישעיה א' ב') אדם אוכל והארץ כמו כן אוכלת שנאמר ארץ אוכלת יושביה (במדבר י"ג ל"ב) אדם יש לו ידים והארץ כמו כן שנאמר (הנה הארץ) [הארץ הנה] רחבת ידים (בראשית ל"ד כ"א) אדם שותה והארץ כמו כן שותה שנאמר למטר השמים תשתה מים (דברים י"א י"א) אדם מתגעש והארץ כך שנאמר (ותתגעש) [ותגעש] ותרעש הארץ (תהלים י"ח ח') אדם משתכר והארץ נזדעזע כשיכור [שנאמר נוע תנוע הארץ כשכור (ישעיה כ"ד כ')] אדם מקיא והארץ מקיאה שנאמר ותקיא הארץ את יושביה (ויקרא י"ח כ"ה) אדם יש לו טבור והארץ כן שנאמר (יושבת) [יושבי] על טבור הארץ (יחזקאל ל"ח י"ב) אדם יש לו ירכים והארץ כמו כן שנאמר (וקצצתם) [וקבצתם] מירכתי (הארץ) [ארץ] (ירמיה ל"א ח') אדם יש לו רגלים והארץ כמו כן שנאמר והארץ לעולם עומדת (קהלת א' ד'). מעמדת רבי אומר תפקידה ר' אחא אומר מזונותיה:

[ה] וזרח השמש ובא השמש. א"ר אבא בר כהנא [וכי] אין אנו יודעין משזרח השמש בא השמש אלא עד שלא השקיע שמשו של צדיק זה זרח שמש של צדיק אחר יום שמת ר' עקיבא נולד רבינו הקדוש וקראו עליו וזרח השמש ובא השמש. יום שמת ר' (אחא) [אדא] בר אהבה נולד רב המנונא וקראו עליו וזרח השמש ובא השמש. [יום שמת רב המנונא נולד ר' אבין וקראו עליו וזרח השמש ובא השמש. יום שמת ר' אבין נולד אבא הושעיא איש טריא וקראו עליו וזרח השמש ובא השמש]. יום שמת (רב) [אבא] הושעיא נולד רב הושעיא בריה וקראו עליו ובא השמש. עד שלא הגיע שמשה של שרה הזריח שמשה של רבקה שנאמר ויביאה [יצחק] האהלה שרה וגו' (בראשית כ"ד ס"ז). עד שלא השקיע שמשו של משה הזריח שמשו של יהושע. עד שלא שקעה שמשו של יהושע זרחה שמשו של עתניאל. עד שלא שקעה שמשו של עתניאל זרחה שמשו של עלי.

עד שלא שקעה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל שנאמר ונר אלקים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה' וגו' (ש"א ג' ג'):

ואל מקומו שואף זורח הוא שם. כיצד גלגל חמה הולך ברקיע כקלע של ספינה. אמר ר' שמואל בר נחמני יכול גלגל חמה [לזרוח] לעלות ולשקוע בשעתו אלא הקב"ה דוחק עליו ואומר בשעה פלונית תהא במקום פלוני מה טעם שואף דוחק ליה. אמר ר' ברכיה באילפא א"ר אילא בר אילפא שלש מאות וששים וחמשה חבלים יש בה כמנין ימות החמה כל אחד ואחד יש לו שם בפני עצמו ואדם הראשון קרא שם לכולן. א"ר אלכסנדרי שמנה מלאכים יש לו ארבע מלפניו וארבע מלאחריו. מלפניו כדי שלא ישרוף את העולם ומלאחריו כדי שלא (יקפוץ) [יצטנן]. והיכן גלגל חמה ולבנה נתונים ר' אלעזר בר' ירמיה אומר ברקיע השני שנאמר ויתן ה' אלקים אותם ברקיע השמים (בראשית א' י"ז):

תני שלשה קולות יוצאין מסוף העולם ועד סופו ואלו הן היום והגשמים והנשמה כשיצאה מן הגוף. היום [מניין] א"ר יהודה בר' אלעאי מה את סבור שהיום הזה שף ברקיע ואינו אלא נוסר ברקיע כמסר הזה שהוא נוסר בעץ. והגשמים מניין א"ר לוי כתיב תהום אל תהום קורא וגו' (תהלים מ"ב ח'). המים העליונים [אומרים אנו] זכרים והתחתונים [אומרים אנו] נקיבות. בשעה שהם יורדין אומרים אלו לאלו (אני) [אתם] מבריותיו של הקדוש ברוך הוא ואנו משלוחיו קבלו אותנו בסבר פנים יפות הה"ד תפתח ארץ (ישעיה מ"ה ח') כנקיבה זו שפותחת לזכר. ויפרו ישע (שם שם) שבו פרין ורבין ומביאין ישע לעולם. וצדקה תצמיח יחד (שם שם) זו ירידת גשמים. אני ה' בראתיו (שם שם) לישובו ולתיקונו של עולם:

הנשמה בשעה שהיא יוצאת מן הגוף מניין בר קפרא אמר עשה [הקב"ה] את שאינו רואה רואה ואת שאינו מדבר מדבר ואת שאינו שומע שומע. את שאינו רואה רואה שנאמר וכל העם רואין את הקולות (שמות כ' י"ח). ושאינו מדבר מדבר שנאמר ויפתח ה' את פי האתון (במדבר כ"ב כ"ח). ואת שאינו שומע שומע שנאמר (והאבן) [הנה האבן] הזאת תהיה (לנו) [בנו] לעדה [כי היא שמעה וגו'] (יהושע כ"ד כ"ז). והיכן גלגל חמה ולבנה שוקעין ר' יהודה (ור' אלעזר) [בר אלעאי] ורבנן חד אמר מאחורי כיפה ולמעלה וחד אמר מאחורי כיפה ולמטה. א"ר יונתן בן גוריון נראין דברי ר' יהודה בר' (אלעזר) [אלעאי] דאמר מאדורי כיפה ולמעלה בימות החמה שכל העולם כולו רותח ומעיינות צוננין ומילהון דרבנן דאינון אמרין מאחורי כיפה ולמטה בימות הגשמים שכל העולם צונן ומעיינות רותחין. א"ר שמעון בן יוחי אין אנו יודעין אם באויר הן פורחין אם (שואפין) [שפין] הם ברקיע אין בריה יכולה לעמוד עליהן:

א"ר יודה בר נחמן הרוח בשעה שהוא יוצא [לעולם הוא מבקש להחריב את העולם והקדוש ברוך הוא] משברו בהרים ומרשלו בגבעות ואומר תן דעתך שלא תזיק לבריותי מאי טעמא דכתיב כי רוח מלפני יעטוף (ישעיה נ"ז ט"ז). מהו יעטוף משלהי ליה כמה דאת אמר בהתעטף עלי נפשי (יונה ב' ח') וכל כך למה משום דכתיב ונשמות אני עשיתי (שם שם) בשביל נשמות שעשיתי:

א"ר יהודה בן לוי בשלשה מקומות יצא הרוח שלא במשקל וביקש להחריב את כל העולם כולו ואלו הן אחד בימי יונה ואחד בימי אליהו ואחד בימי איוב:

[ז] כל הנחלים הולכים אל הים. [זה הלב] כל התורה כולה אינה נכנסת אלא ללב: והים איננו מלא (שם). אף הלב אינו מתמלא בו וכן הנפש לא תמלא תאמר כשאדם מוציא חכמה מלבו שוב אינה חוזרת עליו [ת"ל שם הם שבים ללכת. ד"א כל הנחלים כל החכמה אינה נכנסת אלא ללב והים איננו מלא אף הלב אינו מתמלא וגם הנפש לא תמלא תאמר משמוסר תלמודו לאחר שוב אינו חוזר עליו] ת"ל אל מקום שהנחלים הולכים וגו'. כך והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך (דברים ו' ו'). מטרוניתא שאלה את ר' יוסי [בן] חלפתא מהו הדין שנאמר יהיב חכמתא לחכימין (דניאל ב' כ"א) טיפשין צריך למימר קרא אמר לה בתי אם יבואו שני בני אדם אחד עני ואחד עשיר ורוצין ללוות לאיזה מהם אתה רוצה להלוות לעני או לעשיר אמרה לו לעשיר אמר לה למה אמרה לו אם מאבד העשיר יכול לפרוע לי אבל אם מאבד העני מאין יפרע לי אמר לה ישמעו אזניך מה שפיך אומר כך אם נותן הקב"ה חכמה לטיפשין והיו יושבין והוגין בה בבתי כסאות ובבתי מרחצאות אלא נתן חכמה לחכמים שיהיו הוגין בה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות:

ד"א כל הנחלים הולכים אל הים. כל המתים אינם הולכים אלא לשאול והים איננו מלא ושאול אינו מתמלא שנאמר שאול ואבדון לא תשבענה וגו' (משלי כז כ'). אל מקום שהנחלים הולכים. מקום שהנפשות מתקבצות בעולם הזה ומשם הן עתידין לומר שירה לעולם הבא שנאמר מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק (ישעיה כ"ד ט"ז):

ד"א כל הנחלים הולכין אל הים. כל ישראל נכנסין לירושלים והים איננו מלא וירושלים אינו מתמלא. דתנן עומדין צפופין ומשתחווים רווחים. כמה הן ביניהם א"ר שמואל בר נחמני ארבע אמות ריוח בין כל אחד ואחד [ואמה] לכל צד כדי שלא יהא אדם שומע תפלת חבירו בירושלים. אל מקום שהנחלים הולכים מקום שישראל מתכנסין בעולם הזה כך הן מתכנסין לעתיד לבא שנאמר והשתחוו לה' בהר הקודש בירושלים (ישעיה כ"ז י"ג):

ד"א כל הנחלים הולכין אל הים. הממון אינו עולה אלא למלכות והים איננו מלא והמלכות איננו מתמלא כדכתיב עיני אדם לא תשבענה והיה סחרה ואתננה קודש וגו' (שם כ"ג י"ח) אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת מיד חוזר ונותן להם בריבית:

מדרש זוטא קהלת פרשה ב

[ב] לשחוק אמרתי מהולל. א"ר אבא בר כהנא מה מעורבב השחוק שאומות העולם משחקין בבתי (טרטסיאות) [טיאטריאות ובתי קרקסיאות] שלהם. ולשמחה מה זו עושה מה טיבן של תלמידי חכמים [להיות] נכנס לשם. ד"א לשחוק אמרתי מהולל מה מעורבב השחוק ששחקה מדת הדין על אלישבע בת עמינדב אלישבע בת עמינדב ראתה ארבע שמחות [ביום] אחד [ראתה] יבמה מלך בעלה כהן גדול אחיה נשיא (בנה משוח מלחמה) [שני בניה סגני כהונה] כיון שנכנסו בניה ויצאו שרופים נהפכה שמחתה לאבל הה"ד אחרי מות שני בני אהרן (ויקרא ט"ז א'):

[ג] תרתי בלבי. אמר שלמה תרתי בלבי למשוך ביין למשוך ביינה של תורה [עד שארע אי זה טוב אמר הואיל וימיו של אדם קץ הם ומספר הם מה יעשה יעסוק בדברי תורה] והיא חייך דכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג' י"ח):

[ד] הגדלתי מעשי. ממעשה אבותי שנאמר ויעש (שלמה) כסא שן וגו' [לא נעשה כן לכל ממלכות] (מ"א י' י"ח כ'):

בניתי לי בתים. שנאמר אשר בנה שלמה [את שני הבתים את] בית ה' ואת בית המלך (מ"א ט' י'):

נטעתי לי כרמים. שנאמר כרם היה לשלמה (שה"ש ח' י"א):

[ה] עשיתי לי גנות ופרדסים. כמשמעו:

ונטעתי בהם עץ כל פרי אפילו פלפלין. א"ר אבא בר כהנא ברוחות היה משתמש והיה (השלחן לה צדקי) [שולחן להנדיקי] והיו מביאין מים ומשקין בו ועושין פירות א"ל ר' ינאי אם תאמר כן נמצאת מייגעו אלא שלמה בחכמתו עמד על משתיתה של ארץ ישראל ועמד ורואה איזה תל פונה לשם והיה נוטע בהן ועושה פירות:

[ו] עשיתי לי ברכות מים. (פנסקין) [פוסקינוס]:

[ז] קניתי עבדים ושפחות. [שנאמר כל הנתינים ובני עבדי שלמה שלש מאות תשעים ושנים (נחמיה ז' ס'):

ובני בית היה לי] שנאמר וכלכלו הנצבים האלה וגו' (מ"א ה' ז') אמר ר' חייא בר אבא מעולם לא פסק מעל שלחנו של שלמה לא וורד בימות החמה ולא קישואין בימות הגשמים:

וגם [גם] מקנה בקר וצאן וגו'. ויהי לשלמה לחם וגו'. [וברבורים אבוסים] (מלכים א' ה' ב' ל"ג) מאי ברבורים אבוסים רבנן אמרי מן ברבריא ר' ברכיה בשם ר' יהודה אומר עוף גדול נאה ומשובח היה מעלה על שלחן של שלמה בכל יום ויום ומהיכן היה מברבריא:

[ח] כנסתי לי [גם] כסף וזהב. שנאמר ויתן (שלמה) [המלך] את הכסף בירושלים כאבנים (מ"א י' כ"ז) ולא היו נגנבות א"ר יוסי בר חנינא אבני עשר ושמונה אמות היו. תני ר' שמעון בן יוחי אפילו משקלות שהיו בימי שלמה של זהב היו שנאמר אין כסף (ונחושת) [לא] נחשב בימי שלמה למאומה (מ"א י' כ"א). וסגלת מלכים. [דכתיב] כל מלכי ארץ מבקשין [את פני שלמה] לשמוע [את] חכמתו (של שלמה) (ד"ה ב' ט' כ"ג):

והמדינות. זו מלכת שבא שבאתה לשמוע חכמתו של שלמה. עשיתי לי שרים ושרות. זמרין וזמריין:

ותענוגות בני אדם. דימוסיאות (של בני אדם) ומרחצאות:

שדה ושדות היון יומי פקדין מחממין אותן. א"ר חמא בר חנינא וכי לא בא הכתוב אלא להודיענו חכמתו של שלמה ועושרו הא אינו מדבר אלא על דברי תורה:

הגדלתי מעשי. הלוחות שנאמר והלוחות מעשה אלקים המה (שמות ל"ב ט"ז):

בניתי לי בתים. בתי כנסיות ובתי מדרשות:

נטעתי לי כרמים כי הא דתנן מדרש זה דרש ר' אלעזר [בן עזריה] בכרם ביבנה וכי כרם היה שם אלא שורות של תלמידי חכמים שהם יושבים ככרם:

עשיתי לי גנות ופרדסים. אלו משניות גדולות כגון משנת ר"ע משנת ר' הושעיא ומשנת ר' חייא ומשנת בר קפרא:

נטעתי בהם עץ כל פרי. זה תלמוד בבלי שבלול בהם. עשיתי לי ברכות מים. א"ר חנינא אלו הדרשנים:

להשקות מהן יער צומח עצים. אלו עמי המדינות שבאים ושומעין. ר' חייא אמר בריכות מים אלו סופרים ומשנים:

להשקות מהן יער צומח עצים. אלו שבאין ולומדין:

קניתי עבדים ושפחות. אלו בתי דינין שבחוצה לארץ. בני בית היה לי. תני ר' חייא זה רוח הקדש:

וגם מקנה. אלו הקרבנות שנאמרל הקריב אשה לה' (ויקרא כ"ג ל"ז):

כנסתי לי גם כסף וזהב. אלו דברי תורה שנאמר הנחמדים מזהב ומפז (תהלים י"ט י"א). וסגלת מלכים. אלו מלמדי תורה שנאמר בי מלכים ימלוכו (משלי ח' ט"ו):
והמדינות. אלו תלמידי חכמים שמדיינין על ההלכות. עשיתי לי שרים ושרות. אלו משוררים זכרים ומשוררין נקיבות. ותענוגות בני האדם. זו ענוגה של ישראל. שדה ושדות. אלו דיינים זכרים ודיינין נקיבות. ר' אחא פתר קריא בכניסתן לארץ ישראל. הגדלתי מעשי. וכי תבואו אל ארץ (כנען) [מושבותיכם] (במדבר ט"ו ב'). [בניתי לי בתים] דכתיב ובתים מלאים כל טוב (דברים ו' י"א). ונטעתי לי בהם עץ כל פרי שנאמר ונטעתם כל עץ מאכל (ויקרא י"ט כ"ג):
אין זכרון לראשונים (קהלת א' י"א). זה דור אנוש ודור המבול. וגם לאחרונים. אלו סדומיים ומצריים וטוב משניהם זה אלף דור שעלו במחשבה להבראות כמה נימחו מהם (לה) ר' (חנינא) [הונא בשם ר"א] בנו של ר' יוסי הגלילי אומר תשע מאות (ותשעים) [ושבעים] וארבעה מה טעם דבר צוה לאלף דור (תהלים ק"ה ח') ואיזה זה זה התורה. ר' לוי בשם (רב) [רבי שמואל בר] נחמן אומר תשע מאות ושמונים ואיזה זה זה המילה ולמי אני נותן זכרון למי שבא באחרונה אלו ישראל שנאמר לאחרונה יסעו (במדבר ב' ל"א). ר' יהודה אומר אין זכרון לראשונים אלו מצריים וגם לאחרונים אלו עמלקיים אם כן למי נאמר תמחה את זכר עמלק מתחת השמים (דברים כ"ה י"ט) לישראל כמה נסים נעשו לישראל עד שלא יצאו ממצרים עליהם נאמר גם לאחרונים וכמה נסים נעשו לישראל לאחר שיצאו ממצרים עליהם נאמר גם לאחרונים למי אני נותן זכרון לעולם הבא לישראל הדא הוא דכתיב לא יאמר [עוד] חי ה' (ירמיה ט"ז י"ד):
ד"א אין זכרון לראשונים אלו הנביאים שעמדו בימי אליהו. אמר ר' יוחנן ששים ריבוא נביאים (נאמרו) [עמדו להם לישראל] בימי אליהו. ר' יעקב אומר מאה ועשרים ריבוא (מגפת ועד אנטוכיין). [ר' יוחנן אמר מגבת ועד אנטיפריס] ששים ריבוא עיירות והיו מוציאות כפליים מיוצאי מצרים ואין מקוללות מכולן כיריחו ובית אל יריחו שאיררה יהושע בית אל שהיו שם שני עגלי זהב של ירבעם עומדים כתוב אחד אומר ויצאו בני הנביאים אשר (ביריחו) [בבית אל] (מ"ב ב' ג') וכתוב אחד אומר ויגשו בני הנביאים אשר (בבית אל) [ביריחו] (שם שם) ואין נביאים פחות משנים ולמה לא נתפרסמה נבואתן אמור מעתה נבואה שנצרכה לדורות נתפרסמת ושלא הוצרכה לדורות לא נתפרסמת לעתיד לבא הקדוש ברוך הוא בא ומפרסם לנבואתן שנאמר ובא ה' (אלקים וכל) [אלקי כל] קדושים עמך (זכריה י"ד ה'):

מעוות לא יוכל לתקן (קהלת א' ט"ו) משנתעוותו המים משמת ימי בראשית וכבשן במי אוקיינוס ושוב לא נתקנו. משנתעוותו מאורות משמת ימי בראשית וחסרו הקב"ה (שנת חמה ושנת הלבנה) [שנת הלבנה משנת החמה] הרי כמה קיצין וכמה שנים וכמה חדשים וכמה עיבורים עוד לא נמנו:

ד"א משנתעוותו דור המבול עוד לא נתקנו משחיסר הקדוש ברוך הוא את שנותיו דכתיב והיו ימיו מאה ועשרים שנה (בראשית ו' ג') עוד לא נימנו:

ד"א מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות. בעולם הזה מי שהוא מעוות יוכל לתקון ומי שהוא מחוסר יוכל להמנות אבל לעתיד לבוא מי שהוא מעוות לא יוכל לתקון ומי שהוא מחוסר לא יוכל להמנות יש מן הרשעים שמזדווגין זה עם זה בעולם הזה אחד מהם עשה תשובה לפני מותו ואחד לא עשה תשובה לעתיד לבוא נמצא זה עומד בחבורת צדיקים וזה עומד בחבורת רשעים והוא [רואה אותו] ואומר אוי לי שמא משוא פנים יש בדבר זה ואני (גורע) [גנבנו] כאחד זה ואני הרגנו כאחד וזה עומד בחבורת צדיקים ואני בחבורת רשעים והם משיבין ואומרים לו שוטה שבעולם מנוול היית ומושלך אחר מיתתך שלשה ימים ולא [הכניסוך בארון] בחבלים גררוך לקבר תחתיך יוצא רימה ומכסיך תולעה (ישעיה י"ד י"א) וראה חבירך (בשולך) [בניוולך] ונשבע לשוב מאותו הדרך. (מה) [למה] שהייתה ספיקה בידך [לשוב] למה לא עשית תשובה אמר הניחוני ואעשה תשובה ואומרים לו שוטה שבעולם אין אתה יודע שהעולם הזה דומה לשבת ועולם שבאתה דומה לערב שבת אם אינו מתקן לערב שבת מה אתה אוכל בשבת ואינך יודע שהעולם הזה דומה לים ועולם שבאתה ממנו דומה ליישוב אם אין אתה מתקן בישוב מה הוא אוכל בים וגם [עולם הזה] דומה למדבר [ועולם שבאתה ממנו דומה ליישוב] אם אין אדם מתקן בישוב מה הוא אוכל במדבר. על זה נאמר מעות לא יוכל לתקון שהוא רוצה לעשות תשובה ואין מניחין אותו. מיד חובק את ידיו ואוכל את בשרו והוא אומר הניחו לי לראות בכבוד חבירי אומרים לו שוטה שבעולם אנו מצווין שלא נעמיד צדיק בצד רשע ולא רשע בצד צדיק ולא טמא בצד טהור ולא טהור בצד טמא ועל מה אנו מצווין [שנאמר] זה השער לה' צדיקים יבואו בו (תהלים קי"ח כ'). זימנא חדא הוו יתבין ר' חייא (ורבה) [רבה] ור' שמעון בן חלפתא לעיין באורייתא קדם הדין בי מדרשא [רבא] דטבריא בערובת פיסחא ואיכא דאמרי בערובת צומא רבא ושמעין (דלהון) [קלהון] דברייתא (כפיין) [בייבין] אמר ליה אלו ברייתא מה הם עסיקין א"ל דאית ליה זבין ודלית ליה אזיל לגבי מריה עבידתיה והוא יהיב ליה [אמר ליה אם כן הוא אף אנא איזיל גבי מרי עבירתי והוא יהיב לי] נפק וצלי בהרי איליסים (דגובריא)

[דטבריה] וחזא חד (יומא) [ידא] מושטין חדא מרגליתא. אזל טעין גבי רבינו (יומא) הדא מילא דמיסוטופיסין הוא אלא (הילך) [הא לך] תלתא דינרין [ואזל ועבד ליקרא דיומא ובתר יומא טבא אנן שטחין קליה ומה דהוא עביד טימותיה תיסב נסב תלתא דינרין] ואזל וזבין זבינא ועל לביתיה אמרה ליה דביתהו שמעון שרית גנב כל פעוליך לית להו אלא מאה (מכיי) [מנה] ואילין זבינתיה מה אינון ותני לה עובדא אמרה ליה [מאי את בעי] דהוה גנונך חסר (או) [מן] חברך חד מרגלי לעלמא דאתי אמר לה מה נעביד אמרה ליה זיל והדר זבינתיה למריהון ומרגליתא למאריהון כד שמע רבינו שרי מצטער שלח לאיתתיה אמר לה כל הדין צערא צערת להדין צדיקייא. אמרה ליה מאן את בעי דיהא גנוניה חסר או דילהון לעלמא דאתי אמר לה ומי הוה לו כן ממלא יתיה אמרה ליה רבי בהדין עלמא זכינו למיחזי אפך לעלמא דאתי אנו זכיין למיחמי אפך (על) [ולא] כן א"ר שמעון בן לקיש כל צדיק וצדיק יש לו [מדור] בפני עצמו והודה לה ולא עוד אלא דרכן של עליונים ליתן ואין דרכן ליטול. הנס האחרון קשה הוא מן הראשון מנסיב ליה (הותירא) [הות ידא ארעיא ומי מושטא ליה הות יראי] עילייתא כאיניש דמוזיף לחבריה:

דברתי אני עם לבי (קהלת א' י"ח). עשרה דברים משמשין את הלב. לב רואה לב מדבר לב יודע לב שומע לב צועק לב עומד לב הולך לב נופל לב שמח לב מתנחם. אפרש לב רואה שנאמר ולבי ראה [הרבה] חכמה ודעת (שם א' ט"ז). לב מדבר שנאמר דברתי אני עם לבי (שם א' י"ח). לב יודע שנאמר לב יודע מרת נפשו (משלי י"ד י'). לב שומע שנאמר ונתת לעבדך לב שומע (מ"א ג' ט'). לב צועק שנאמר צעק לבם אל ה' (איכה ב' י"ח). לב עומד שנאמר היעמוד לבך (יחזקאל כ"ב י"ד). לב מהלך שנאמר לא לבי הלך (מ"ב ה' כ"ו). לב נופל שנאמר אל יפול לב אדם עליו (ש"א י"ז ל"ב). לב שמח שנאמר לכן שמח לבי (תהלים ט"ז ט'). לב מתנחם שנאמר דברו על לב ירושלים (ישעיה מ' ב'):

[ט] אף חכמתי עמדה לי. אמר ר' חמא בר פפא כל תורה שלמדתי (כאן) [באף] נתקיימה לי:

[יג] כיתרון האור מן החשך. תני בשם רבי מאיר כשם שיש יתרון להאור מפני החשך כך יתרון דברי תורה על דברי מצות:

[יד] החכם עיניו בראשו. זה אברהם אבינו. והכסיל בחשך הולך. זה נמרוד הרשע:

וידעתי גם אני שמקרה אחד יקרה את כלם. אם כן למה חכמתי למה מסרתי נפשי על קדושת השם. חזרתי ואמרתי כי אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם. למחר ישראל נכנסין לצרה ואומרים זכור לאברהם ליצחק ולישראל (שמות ל"ב י"ג). שמא הם אומרים זכור מעשה נמרוד הדא הוא דכתיב ואיך ימות החכם עם הכסיל:

[יז] ושנאתי את החיים. ר' (יונתן) [אושעיא] אתון ואמרו ליה דיניך שייתין חמרא בשוקא ולא הימנון חד זמן נפק ואשכח יתהון שתיין חמרא בשוקא קרי אנפשיה ושנאתי את החיים [ודמך בשלמיא]:

[יח] ושנאתי אני את כל עמלי. ר' מאיר הוה כתבן [מובחר הוה לעי בתלת סלעין] אכיל ושתי בחדא ומתכסי בחדא ומפרנס לבני אורייתא בחדא אמרו לו תלמידיו רבי בנך מה את [עביד] להון אמר להון אי דהוו צדיקים כהדא דאמר דוד ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים ל"ז כ"ב). ואם לאו כהדא דאמר שלמה מי יודע החכם יהיה או סכל וגו':

[כג] כי כל ימיו מכאובים. זה דור המבול:

וכעס ענינו. שהכעיסו להקב"ה במעשיהם הרעים דכתיב כי יצר מחשבות לבו רק רע כל היום (בראשית ו' ה'):

גם בלילה לא שכב לבו. זה הקדוש ברוך הוא מלהביא עליהם פורענות ביום ופורענות בלילה הדא הוא דכתיב וימח את כל היקום (בראשית ז' כ"ג):

[כד] אין טוב באדם שיאכל ושתה והראה את נפשו טוב בעמלו. ר' תנחומא בשם ר' שמואל בר נחמני אמר כל אכילה ושתייה שנאמר במגילה זו בתורה ומעשים טובים הכתוב מדבר [שנאמר] והוא ילונו בעמלו (קהלת ח' ט"ו). וכי יש אכילה ושתייה שמלוין את האדם בקבר ומי מלוה את האדם לקבר זו תורה ומעשים טובים:

[כה] כי מי יאכל ומי יחוש חוץ ממני. אמר שלמה מאן דאכל דאכלית ומאן עבד דעבדית. רב הונא ורב ירמיה בשם ר' יצחק אמרו נשר גדול היה לשלמה שהיה רוכב עליו ובא לתדמור ביום אחד שנאמר (ויכו) [ויבן] את תדמור במדבר (דה"ב ח ד'):

[כו] כי לאדם שטוב לפניו. זה אברהם:

ולחוטא. זה נמרוד:

לתת לטוב. זה אברהם:

ד"א כי לאדם זה יצחק. ולחוטא. זה אבימלך:

לתת לטוב. זה יצחק. (ויעקב) [ד"א כי לאדם זה יעקב. ולחוטא. זה לבן. לתת לטוב. זה שנאמר] כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך (בראשית ל"א י"ב):

ד"א כי לאדם שטוב:

זה חזקיה. ולחוטא. זה סנחרב:

לתת לטוב. זה חזקיה

מדרש זוטא קהלת פרשה ג

[א] לכל זמן. זמן היה לאדם הראשון שיכנס לגן עדן שנאמר ויקח ה' אלקים את האדם ויניחהו בגן עדן (בראשית ב' ט"ו) זמן היה שיצא ממנה שנאמר ויגרש את האדם וגו' (שם ג' כ"ד). זמן היה לו לנח שיכנס לתיבה שנאמר בא אתה וכל ביתך אל התיבה וגו' (שם ז' א'). זמן היה שיצא ממנה שנאמר צא מן התיבה (שם ח' ט"ז). זמן היה לו לאברהם שניתן לו את המילה שנאמר בעצם היום הזה נימול אברהם (בראשית י"ז כ"ו). וזמן היה לו שיפרע ממנו בשני מקומות אחד במצרים ואחד במדבר [שנאמר] כי מולים היו כל העם היוצאים וגו' (יהושע ה' ה'). ועת לכל חפץ תחת השמים. זמן היה לאותו חפץ שהיה בשמים ועכשיו ינתן בארץ איכא דאמרי זו מילה ואיכא דאמרי זה תורה הדא הוא דכתיב וידבר אלקים את כל הדברים האלה (שמות כ' א'):

[ב] עת ללדת. א"ר ברכיה הרי חכמתו של שלמה שאמר עת ללדת אלא אשרי לאדם ששעת פטירתו כשעת לידתו מה שעת לידתו נקי אף בשעת מיתתו נקי שכן אתה מוצא באביגיל שאמרה לדוד ברוח הקדש והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים (ש"א כ"ה כ"ט):

[ועת למות] א"ר לוי בשלשה מקומות השטן מצוי לקטרג השרוי בבית המרוע. והמהלך בדרך לעצמו הפורש בים הגדול השרוי בבית המרוע נעשה שטן קטגור שנאמר ישיא מות עלימו (תהלים נ"ה ט"ז). המהלך בדרך דאמר ר' יוחנן כל הדרכים בחזקת סכנה. (דייני) [ר' ינאי] כי היה נפיק לאורחא הוה מפקד לביתיה. רבי כי הוה נפיק למסחי בי בני שהיא ניסוקת הוה מפקד על ביתיה. רב כהן אחויה דר' חייא בר אבא הוה מפרש בים הגדול א"ל לאחיו צלי עלי א"ל מה ניצלי עלך הן דאת קטר לוליבך קטור אילפך וכיון דאת עליל לבי כנישתא ואת שמע דצלן על מיטרא לא תסמוך על צלותא:

עת לטעת. בשעת שלום:

ועת לעקור. בשעת מלחמה:

עת לרפוא. בשעת שלום. וכן כולם:

עת להשליך אבנים. באשתך טהורה:

ועת כנוס אבנים באשתך טמאה אם ראית כת של צדיקים עת לחבוק כת של רשעים עת לרחוק מחבק:

ד"א עת ללדת. אמר הקב"ה לשעה קלה אני עושה כמילדת דכתיב ומולדותיך ביום הולדת וגו' (יחזקאל ט"ז ד'):

עת למות. בשעת מיתה דכתיב במדבר הזה יפלו פגריכם (במדבר י"ד כ"ט):

עת לטעת. דכתיב ונטעתים על אדמתם (עמוס ט' ט"ו):
עת לעקור נטוע. דכתיב ויתשם ה' מעל אדמתם (דברים כ"ט כ"ז):
עת להרוג. שנאמר ויהרוג כל מחמדי עין (איכה ב' ד'):
עת לרפוא. שנאמר כי הנני מעלה לה ארוכה ומרפא (ירמיה ל"ג ו'):
עת לפרוץ. שנאמר ופרצים תצאנה (עמוס ד' ג'). עת לבנות. שנאמר ובניתיה כימי עולם (שם ט' י"א):
עת לשחוק. שנאמר אז ימלא שחוק פינו (תהלים קכ"ו ב'):
עת לספוד. שנאמר ויקרא ה' אלקים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד (ישעיה כ"ב י"ב):
עת רקוד. שנאמר ורחובות העיר וגו' (זכריה ח' ה'):
עת להשליך אבנים. שנאמר ויחר אף משה וישלך וגו' (שמות ל"ב י"ט):
עת לחבוק. שנאמר וימינו תחבקני (שה"ש ב' ו'):
עת לרחוק. שנאמר וריחק ה' את האדם (ישעיה ו' י"ב). עת לבקש. שנאמר ובקשתם משם את ה' אלקיך ומצאת (דברים ד' כ"ט):
עת לאבד. שנאמר העידותי בכם וגו' כי אבד תאבדון וגו' (שם שם כ"ו):
עת לשמור. שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ"א ד'):
עת להשליך. שנאמר וישליכם אל ארץ אחרת (דברים כ"ט כ"ז):
עת לקרוע. שנאמר קרע ה' (את מי ים סוף) את ממלכות ישראל (ש"א ט"ו כ"ח):
עת לתפור. שנאמר והיו לאחדים בידך (יחזקאל ל"ז י"ז):
עת לחשות. שנאמר החשיתי מעולם (ישעיה מ"ב י"ד):
עת לדבר. שנאמר דברו על לב ירושלים (ישעיה מ' ב'):
עת לאהוב. שנאמר אהבתי אתכם (מלאכי א' ב'):
עת לשנוא. שנאמר נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמיה י"ב ח'):
עת מלחמה. שנאמר ויהפוך (לאיוב והם) [להם לאויב הוא] נלחם בם (ישעיה ס"ג י').
עת שלום. שנאמר הנני נוטה אליה כנהר שלום (ישעיה ס"ו י"ב):
[יא] את הכל עשה יפה בעתו. אמר ר' (נחמן) [תנחומא] בעונתו ברא האל את עולמו מלמד שלא היו ראויין להבראות קודם לכן. א"ר אבהו מכאן שהיה הקדוש ברוך הוא בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אלו. אמר דין הניין לי ודין לא הניין לי:
גם את העולם. אמר ר' יהודה בר' סימון ראוי היה אברהם אבינו להבראות קודם אדם הראשון אלא אמר הקב"ה אם אני בורא את אברהם תחלה אם יקלקלו הדורות מי יבא ויתקן אלא הריני בורא את אדם תחלה אם יקלקל יבא אברהם ויתקן. א"ר יצחק בר (זמריין) [מריון] ראויים היו ישראל כיון שיצאו ממצרים שיכנסו לארץ ישראל [מיד] אלא

שהיו האילנות ישנים מימי נח אמר הקדוש ברוך הוא אם אני מכניס את ישראל לארץ חריבה לא טוב אלא הריני מקיפן דרך המדבר ויעמדו ויתקצצו ישנים ויטעו חדשים כדי שיבואו ישראל לארץ וימצאו אותה מלאה ברכה:

[יד] ידעתי כי כל אשר יעשה וגו'. [אמר ר' יהודה בר סימון ראוי היה אדם הראשון שיהיה חי וקים לעולם] מפני מה נקנסה בו מיתה [אלא] האלקים עשה שייראו מלפניו:

[טו] מה שהיה כבר הוא וגו'. ר' יודן (ורב נחמן) [ור' נחמיה] חד אמר אם יאמר לך אדם שאילו לא חטא אדם לא נקנסה עליו מיתה והיה חי וקיים לעולם:

אמור לו הרי אליהו כבר הוא שלא חטא והרי הוא חי וקיים לעולם:

[יז] אמרתי אני בלבי את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלקים. ר' אלעזר ור' חנינא חד אמר צדיק ורשע ישפוט האלקים. טורנוסרופוס דן את ר' עקיבא וכשהרג טרגינוס את לולינוס ואת פפוס אחיו בלודקיא אמר אין אתם מבני בניו של חנניה מישאל ועזריה ואני מבני בניו של נבוכדנצר יבא אלקיכם ויציל אתכם מידי כדרך (שנגלה) [שהציל] לחנניה מישאל ועזריה אלא כבר הזקין שנאמר ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלקי יעקב (תהלים צ"ד ז'). אמרו לו חנניה מישאל ועזריה בני אדם כשרים הם נבוכדנאצר מלך הגון היה והיה ראוי שיעשה נס על ידו (שלא בפניו) [אבל אנו בני אדם חייבין אנו למקום ואתה מלך חייב ואינך ראוי לעשות נס על ידך ואנו מחוייבין מיתה אם אתה הורגנו מוטב ואם לאו] כמה דובין כמה אריות כמה מיתות שימיתנו בהם אם אתה הורג אותנו אין אתה חשוב עלינו [אלא] כאחד מהם ולא עוד אלא שהקב"ה עתיד לתבוע את דמינו מידיך אמרו לא זזו משם עד שבא עליו (ריאופילי) [דיופלי] מרומי ופצעו את מוחו בגיזרין והוציאו את מוחו:

כי עת לכל חפץ [ועל כל המעשה שם. לכל חפץ] יש עת (ומשפט) [ולכל עת יש חפץ: ועל כל המעשה שם]. בהדין עלמא מה דאינש בעי הוא עביד ברם (להלן) תמן דינא וחושבנא:

[יט] כי מקרה בני האדם. אמר הקדוש ברוך הוא כשם שגזרתי על האדם ואמרתי וביום השמיני ימול (ויקרא י"ב ג'). כך גזרתי על הבהמה שנאמר ומיום השמיני והלאה ירצה (שם כ"ב כ"ז). כדרך שהעמדתי נביאים מישראל שקרויים אדם כך העמדתי נביאים מאומות העולם שנאמר ויקרא אל משה (ויקרא א' א'). ויקר אלקים אל בלעם (במדבר כ"ג ד'):

ומותר האדם מן הבהמה אין וגו'. שעשה לו הקב"ה שלא יתבזה כבהמה ר' אילא ור' אמי חד אמר עשה לו אפיפורין פרוסה על רגליו וחד אמר עשה לו כסות [שלא ישב ויצטער]. ר' יוחנן ור' ינאי חד אמר עשה לו תכריכין וחד אמר עשה לו קבורה:

[כ] הכל הולך אל מקום אחד. ר' אליעזר ור' יהושע חד אמר כל מה שבשמים ובארץ ברייתו מן השמים ומייתי לה מן הדא שנאמר הללו את ה' מן השמים וגו' (תהלים קמ"ח א') וחד אמר כל שבשמים ובארץ אין ברייתו אלא מן הארץ שלג שכתוב בו כי לשלג יאמר הוי ארץ (איוב ל"ז ו') אין ברייתו אלא מן הארץ גשם מן השמים שנאמר כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים (ישעיה נ"ה י'). ר' מאיר אומר כל אשר בשמים ובארץ אין ברייתו אלא מן הארץ שנאמר ואד יעלה וגו' (בראשית ב' ו') גשם אף על פי שיורד לארץ שנאמר כי כאשר יורד הגשם אין ברייתו אלא מן הארץ שנאמר ואד יעלה מן הארץ (שם שם). רב נחמן אמר מהכא. דכתיב הכל הולך אל מקום אחד הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר. ר' יוסי אמר אפילו גלגל חמה אינו אלא מן הארץ. שנאמר האומר לחרס ולא יזרח (איוב ט' ז'):

[כא] מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה. תני אחד נשמתן של צדיקים ואחד נשמתן של רשעים [כולם] עולות [למרום] אלא שנשמתן של צדיקים נתונות צרורות תחת כסא הכבוד בצרור החיים שכן אמרה אביגיל לדוד והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים (ש"א כ"ה כ"ט). יכול אף של רשעים כן ת"ל ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע (שם שם):

מטרונא אחת שאלה את ר' יוסי בר חלפתא מאי הוא דכתיב רוח בני האדם העולה היא למעלה אמר לה אלו נשמתן של רשעים שמטרפות ממזרח למערב וממערב למזרח דכתיב ביום רדתו שאולה וגו' (יחזקאל ל"א ט"ו):

מדרש זוטא קהלת פרשה ד

[א] ושבתי אני וארא וגו'. אלו הקטנים (שנגרזין) (ב) [שנגזרים] מחייהם ולעתיד לבא הם עומדים בחבורה של צדיקים ואבותיהם עומדים בחבורה של רשעים ואומרים לפני הקדוש ברוך הוא כלום מתנו אלא בעון אבותינו והקב"ה אומר להם אבותיכם חטאו מדרכם. באותה שעה אליהו זכור לטוב בא ומלמד אותם סניגורייא ואומר להם אמרו לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע כלום הוא לפניך מדת הפורענות מרובה ממדה טובה מדת הפורענות מעוטה ומדת הטובה מרובה ולא מתנו אלא בגלל אבותינו כל שכן שיבואו

אבותינו אצלינו אמר להם הקב"ה חייכם יפה למדתם סניגוריא יבואו אצליכם דכתיב וחיו את בניהם ושבו (זכריה י' ט'):

[ב] ושבח אני את המתים. אלו דור המבול. מן החיים. אלו סדומיים ועמלקיים:

[ג] וטוב משניהם. זה אלף דור שעלו במחשבה ונימחו וכו' כדלעיל. ר' שמעון בן יוחי פתר קרא בישראל בשעה שבאו לאותה מעשה לא הניח משה זוית ברקיע שנחבט עליו לבקש תפלה ורחמים ולא נענה ונזדווגו לו חמשה מלאכי חבלה קצף ומשחית ומשמיד ואף וחימה נתיירא משה מהם מה עשה נתלה בזכות אבות שנאמר זכור לאברהם וגו' (שמות ל"ב י"ג). אמרו לו כלום יש להם עלי אני יש לי עליהם על אברהם יש לי' דכתיב במה אדע וגו' (בראשית ט"ו ח'). יצחק יש לי עליו שאהב את עשו. יעקב יש לי עליו שאמר נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ' כ"ז). כיון שאמר אשר נשבעת להם בך (שמות ל"ב י"ג) למען שמך. נסתלקו ממנו שלשה מלאכים קצף ומשחית ומשמיד ונשתיירו שם שתים [אף וחמה]. שנאמר כי יגורתי מפני האף והחמה וגו' (דברים ט' י"ט). באותה שעה אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע כלום אני יכול למיקם בתרויהון אלא קום את בחדא ההי"ד קומה ה' באפך (תהלים ז' ז'). ומניין שעמד משה למלאך חמה שנאמר ויאמר להשמידם וגו' [להשיב חמתו מהשחית] (תהלים ק"ו כ"ג). על אותה שעה הוא אומר ושבח אני את המתים וגו' כגון אני וחבורותי:

ר' שמואל פתר קרא בדוד בשעה שבנה שלמה את בית המקדש התפלל שתרד אש מן השמים ולא ירדה כיון שאמר זכרה לחסדי דוד עבדך (דה"ב ו' מ"ב) מיד ירדה על אותה שעה הוא אומר ושבח אני את המתים וגו' כגון אני וחבורותי:

ר' יהודה בר' סימון פתר קרא ביחזקאל בשעה שאמר לו הקב"ה התחיינה העצמות האלה (יחזקאל ל"ז ג'). אמר לפניו רבש"ע אתה ידעת (שם שם). משל לאדם שהיה בידו צפור אחת ואמר לחבירו צפור זה אתה אומר חיה אמר לו אם אתה מבקש מתה ואם אתה מבקש חיה כך בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא ליחזקאל ואמר לפניו התחיינה אמר לפניו אתה יודע. כיון שעמד על הבקעה ואמר העצמות היבשות התחילו רוחשות אמר להם בחייכן לא שמעתם שמעו דבר ה' בית יעקב (ירמיה ב' ד') ועכשיו ששמעתם על אותה שעה נאמר ושבח אני את המתים כגון אני וחבורותי:

[ה] הכסיל חובק את ידיו וגו'. משל לשני בני אדם שיגיעין בתורה אחד יגע בתורה והשביח ואחד יגע בתורה ופירש. לעתיד לבוא אחד עומד בחבורה של צדיקים ואחד עומד בחבורה של רשעים ורואה וחובק את ידיו:

[ו] טוב מלא כף נחת. טוב מי ששונה הלכות מעט ורגיל בהן ממי ששונה הלכות הרבה ואינו רגיל בהם. מתלא אמר טבא ציפרתא חדא בפח ממאה פרוחין. ורעות רוח וברצונו היה קרוי בעל הילכן רעותיה דמתקרו מר הילכן:

[ח] יש אחד ואין שני. אחד זה הקב"ה דכתיב ביה שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד (דברים ב' ד'):

ואין שני. ואין לו בן זוג:

גם בן ואח אין לו:

בן אין לו אח מהיכן יש לו אלא שחיבב המקום את ישראל וקראן בנים ואחים:

ואין קץ (בכל) [לכל] עמלו. שעמל בששת ימי בראשית. ולמי אני עמל לא להדבק אחריו כל מי שאינו עושה כן גם זה הבל וענין רע הוא:

ד"א יש אחד. זה אברהם [שנאמר אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג כ"ד)]:

ואין שני. שאין לו בן זוג כמותו:

גם כן ואח אין לו. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא קח נא את בנך (בראשית כ"ב ב'):

ואח אין לו. בשעה שאמר לו הקב"ה לך לך מארצך (שם י"ב א') שאינו עושה כן גם זה הבל:

ד"א יש אחד. זה היצר הרע:

ואין שני. שאין לו בן זוג כמותו:

וגם בן ואח אין לו. בשעה שאדם הולך לעשות עבירה ואינו יודע שאין לו לא בן ולא אח שימות בעונותיו. ואין קץ. למעשים הרעים:

למי אני עמל. לא לרחק ממנו וכל מי שאינו עושה כן גם זה הבל:

[ט] טובים השנים מן האחד. טובים השנים שיגיעים בתורה מן האחד שעוסק זה לעצמו וזה לעצמו:

[י] [כי אם יפולו האחד יקים את חבירו]. שאם ישכח אחד מהם חבירו מעמידו על האמת ומזכירו:

[יב] והחוט המשולש לא במהרה ינתק. זה הרב שמחזר להם את טעותן:

ד"א טובים השנים מן האחד. שיוצאים לדרך מן האחד זה לעצמו וזה לעצמו שאם נפל האחד חבירו מקימו. והחוט המשולש שלשה. רב הוה נפיק לאורחא [חד] צווח ליה מרי מותא תרי מרי קטטה תלתא מרי שלמא:

[יג] טוב ילד מסכן. זה יצר טוב. [למה צווחין ליה חכם דהוא מכוין ברייתא לאורחן טבן] למה צווחין ליה מסכן כל עמא לא שמעין ליה ולמה צווחין (חכם) [ילד] דהוא מזווג לבר אינש מתלת עשר שנין ולעילא:

ממלך זקן. זה יצר הרע למה צווחין ליה מלך דהא כל איבירין שמעין ליה ולמה צווחין ליה זקן דהוא מזווג לבר אינש מן טליותיה עד סיבותיה. הה"ד כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח' כ"א) משעה שניעור ממעי אמו ולמה צווחין ליה כסיל דהוא מכוין ברייתא לאורחא בישא:

[יד] כי מבית (האסורים) [הסורים]. דהוא מכשכש לברייתא (כי מביני סירי אתין) [כמביני סיריאתא]:

כי גם במלכותו נולד רש. כי במלכותו של יצר הרע נולד רש זה יצר טוב:

[טו] ראיתי את כל החיים המלכים. זה דור המבול:

[טז] גם האחרונים. אפילו דורות האחרונים לא ישמחו בעמלם:

מדרש זוטא קהלת פרשה ה

[ד] טוב אשר לא תדור. ר' מאיר אומר טוב מי שאינו נודר כל עיקר אלא מביא כבשתו לעזרה ושחטה. ר' יהודה אומר טוב משניהם נודר ומשלם שנאמר נדרו ושלמו (תהלים ע"ו י"ב). אמר רב הונא מעשה באחד שנדר [ולא שלם את נדרו ופירש בים הגדול וטבעה ספינתו בים ומת]. א"ר שמואל בר נחמן מי שנודר ואינו משלם גורם לאשתו שמתה שנאמר אם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתיך (משלי כ"ב כ"ז). אית דאמרי מיעקב אבינו שנאמר ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל (בראשית מ"ח ז'). א"ר שמואל בר רב יצחק כל מי שנודר ואינו משלם גורם לע"ז ולגילוי עריות וכו'. ויש אומרים אף ללשון הרע שנאמר וישמע דברי בני לבן (בראשית ל"א א'). אמר ר' שמואל כל מי שנודר [ואינו משלם] גורם מיתה לעצמו שנאמר כי דרוש ידרשנו וגו' (דברים כ"ג כ"ב). ממנו נפרעין ולא מממונו. דאמר רב [אמי] אין מיתה בלא חטא ואין יסורים בלא עון שנאמר ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם (תהלים פ"ט ל"ג):

[ה] אל תתן את פיך. ר' אחא פתר קריא בנודר אל תתן רשות לפיך לחטיא את בשרך. ואל תאמר לפני המלאך זה חוץ כי שגגה דאמרתי לא נדרתי כלום למה יקצוף האלקים על אותו הקול שאמרת. וחיבל מעשה וגו'. אלו מעט מצות קלות שיש בידך והקדוש ברוך הוא מכניס בהם מארה ומאבדם הימנו:

[ו] כי ברוב חלומות וגו'. אם ראית [חלומות] רעות וגזירות [קשות]. קפוץ לשלשה דברים ואתה ניצל. דאמר ר' יהודה בשם ר' אלעזר שלשה דברים מבטלין גזירות רעות וקשות. ואלו הן תפלה ותשובה וצדקה ושלשתן כתובין בפסוק אחד ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו (לפני ויבקשו) [ויבקשו פני] וישובו מדרכיהם הרעים (דה"ב ז' י"ד).

ויתפללו זו תפלה. ויבקשו לפני זו צדקה וישובו מדרכיהם הרעים זו תשובה. [אם עשו כן מה כתיב תמן] ואני אשמע מן השמים ואסלח (עונם) [לחטאתם] וארפא את ארצם (שם שם):

ר' אמי אמר אף התענית שנאמר יענך ה' ביום צרה (תהלים כ' ב'). ר' אחא אמר אף שינוי השם ושינוי מעשה ושינוי מקום:

[ז] אם עושק רש וגו'. אם ראית רשים עשוקים ודלים נגזלים:

וצדק זה (צדיק לעולם) [צדיקו של עולם] שהוא משפיע שלוה עליהם. תראה במדינה. תירמה בם דינה ואל תתמה על חפצו של הקב"ה שאמר והיה העולם למה כי גבוה מעל גבוה שומר זה הקדוש ברוך הוא שהוא מלמעלה ואתה מלמטה. וגבוהים עליהם אלו מלאכי השרת:

ר' יוסי בר' חנינא פתח קריא בעשו אם ראית (בכחך) [בכרך] גדול שעושק דלים [וגוזל] רשים וצדיקו של עולם משפיע להם שלוה תראה בני דינה. ואל תתמה על חפצו של זקן שאמר ונעשה רצונו הה"ד משמני הארץ וגו' (בראשית כ"ז ל"ט). והלא דברים קל וחומר ומה לכבוד בשר ודם כן לכבודו של הקב"ה לא כל שכן הדא הוא דכתיב הנה יום בא לה' וחולק שללך בקרבך (זכריה י"ד א'):

[ח] ויתרון ארץ. רבי יהושע אומר אפילו דברים שאתה רואה אותן יתרון למתן תורה כגון הלכות ציצית מזוזה ותפילין הן בכלל תורה דכתיב ועליהם ככל הדברים וגו' (דברים ט' י'). כל מקרא ומשנה תלמוד ותוספתא ואגדה כולן נאמרו למשה על הר סיני. מלך לשדה נעבד. מלך זה בעל תלמוד לשדה נעבד. זה בעל משנה שהוא סודר הלכה לפניו:

ד"א מלך זה בעל משנה:

לשדה נעבד. זה בעל תלמוד שהוא מוביל הלכה לפניו לפיכך אוהב כסף לא ישבע כסף. אוהב תורה לא ישבע תורה. ואוהב בהמון וגו'. שכל מי שהיא הומה ומהמה על דברי תורה ותלמוד אין לו מה הנאה יש לו. ר' יעקב אמר בשם ר' יוחנן למד ולא לימד אין לך הבל גדול מזה. מכאן אמרו אין הרב נוטל שכר תלמידיו עד שילמדנו לאחרים. שנאמר האלף לך שלמה וגו' (שה"ש ח' י"ב):

ד"א מלך לשדה נעבד. אפילו מלך אם עבד ארעא עבד ואם לא עבד מידי שכל מי שהומה ומהמה אחר הממון וקרקע אין לו מה הנאה יש לו. ר' ירמיה אומר וירדו מאניותיהם וגו' (יחזקאל כ"ז כ"ט). וכי אין אנו יודעין שעל הארץ יעמודו אלא הרי ששקעה ספינתו של אחד מהם בים ויש לו קרקע על הארץ יעמוד ואם לאו אין לך הבל גדול מזה. א"ר

אליעזר הרב נוטל שכר אלף והתלמיד מאתים. שנאמר האלף לך שלמה ומאתים לנוטרים את פריו (שה"ש ה' י"ב):

ד"א ויתרון ארץ בכל היא. ר' אחא אומר בכל עושה הקדוש ברוך הוא שליחותו אפילו על ידי נחש אפילו על ידי עקרב יתוש צפרדע. טיטוס הרשע נכנס לקדשי הקדשים נטל שתי זונות בידו וכו':

[יד] כאשר יצא מבטן אמו. אמר (גנינא) [גניבא] משל לשועל שמצא כרם והיה מסוייג מכל פינותיו ולא יכול לכנס לסוף מצא נקב אחד בקש לכנס בו ולא יכול וצם תלתין יומין עד דכחיש ועלה בההוא נקב אכל ושבע ודשן ושמן בעי למיפק מההוא נוקבא ולא הוה יכיל חזר וצם תלתין יומין עד דהוה [כחוש] כמה דהוה נפיק ליה מההוא כרמא אמר כרמא כרמא כמה שפירין (בידך) [פירין] אלא מה הנייה יש כמה דבר [נש] עייל לגויך (חברין) [כך הוא] נפיק כך הוא הדין עלמא:

[טז] גם כל ימיו בחשך (ילך) [יאכל]. בלא תורה בלא נר:

[יז] אשר (יתן) [נתן] לו האלקים. ר' אבא [בר כהנא] על לבי כנישתא שמע קליה דר' לוי קאים ודריש איש אשר יתן לו האלקים עושר. זה מקרא:

נכסים. זו משנה:

כבוד. זו תוספתא:

ואיננו חסר לנפשו. [זה תלמוד:

לא ישליטנו האלקים. זה בעל אגדות. כי איש נכרי יאכלנו] זה בעלי תלמוד שאוסרין ומתירין ומטמאין ומטהרין עמד ר' אבא בר כהנא ונשקו על ראשו אמר אלמלא לא באתי אלא לשמוע דבר זה דיי:

ד"א (איש) אשר (יתן) [נתן] לו האלקים עושר ונכסים [וגו' זה מתת אלקים היא]. א"ר פנחס המידה זו אינה נוהגת בבני אדם אלא מאן רחמנא נהגי ביה ידעי ביה:

[יט] כי לא הרבה יזכור [את ימי חייו. זה עלי:

כי האלקים מענה בשמחת לבו] זה אלקנה שמדריך את ישראל לעלות לשילה (כדי) [בדרך] שמעלה אותו (בשכם) [בשנה] זו לא היה מעלה (בכונה) [בשנה] אחרת. לפיכך יחסו הכתוב ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה (ש"א א' ג):

מדרש זוטא קהלת פרשה ו

[א] יש רעה אשר ראיתי תחת השמש ורבה היא על האדם. זו מחשבתן של (רשעים) רמאין ברמאיותן כגון המערב מים ביין מי (בקי) [בלקי] בשמן. חלב המור בקטף. קומוס במור. (סוקא בעים) [סיקרא בציר]. כוסבר בפלפלין. עלי גפנים (בולין) [בפליון]. (ומניין

שלא יהא) קנה מאזנים ארוך מצד זה וקצר מצד אחר. ועליה אמר ר' מאיר אוי לי אם אומרה אוי לי אם לא אומרה. [אם אומר שמא ילמדו הרמאים אם לא אומר שמא יאמרו הרמאין אין תלמידי חכמים בקיאין במעשה ידינו]:

[ג] אם יוליד איש מאה. זה קין שהוליד מאה בנים. ושנים רבות יחיה. שהיה תלוי באותה דופן של אותה תיבה ובא מבול ושטפו דכתיב וימח את כל היקום (בראשית ז' כ"ג). ר' אבא אמר קיומיה אבא אוקימנא:

אמרתי טוב ממנו [הנפל]. זה הבל:

ד"א אם יוליד איש מאה. זה אחאב שהוליד מאה בנים:

ושנים רבות יחיה. שחיה שנים הרבה:

ונפשו לא תשבע מן הטובה. שלא שבע נפשו מממונו:

גם קבורה לא היתה לו. שאכלו אותו חיה ועוף. אמרתי טוב ממנו הנפל. זו נפל של זונה:

ד"א אם יוליד איש זה המן:

[ד] כי בהבל בא ובחשך ילך ובחשך שמו יכסה. בלא נר ובלא מרחץ:

[ה] [וגם שמש לא ראה ולא ידע נחת לזה מזה]. אמר רבי פנחס משל לשני בני אדם שהיו בספינה כיון שבאו לנמל נחית חד מנהון [ועאל] למדינתא' חמא כמה מאכל וכמה משתה כיון דהדר אמר (ליה בריה) [לחבריה] אמאי לא עלת למדינתא אמר ליה ואת דעיילית מה אהנית לך ומאי חמית תמן אמר ליה הרבה מאכל הרבה משתה. א"ל אהניתא כלום א"ל לא אמר ליה אנא דלא עלית ניחא לי סגי מינך הדא הוא דכתיב ולא ידע נחת לזה מזה:

[ז] כל עמל אדם לפיהו. כל מה שעמל אדם במצות ובמעשים טובים בעולם הזה דיו להבל שיוצא מפיו. [וגם הנפש לא תמלא]. ר' כרוספדאי בשם ר' יוחנן אמר אפילו הוצאת הנפש אינה ממלא את הגומא. שלשה אינן מחזיקין טובה לבעליהן. ואלו הן הנפש. והארץ. והאשה. נפש דכתיב וגם הנפש לא תמלא לפי שהוא מן העליונים. ארץ דכתיב ארץ לא שבעה מים (משלי ל' ט"ז). אשה דכתיב אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און (שם שם כ'):

[ט] טוב מראה עינים. טוב מי שהוא סובר תלמודו ממי שהוא שונה והולך. כדאמר כל זה קולע באבן אל השערה ולא יחטא (שופטים כ' ט"ז):

[י] מה שהיה כבר נקרא שמו. זה אדם:

ונודע אשר הוא אדם. כיון שברא הקב"ה את האדם. בקשו מלאכי השרת לומר לפניו שירה מה עשה הקדוש ברוך הוא הפיל עליו שינה וישן לו. משל למלך ואיפרכוס

שהיו נתונים בספינה בקשו בני המדינה לומר הימנון ולא היו יודעין להבין בין המלך לאיפרכוס מה עשה נטלו והשליכו חוץ לקרונין וידעו הכל שהוא מלך. כך כשברא הקב"ה את אדם הראשון טעו בו מלאכי השרת ובקשו לומר לפניו קדוש מה עשה הקדוש ברוך הוא הפיל עליו שינה וידעו שהוא אדם:

ד"א מה שהיה זה משה:

שהוא אדם. ונודע לכל שהוא נביא. בשעה שאמר לו הקב"ה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי (שמות ג' י'). כיון שבאו ישראל לאותה מעשה א"ל הקדוש ברוך הוא לך רק כי שחת עמך (שם ל"ב ז'). אמר לפניו רבש"ע כד אינון טבא אינון דידך כד אינון בישין אינון דידי [בין טבין בין בישין דידך אינון]. רבי יהושע דסיכנין בשם רבי אמר משל למלך שהיה [לו] כרם ומסרו ביד אריס. כד הוה עביד חמר טב אמר חמר דכרמי מה טוב וכד הוה עביד חמר ביש אמר חמון חמרא דאריס. התחיל אותו אריס צועק ובוכה אמר כד הוה טב מדידך הוא כד הוה ביש מדידי הוא. אלא בין טב ובין ביש מדידך. כך אמר משה לפני הקב"ה והם עמך ונחלתך וגו' (דברים ט' כ"ו):

ולא יוכל לדין. זה משה כיון שאמר לו עלה אלי אמרתי לא אדברינך:

[יא] כי יש דברים הרבה מרבים הבל. אמר רב הונא כגון מגדלי קופות וחתולות וחזירים:

[יב] כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים [מספר ימי חיי הבלו ויעשם כצל]. לאיזה נאמר ולא פירש בא דוד ופירש ימיו כצל עובר (תהלים קמ"ד ג):

מדרש זוטא קהלת פרשה ז

[א] טוב שם משמן טוב. אמרו לו לשלמה מה היא טוב שם משמן טוב. אמר להם בשעה שאדם נולד אין הכל יודעין מה יהיה בו. בשעה שנפטר בשם טוב ומפיע מעשים טובים ישראל באין ומטפלין עמו ועושין עמו גמילות חסד ולמה לא אמר מין טוב ומדבש טוב אלא הניח כל המשקים טובים ולא אמר אלא שמן. אלא מה שמן אתה נותן לתוכו מים והם צפים:

ד"א טוב שם משמן טוב [שמן טוב יורד שנאמר כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן (תהלים קל"ג ב'). שם טוב] עולה. שנאמר ואעשך לגוי גדול וגו' (בראשית י"ב ב'). שמן טוב לשעה שם טוב לעולם שנאמר יהי שמו (לעד). [לעולם] (תהלים ע"ב י"ו). שמן טוב כלה ושם טוב אינו כלה שנאמר שם עולם אתן לו אשר לא יכרת (ישעיה נ"ו ה'). שמן טוב של עשירים ושם טוב בין עניים בין עשירים שמן טוב בחיים ושם טוב בחיים ובמתים שמן טוב מהלך מקיטון לטרקלין ושם טוב מסוף העולם ועד סופו שמן טוב נופל על

המת ומבאיש שנאמר זבובי מות יבאיש וגו' (קהלת י' א'). שם טוב נופל על המת ואינו מבאיש שנאמר וישם פיו על פיו (מ"ב ד' ל"ד). שמן טוב נופל על המים והוא (בורח) [נדוח]. ושם טוב אינו (בורח) [נרוח] שנאמר ויאמר ה' לדג וגו' (יונה ב' א'). שמן טוב נופל על האור והוא נשרף ושם טוב אינו נשרף הה"ד באדין נפקין (מישך שדרך) [שדרך מישך] וגו' (דניאל ג' כ"ו). א"ר יהודה בר' סימון מצינו שבעלי שמן טוב נכנסו להקריב ויצאו שרופין שנאמר ותצא אש וגו' חנניה מישאל ועזריה עלו לגו אתון נורא יקידתא מכפתין ויצאו חיים שנאמר באדין נפקין וגו' (שם שם) נולדה מרים אין הכל יודעין מה היא מתה נסתלק הבאר והרגישו הכל וכן אהרן:

[ב] טוב ללכת אל בית אבל. מוטב ללכת במדה שיש בה פורענות ממדה שאין בה פורענות מוטב שילך במדה שנוהגת בעניים ובעשירים ממדה שאינה נוהגת אלא בעשירים מוטב שילך במדה שנוהגת במתים ובחיים ממדה שאינה נוהגת אלא בחיים אמר ר' לוי תורה תחלתה וסופה גמילות חסדים אמר הקדוש ברוך הוא למוד ממני הנחתי שמחה לבניי במשכן והלכתי לאבל נדב ואביהוא:

באשר הוא סוף כל האדם. היא סופא דכולא אם בא לאוהבך משתה וקרא לך ולא הלכת יכול אתה לומר חשוב אצלך כאבל ת"ל באשר הוא סוף כל האדם סופייא דכולא וכן אתה מוצא באברהם שצווה על מצות אבל שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' (בראשית י"ח י"ט). מי יכול לשמור דרך ה' אותו שכתוב בו החסד אלא דרך ה' גמילות חסדים:

[ג] טוב כעס משחוק. טוב כעס שכעס [הקב"ה] על דור המדבר משחוק ששחק על דור המבול [שאלו] כעס עליהם קימעא [היה] הביאן למוטב אלא שחק על דור המבול כדי לאבן מן העולם דכתיב וימח את כל היקום וגו' (בראשית ז' כ"ג). טוב כעס שכעס הקדוש ברוך הוא על סדומיים משחוק ששחק עליהם שנאמר וה' המטיר על סדום (שם י"ט כ"ד):

ד"א [טוב כעס] אמר שלמה מוטב [אילו] כעס אבא על אדוניהו קימעא משחוק ששחק עליו וכו' הדא הוא דכתיב ולא עצבו אביו מימיו (מ"א א' ו'). לפיכך ויפגע בו וימת (שם ב' כ"ה). וכן באמנון שנאמר כי אמנון לבדו מת (שם י"ג ל"ג):

[ה] טוב לשמוע גערת חכם. אלו הדרשנים:

מאיש שומע שיר כסילים. אלו המתורגמנין:

ד"א טוב לשמוע גערת חכם. זה משה:

מאיש שומע שיר כסילים. זה בלעם שלא בא בלעם לומר אלא מי מנה עפר מואב והפך הקב"ה ואמר מי מנה עפר יעקב (במדבר כ"ג י'):

[ו] כי כקול הסירים תחת הסיר. אמר רבי יהושע בן לוי כל קיסיא כשהן דולקין אין קולם הולך ברם אלו סירוותא קלהון אזיל למימר [ואף] אנן מן קיסיא:
[ז] כי העושק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה. עושק שהתלמיד עושק את רבו מאבד חכמתו ממנו איזה רבו כל שלמדו משנה ותלמוד וכו':
ד"א עושק (שעשו) [שעשקו] דתן ואבירם את משה נאבדה חכמתם מהם:
ויאבד את לב מתנה. א"ר אביתר מתנה כתיב [אילו היה משה מתון היה ניצול] אלא שהקפידו [ואמרו לו] ירא ה' עליכם (שמות ה' כ"א) אף הוא הקפיד ואמר ומאז באתי [אל פרעה] לדבר וגו' (שם שם כ"ג). מהו אשר הבאשתם (שם שם כ"א). מלמד שהיו המצריים נותנים אותם בתוך הבנין ובונים עליהם באותה שעה בקש מדת הדין לפגוע במשה הדא הוא דכתיב וידבר אלקים אל משה וגו' (שם ו' י"ט) א"ל הקדוש ברוך הוא אני כותב עליך והאיש משה עניו מאד (במדבר י"ב ג') ואתה אמרת והצל לא הצלת (שמות ה' כ"ג):
[ח] טוב אחרית דבר מראשיתו. ר' מאיר הוה קאים ודריש טוב אחרית דבר מראשיתו אדם שעושה סחורה בנערותו ומפסיד ובזקנותו חוזר ומשתכר טוב אחרית דבר יש לך אדם שעושה מעשים רעים בנערותו ובזקנותו חוזר בתשובה:
ד"א טוב אחרית דבר. יש לך אדם שמוליד בנים בנערותו והם מתים ובזקנותו הם חיים. ד"א יש לך אדם שלמד בנערותו ושכחו ומתעסק בה בזקנותו וכך היה רבי מאיר דורש בטבריא והוה אלישע רביה עבר בשוקא והוה רכיב על סוסיא בשבתא א"ל אלישע לרבי מאיר במאי עסיקינן א"ל בהאי קרא א"ל חבל על דאבדין ולא משתכחין עקיבא רבך לא כך אמר אלא טוב אחרית דבר כשהוא מראשיתו טוב. וכך היה מעשה אבויה אביו היה מגדולי ירושלים יום שגמלתו אמו עשה סעודה והיו שם גדולי ירושלים ור' אליעזר ורבי יהושע כיון דאכלין ושתין אלו אמרין אלפא ביתא מן הכא ואילין אמרין [מזמורין] מן הכא א"ל רבי אליעזר לר' יהושע עד דאלו מתעסקין בדידהון אף אנן נעסוק בדידן התחילו מתעסקין בתורה ובנביאים ובכתובים והיו הדברים עריבין כנתינתן מהר סיני וירדה האש והיתה מלהטת סביבותן עלה אבויה אביו אצלם אמר להם למה באתם כאן לשרוף את ביתי באש אמרו לו חס ושלום עוסקין היינו בתורה ובנביאים ובכתובים והיו הדברים] שמחים] כנתינתן מסיני ולא באש ניתנו [לאו הכי כתיב וההר בוער באש] אמר להם ואבויה אבא אם כך היא כחה של תורה הבן שמלתי היום אני מגדלו לתורה ועל ידי שלא היתה כוונתו לשמים לפיכך לא נתקיימה בו תורה אמר להם ומאי אמריתו תוב וה' בירך את אחרית איוב מראשיתו (איוב מ"ב י"ב) א"ל ומאי אמרת ביה אמר מלמד

שכפל הקב"ה את כל ממונו דכתיב (וישב) [ויסף] ה' את כל אשר לאיוב למשנה (שם שם י') א"ל חבל עליך עקיבא רבך לא כך אמר אלא וה' בירך את אחרית איוב בזכות תשובה ומעשים טובים שהיה בידו היה אחריתו טוב מראשיתו. א"ל ומאי אמרת (וישב ה') [ייטיב אלקיך] את שם שלמה וגו' (מ"א א' מ"ז) מכאן אתה למד שאין אדם מתקנא לא על בנו ולא על תלמידו א"ל חבל על דאבדין ולא משתכחין עקיבא רבך לא כך אמר אלא (יגדל ויטב) [ייטיב] אלקים את שם שלמה בזכות שמך ויגדל [את] כסאו בזכות כסאך א"ל ומאי אמרת לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ"ח י"ז) א"ל מאי אמרת ביה א"ל אלו דברי תורה שקשין לקנותן כזהב ונוחין לשברן כזכוכית א"ל חבל על דאבדן ולא משתכחין עקיבא רבך לא כך אמר אלא מה כלי כסף וכלי זהב אם נשתברו יש להם תקנה אף תלמיד חכם שסרח יש לו תקנה אף אתה חזור בך (אמר לו:) מאיר עד כאן תחום שבת א"ל מנין אתה יודע א"ל מטלפי סוסי שיערתי א"ל וכל הא חכמתא אית גבך ולית את חזר בך א"ל לית אנא יכיל א"ל למה א"ל פעם אחת הייתי רוכב על הסוס סמוך לכותל מערבי של בית המקדש ושמעתי בת קול יוצאת מבית קדשי הקדשים ומפוצצת ואומרת שובו בנים שובבים (ירמיה ג' י"ד) חוץ מאלישע שהיה יודע כוחי ומרד בי מה היה עושה להם לישראל בימי השמד היו משעבדין אותן בתוך חבילות גדולים ופורקין אותן בתוך ארבע אמות אמר ישאו קטנות ואל יפרקו עוד זמן עלו תרויהון קמי בית ספרין והוה מקרא לטליא ולרשע אמר אלקים (תהלים נ' ט"ז) והוא אמר ולאלישע אמר אלקים א"ל מאיר לא מן סגונו אם כן ומהיכן היה הדבר הזה אמרו פעם אחת היה יושב ושונה בה בבקעת גינוכר וראה יהודי אחד עולה לדקל ונטל את הבנים והניח האם כיון שירד נשכו נחש ומת אמר כתיב שלח תשלח את האם וגו' והארכת ימים (דברים כ"ב ז') היכן אריכת ימיו ולא ידע [הא] דדרשו [רבי יעקב] בר ברתיה דאחר בציבורא למען ייטב לך (שם שם) בעולם שכולו טוב והארכת ימים (שם שם) בעולם שכולו ארוך. ויש אומרים ע"ישהיתה אמו מעוברת [בו] ועברה אצל בתי ע"ז והיתה מריחה מאותו המין ולא היתה יכולה לסבול עד שנתנו לה מאותו המין ואכלה והיה מפעפע במעיה. ויש אומרים לשונו של ר' יהודה הנחתום ראה בפי כלב אמר פה שהוציא דברים טובים כנתינתן מסיני ילחך בעפר בשוק דומה שאין תחיית המתים ואין מתן שכר לצדיקים לאחר ימים חלה אחר ואמרין לר' מאיר רבך חולה אזיל לגביה אמר ליה רבי חזו רבך א"ל וכי כדו מקבלין א"ל אין הכי נמי דהא כתיב תשב אנוש עד דכא (תהלים צ' ג') עד דכדוכה של נפש באותה שעה זלגו עיניו דמעות שמח רבי מאיר אמר דומה לי שמתוך תשובה נסתלק רבי כיון שנקבר ירד האש לשרוף את רבו אמרו לו לרבי מאיר קברו של רבך שורף הלך ופירש

טליתו עליו אמר ליני הלילה (רות ג' י"ג) בעולם הזה שדומה ללילה והיה בבקר (שם) זה העולם הבא שהוא דומה ליום אם יגאלך טוב (שם) זה הקדוש ברוך הוא שכתוב בו טוב ה' לכל (תהלים קמ"ה ט') ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך (אני) [אנכי] וגו' (שם) ודמכת ליה אמרין לר' מאיר עליתיה לעלמא דאתי אינון אמרין לך למאן את בעי לאבוך או לרבך אמר להון לאבא ולסוף לרבי ושמעין לך הדא אמר להון ר"מ ולאו מתניתין היא מצילין תיק הספר עם הספר ותיק התפילין עם התפילין. מצילין אלישע בן אבויה בשביל תורתו:

[ט] אל תבהל (את פיך) [ברוחך לכעוס]. זה משה. אמר לו הקב"ה למשה אתה כעסת תה השלכת [אתה שברת אתה תחליף] אתה כעסת שנאמר ויחר אף משה (שמות ל"בי "ט) אתה השלכת שנאמר וישלך מידו את הלוחות (שם) אתה שברת שנאמרו ישבר אותם תחת ההר (שם) אתה תחליף שנאמר פסל לך שני לוחות אבניסכ ראשונים (שם ל"ד א'):

[יא] טובה חכמה עם נחלה וגו'. א"ר אחא בשם ר' תנחום בר חייא למד אדם [ולימד] שמר ועשה והיה סיפק בידו להחזיק ולא החזיק למחות ולא מיחה הוא בכלל ארור דכתיב ארור (האיש) אשר לא יקים (דברים כ"ו כ"ו) ר' אחא אמר לא למד ולימד [ולא עשה ולא שמר] סיפק בידו להחזיק והחזיק ולא למחות ומיחה הרי זה בכלל ברוך רבי ירמיה בשם ר' חייא בר אבא עמר עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות צל וחופה לעמלי תורה ואית (ליה) [לן ג'] קראי כי בצל החכמה בצל הכסף וגו' (קהלת ז' י"ב) וכתיב אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה (ישעיה נ"ו ב') וכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג' י"ח):

ד"א טובה חכמה עם נחלה. דתנן יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ טובה חכמה שיש עמה נחלה:

ד"א טובה חכמה עם נחלה. זה חכמה של אדם הראשון:

עם נחלה שהנחיל העולם לבניו:

ויותר לרואי השמש. ר' לוי בשם ר' שמעון בן מנסיא אומר תפוח עקיבו של אדם הראשון (מכסה) [מכהה] גלגל חמה משל לאחד שעשה לו שני קיטונין אחד לו ואחד לבן ביתו של מי עושה נאה לא את שלו כך גלגל חמה נברא לתפקידו של בריאת העולם ואדם נברא לתפקידו של מקום ומה תפוח עקיבו מכהה גלגל חמה קלסתר פניו לא כן שכן:

[יב] ויתרון [דעת] החכמה תהיה (את) בעליה ארבעה עשירים היו בירושלים והיה שם [בן] אבטיח בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי והיה ראש סריקין שבירושלים עמד ושרף את האוצר אתו ואמרו לרבן יוחנן בן זכאי בר אחתך מוקיד אוצריא אמר ווי שמע בן

אבטיח שלח ואייתיה א"ל למה אמרת ווי א"ל לא אמרתי אלא ווה א"ל ולמה אמרת ווה א"ל דאמרית בגרמיי כל יומיא דאוצרין קיימין לא שוין גרמיהון למיעביד קרבא ברם כד אוצריה יקידין עבדין קרב בין ווי לווה נמלט רבן יוחנן בן זכאי וקרא עליו ויתרון [דעת] החכמה תחיה בעליה:

ד"א והחכמה תחיה (את) בעליה. מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שאחזו בולמוס והלך וישב במזרחה של תאנה ונתרפא אמרי ליה מנא לך הא א"ל מדוד שנאמר ויתנו לו פלח דבילה וגו' ותשב רוחו (ויהי) אליו (ש"א ל' י"ב) [וקרין עליה ויתרון דעת החכמה תחיה בעליה]:

[יג] ראה את מעשה האלקים. כיון שברא הקב"ה את האדם נטלו והוליכו באילני גן עדן [ואמר לו] ראה את מעשה האלקים מה נאין הן מה משובחין הן כל מה שבראתי בשבילך בראתי אל תקלקל במעשיך ועמד וקלקל במעשיו ונקנסה עליו מיתה לו ולדורותיו עד סוף כל הדורות אמר ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא למשה הן קרבו ימיך למות (דברים ל"א י"ד) היה דומה משה באותה שעה לאשה עוברה חבושה בבית האסורים ילדה שם וגידלה שם ומתה שם פעם אחת נמצא המלך עובר על פתח בית האסורים והתחיל אותו תינוק בוכה ואמר אדוני המלך כאן נולדתי כאן גידלתי ואיני יודע באיזה חטא א"ל בחטאה של אמך כך בשעה שאמר לו הקב"ה למשה הן קרבו ימיך למות אמר לפניו רבונו של עולם באיזה חטא א"ל בחטאו של אדם הראשון:

[יד] ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה. א"ר אבא בר כהנא אם בא לך יום טוב היה בו בטובה ואם בא לך יום רעה [ראה איך לעשות תשובה ולהנצל ממנו רבי יודן בשם רבי אלעזר אמר שלשה הן שמבטלין את הגזירה ואלו הן] תפלה תשובה וצדקה ושלשתן בפסוק אחד ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויבקשו פני וישובו מדרכיהם הרעים ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם (דה"ב ז' י"ד):

גם את זה לעמת זה עשה האלקים. הדא הוא דכתיב ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשו (בראשית כ"ה כ"ו):

אמר רבי פנחס בר חלקיה בשם רבי סימון אפילו דופי לא היה בהם שלא תאמר גר הוא חלק הוא מזל הוא זה צדיק וזה רשע ומפני מה ברא הקדוש ברוך הוא צדיקים [ורשעים] כדי (שחברו) [שיתכפרו] אלו על אלו:

ד"א ביום טובה היה בטוב ביום רעה ראה. לכשיגיע אותו היום [שכתוב] פחדו בציון חטאים וגו' (ישעיה ל"ג י"ד) היה מן הרואין ולא מן הנראין ומפני מה ברא הקב"ה גן עדן וגיהנם שתהא מצלת [זו] מזו כמה ריוח ביניהן ר' יוחנן אמר כותל ר' אחא אמר טפח ורבנן אמרי שתי אצבעות:

[טו] את הכל ראיתי בימי הבלי יש צדיק אובד בצדקו:
מעשה ברבי יוסי בן ביתוס שעלה נימא על רגלו וקראו לרופא לחתוך אותה א"ל (להוציא) [לחוניא] בנו כשיגיע (לחוץ) [לחוט] השערה הודיעני וכן עשה א"ל בני עד כאן היית חייב ליטפל בי מכאן ואילך אינך חייב ליטפל בי (לעצם כשעורה) [שאין אדם מטמא על אבר מן החי מאביו] וכשבא הדבר לפני חכמים אמרו יש צדיק אובד בצדקו. שאלו את (ר') שמואל הקטן מהו יש צדיק אובד בצדקו אמר להם עתיד הקדוש ברוך הוא להביא על צדיק והילדים ישמיע אמר עד שהוא בצדקו אסלקנו מן העולם:
[טז] אל תהי צדיק הרבה. הכתוב מדבר בשאול שנאמר ויבא שאול עד עיר עמלק וירב בנחל (ש"א ט"ו ה') אמר ר' בנאה התחיל מריב דברים כנגד עגלה ערופה אמר לפניו רבונו של עולם זה הורג וזו נערפת ומכפרת ורבנין אמרין מריב דברים כנגד הקב"ה רבונו של עולם כך אמר לי שמואל לך והכית את עמלק והחרמתם וגו' (שם שם ג') אדם חטא בהמה מה חטאה יצאה בת קול ואמרה אל תהי צדיק הרבה יותר מבוראך. אמר ריש לקיש כל מי שנעשה רחמן על אכזרים נעשה אכזר על רחמנים מנלן משאול הדא הוא דכתיב ואת נוב עיר הכהנים וגו' (שם כ"ב י"ט) כתיב הכא ויחמול (העם ושאול) [שאול והעם] (שם ט"ו ט') והתם לגבי נוב עיר הכהנים על רחמנים לא חמל. [ורבנן] אמרין כל מי שנעשה רחמן על אכזרים מדת הדין פוגעת בו הדא הוא דכתיב (ואת שאול ואת נושא כליו) וימת שאול ושלשת בניו ונושא כליו וגו' (שם ל"א ו') אמר ר' יאשיה מפני שלשה דברים מאריכין פנים הרשעים שנאמר (מפני) [ועיני] רשעים תכלינה (איוב י"א כ') שהרשעים תשובה לפניהם ואינם חוזרים בתשובה משל לכת לסטין שמרדה במלך תפשן וחבשן בבית האסורים מה עשו חתרו חתירה אחת ויצאו משם היה שם אחד שלא ברח לשחרית מצאו המלך א"ל שוטה שבעולם חתירה לפניך ולא היית בורח חביריך שברחו מה אוכל לעשות להם כך אמר הקדוש ברוך הוא לרשעים תשובה לפניכם ואין אתם חוזרין בתשובה הדא הוא דכתיב (אבד מנוס) [ומנוס אבד] מנחם (איוב שם שם):
[יז] אל תרשע הרבה. א"ר ברכיה הא מעט שרי אלא מדחדא בתום שלא בתום הוא מעשה בר' ברכיה בני אל תלך בדרך אתם (משלי א' ט"ו) ואשר תלך מנע רגלך מנתיבתם (שם) למה שרגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפך דם (שם שם ט"ז):
[יח] טוב אשר תאחוז בזה. זו מקרא. וגם מזה אל תנח ידיך. זו משנה:
כי ירא אלקים יצא את כולם. זה רבי אבהו בקסרי:
[יט] החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים. וכי יש עשרה שליטים במקום אחד והלא אין שם אלא שליט אחד וגבאי אחד שליט אחד זה הרוח וגבאי אחד זה מלאך המות

ומה ת"ל מעשרה שליטים אלא שאפילו אדם קורא ושונה ויושב בתענית ומאכיל רעבים ומשקה צמאים ומלביש ערומים ולווי שיהא ניצול בעשרה דברים שמחייבין אותו בכל יום אלו (שתי ידיו) שתי עיניו ושתי אזניו [ושתי ידיו] ושתי רגליו ופיו וגופו שתי עיניו שמראין אותו דברים בטלים דתנן אל תתן עיניך בדבר שאינו שלך שעיניך דומים לשערי רקיע שתי אזניו ששמע דברים בטלים דתנן אל תשמיע דברים בטלים לאזניך מפני שהן נכוות תחלה לאברים שתי ידיו שהוא גוזל וחומס בהם דתנן אל תטול מזרוע זה ותתן לזה בעלי זרועות משוקעות בארץ שתי רגליו שמרגילין אותו לידי עבירה דתנן אל יקדימוך רגליך לדבר עבירה שלא יקדימוך מוקשי מות פיו שמוציא הבל דתנן אפילו אדם שיושב וקורא כל גופו שחוטא בו ביום:

ד"א החכמה תעוז לחכם. זה נח:

מעשרה שליטים. אלו עשרה דורות שמאדם ועד נח שמכולם לא דיבר הקב"ה אלא עם נח הדא הוא דכתיב וידבר [אלקים] אל נח (בראשית ח' ט"ו):

ד"א החכמה תעוז לחכם. זה אברהם:

מעשרה שליטים. אלו עשרה דורות שמנח ועד אברהם שעם כולם לא דיבר אלא עם אברהם הדא הוא דכתיב ויאמר ה' אל אברם (בראשית י"ב א'):

ד"א החכמה תעוז לחכם. זה יוסף:

מעשרה שליטים. מעשרה אחים שירדו למצרים הדא הוא דכתיב שלחו מכם אחד וגו' (בראשית מ"ב ט"ז):

ד"א דחכמה תעוז לחכם. זה משה:

מעשרה שליטים. מעשרה דברים המשמשים את הגוף מן פומא לוושטא מן וושטא להמסיסא מן המסיסא לקיבתא מן קיבתא לאיסטומכא מן איסטומכא לכרוכה קטינא מן כרוכה קטינא לכרוכה עבייא מן כרוכה עבייא לבנת דמעיא מן בנת דמעיא לפוטרכא מן פוטרכא לעיזקתא מן עיזקתא לברא ומכולן לא הוצרך משה לא להכניס ולא להוציא שנאמר ויהי שם [עם ה'] ארבעים יום וארבעים לילה (שמות ל"ד כ"ח):

ד"א החכמה תעוז לחכם. זה דוד:

מעשרה שליטים:

[כ] כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. ר' יהודה בר' שמעון אומר וכי יש צדיק עושה צדקה וחוטא אמרו לו אלו פרנסי צבור שמחלקין צדקה לעניים ונותנין שלא כהוגן לכהוגן וכהוגן לשלא כהוגן:

[כג] כל זה נסיתי בחכמה. ר' יצחק פתח כל זה נסיתי בחכמה אמר שלמה לא הנחתי חכמה בעולם שלא עמדתי עליה וכיון שהגעתי לפרשת פרה אדומה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני:

[כו] ומוצא אני מר ממות את האשה עשרה דברים קשים נבראו בעולם כהשותפין ואשה קשה מכולן:

טוב לפני האלקים. זה יוסף:

וחוטא. זה פוטיפרע:

ומאי אסורים ידיה משל לכלבא נושכית שהיא מנשכת בני אדם מה עשה להנצל בה קשר לה שלשת ואעפ"כ היתה נושכית כך אילולי שכתוב בה אסורים ידיה כיון שאדם יוצא לשוק אומרת לו בא ושמש עמי כשם שעשתה אשת פוטיפר שנאמר ותתפשהו בבגדו וגו' (בראשית ל"ט י"ב). ד"א טוב לפני האלקים. זה פלטי בן ליש:

וחוטא זה אמנון. ד"א טוב לפני האלקים. זה בועז. וחוטא זה שמשון:

[כז] ראה זה מצאתי אמרה קהלת אמר רבי ירמיה בן אלעזר זה רוח הקדש. פעמים משיחה בלשון זכר ופעמים משיחה בלשון נקבה כתוב אחד אומר (עוזי) [עזרי] ומפלטי (תהלים ע' ו'). וכתוב אחד אומר עזרתי ומפלטי (שם מ' י"ח). כתוב אחד אומר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (ישעיה נ"ב ז'). וכתוב אחד אומר על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון (שם מ' ט'):

אחת לאחת למצוא חשבון. בנוהג שבעולם אדם נכשל בדבר עבירה שנתחייב מיתה עליה כיצד מתכפר לו מת שורו אבדה תרנגולתו נשברה צלוחיתו נשברה ביצתו נכשל באצבעו יצאה ממנו טיפת דם מקצת דם ככל הדם מקצת הנפש ככל הנפש. חדא מן הכא וחדא מן הכא (חשבא) [והחשבון] מתמצא:

[כח] אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי אדם אחד מאלף מצאתי. בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין ואין יוצא מהם אלא אחד:

ד"א אדם אחד זה אברהם:

ואשה בכל אלה לא מצאתי זו שרה:

ד"א אדם אחד. זה עמרם:

ואשה בכל אלה לא מצאתי זו יוכבד:

[כט] לבד ראה זה מצאתי אשר עשה האלקים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים:

אתה מוצא שלא ברא הקדוש ברוך הוא את האדם אלא להיות ישר וכיון שנעשו שנים המה בקשו חשבונות רבים:

מדרש זוטא קהלת פרשה ח

[א] מי כהחכם. זה הקב"ה דכתיב ביה חכם לבב ואמיץ כח (איוב ט' ד'):
מי יודע פשר דבר. שפירש התורה לישראל (שנאמר) חכמת אדם תאיר פניו. אמר ר' יודן גדול כחן של נביאים שמדמין את הצורה ליוצרה שנאמר ואשמע (את) קול אדם (דניאל ח' ט"ז). וכתיב על דמות הכסא [דמות כמראה אדם] (יחזקאל א' כ"ו) שהוא מדמה להם בדמיונות הרבה שנאמר וביד הנביאים אדמה (הושע י"ב י"א). א"ר סימון לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהלים ל"ג ו'):
ד"א מי כהחכם. זה משה:
מי יודע פשר דבר. שפירש תורה לישראל. חכמת אדם תאיר פניו. וכתיב ומשה לא ידע כי קרן עור פניו (שמות ל"ד כ"ט). אמר ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי כל דיבור ודיבור שאמר הקב"ה למשה אמר לו טומאתו וטהרתו קולו וחומרו כיון שהגיע לפסוק אמור אל הכהנים בני אהרן (ויקרא כ"א א'). אמר לפניו רבונו של עולם [ואם נטמא] במה היא טהרתו ולא השיבו מיד נשתנה זיו פניו של משה הדא הוא דכתיב ועוז פניו ישונא (קהלת ח' א'). כיון שהגיע אצל פרשת פרה אדומה א"ל הקדוש ברוך הוא למשה שאילה ששאלת ולא השבתיך הרי טהרתן ולקחו לטמא מאפר שרפת החטאת (במדבר י"ט י"ז). אמר לפניו וכי טהורה היא א"ל משה חוקה חקקתי וגזירה גזרתי ואין אדם יכול לעבור על גזירתי זאת חקת התורה וגו' (שם שם ב'):
[ב] אני פי מלך שמור. ר' חמא בר גמדא פתח מוסר ה' בני אל תמאס (משלי ג' י"א). אתה מוצא בשעה שהעמיד נבוכדנצר צלמא ראה [מה כתיב] ענה נבוכדנצר להון ואמר הצדא (דניאל ג' י"ד). מהו הצדא ר' אבא בר כהנא אמר אנטוס [ר' יוסי בר חנינא אמר צדו] מה באתם כאן לעשות ע"ז שלי צדו:
[ג] אל תבהל מפניו תלך [אל תעמוד בדבר רע]. דתנן הפותח פותח בדבר טוב והחותם חותם בדבר טוב בברכות קורא ומפסיק בקללות קורא ואינו מפסיק למה שאין מפסיקין בקללות. ר' איבו אמר משום אל תעמוד בדבר רע. ר' יהושע אמר משום שנאמר עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א ט"ו). אמר הקב"ה אינו בדין שבני מקללין ואני מתברך:
ד"א אני (את) פי מלך שמור. אני פי מלך מלכי המלכים אשמור. אותו שכתוב בו שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד (דברים ו' ד'):
ועל דברת משום שנאמר וידבר אלקים את כל הדברים (שמות כ' א'). שבועת [אלקים] על שם לא תשא את שם אלקיך לשוא (שם שם ז'):
[ה] שומר מצוה לא ידע דבר רע. זה יהושע:

ועת ומשפט ידע לב חכם. [זה משה] שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו (שם ל"ד כ"ט):
ד"א שומר מצוה לא ידע דבר רע. זו אסתר שהיתה עסוקה במצות ביעור חמץ ולא היתה יודעת מה בדעתו של המן. ועת ומשפט ידע לב חכם. זה מרדכי שנאמר ומרדכי ידע וגו' (אסתר ד' א'):
[ח] אין אדם שליט ברוח. מדבר במלאך המות שנאמר עושה מלאכיו רוחות (תהלים ק"ד ד'):
[לכלוא את הרוח]. שאין אדם שולט במלאך המות לכלות ממנו. ואין שלטון ביום המות. שאין אדם יכול לומר לו המתן עד שאצווה את בניי ואת בני ביתי:
ואין משלחת במלחמה. אין אדם יכול לומר אני משלח את בני ואת עבדי תחתי. אמר ר' יוסי הגלילי ארבעים ושתים פעמים כתיב כאן המלך דוד וכיון שנאמר עליו מיתה כתיבה ויקרבו ימי דוד למות (מ"א ב' א'). מכאן שאין שלטון ביום המות:
[ט] עת אשר שלט האדם באדם לרע לו. אין אדם מתחייב על ידי אדם זה אלא אדם כיוצא בו. א"ר אחא אפילו מקל אפילו רצועה מתחייבין לידי אדם שנאמר שופך דם האדם וגו' (בראשית ט' ו'):
[יב] אשר חוטא עושה רע [מאת ומאריך לו]. מאה את מאריך ומאה מאות את מאריך:
[יד] יש הבל אשר נעשה [על הארץ אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים וגו']. אשריהם הצדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים בעולם הזה. אוי להם לרשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים בעולם הזה:
[טז] כאשר נתתי [את] לבי וגו' שנה בעיניו איננו רואה. אינו רואה תשובה לפניו ואינו עושה שני דברים טובים קרובים לך ורחוקים ממך רחוקים ממך וקרובים לך תשובה קרובה לך ורחוקה ממך רחוקה ממך וקרובה לך מיתה קרובה לך ורחוקה ממך רחוקה ממך וקרובה לך:

מדרש זוטא קהלת פרשה ט

[א] [כי את כל זה וגו'. הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע. ר' שמעון בר אבא פתח הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע לצדיק זה נח שנאמר איש צדיק תמים היה (בראשית ו' ט') אמרו כשיצא מן התבה הכישו ארי ושברו והיה צולע. ולרשע זה פרעה אמרו כשבא פרעה לישב על כסא שלמה ולא היה יודע מנגנון שלו והכישו ארי ושברו והיה צולע] זה מת צולע וזה מת צולע:

לטוב. זה משה:
ולטהור. זה אהרן [שהיה עסוק בטהרתן של ישראל]:
ולטמא. אלו מרגלים. אלו אמרו גנאי של ארץ ישראל. ואלו אמרו שבחה של ארץ ישראל אלו לא נכנסו לארץ ואלו לא נכנסו לארץ:
לזובח. זה יאשיהו. שנאמר ויזבח יאשיהו (דה"ב י"ח ב'). ולאשר איננו זובח זה אחאב שביטל הקרבנות מעל גבי המזבח הדא הוא דכתיב ויזבח לו אחאב צאן ובקר. (לא זבח ולא קרבנות) [לו זבח ולא לקרבנות זבח]. זה מת בחיצים וזה מת בחיצים:
כטוב. זה דוד שנאמר וישלח ויביאהו וגו' וטוב רואי (ש"א ט"ז י"ב). מהו וטוב רואי אמר ר' יצחק טוב רואי בהלכה כל הרואה אותו היה נזכר לתלמודו:
כחוטא. זה נבוכדנצר. זה בנה בית המקדש ומלך ארבעים שנה וזה החריבו ומלך ארבעים שנה. הנשבע זה צדקיהו שנאמר וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלקים (דה"ב ל"ו י"ג):
כאשר שבועה ירא. זה שמשון שנאמר ויאמר (אליהם) [להם] שמשון השבעו לי וגו' (שופטים ט"ו י"ב). זה מת בניקור שינים וזה מת בניקור עינים הרי מקרה אחד לכלם:
[ד] כי מי אשר יבחר אל כל החיים יש בטחון. א"ר חנינא יבחר כתיב אפילו אותן שפשטו ידיהן בזבול עליהם אומר כצאן וגו' [וצורם לבלות שאול מזבול לו] (תהלים מ"ח ט"ז). לרחקן אי אפשר שכבר עשו תשובה לקרבן אי אפשר שפשטו ידיהם בזבול הא כיצד עליהם נאמר וישנו שנת עולם ולא יקיצו (ירמיה נ"א נ"ז). רבנן דקיסרין אמרין קטני גוים וחיילותיו של נבוכדנצר לא חיין ולא נידונין ועליהם הוא אומר וישנו שנת עולם ולא יקיצו:
כי לכלב חי טוב. בעולם הזה מי שהוא כלב יכול לעשות ארי ומי שהוא ארי יכול לעשות כלב. [אבל לע"ל מי שהוא כלב אינו יכול לעשות ארי ומי שהוא ארי אינו יכול לעשות כלב]. אדריינוס שחיק עצמות א"ל לר' יהושע בן חנניה אנא טב ממשה [רבך א"ל למה א"ל] דאנא חי והוא מת דכתיב כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת א"ל [יכול] את גזור דלא ידלוק נורא ברומי תלתא יומין א"ל אין מיד גזר ואמר דלא ידלוק נורא ברומי תלתא יומין ברמשא קדמאה סלקין ומטיילין על איגר פלטין דידיה ור' יהושע בן חנניה עימיה תלא אפוי וחזא תננא [סלקא] מן זוזי רחיקא א"ל דין תננא למה א"ל את משכח (רוכסא) [דוכסא] באיש ועל אסיא לבקריניה. [ואמר לא אפשר עד דשתי חמימי תלא אפוי וחמא תננא בזווי אחריתי א"ל תננא למה א"ל את משכח איפרכיא באיש ועאל אסיא לבקרינהו] ואמר לא אפשר (נגד דמחיים כלני) [עד דמיחם בלני]. א"ל תיפח רוחיה

דההוא גברא בחיים לא קמת גזירתיה אפילו חד יומא. א"ל מה קשי לעמא הפריצי בן שבעיה. חציף ההוא נטר מכולהון ברם משה רבינו משעה שכתב לנו בתורה לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת (שמות ל"ה ג'). חזי אם יהודי מדליק נורא בשבתא ועדיין גזירתו קיימת:

[ה] כי החיים יודעים שימותו. ר' חייא ור' יונתן הוו קאזלי קמיה ערסיה דר' שמעון בן (יוחי) [יוסי] בן לקוניא והוו גרירין תכילתא אקבריה:

[ו] גם אהבתם. שאוהבים לע"ז:

גם שנאתם. ששונאים להקדוש ברוך הוא:

גם קנאתם. שמקנאים להקב"ה. וחלק אין להם. לעולם הבא:

[ז] לך אכול בשמחה (את) לחמך. ר' עזריה בשם ר' יהודה בר' [סימון] פתר קריא באברהם בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם קח נא את בנך וגו' (בראשית כ"ב ב'). עשה מהלך ג' ימים אחר ג' ימים ראה ענן קשור על ההר אמר דומה זה המקום שאמר [לי] הקב"ה לעלות את יצחק בני עליו אמר לו ליצחק רואה אתה מאומה אמר לו ענן קשור על ההר אמר להם לישמעאל ולאליעזר רואין אתם מאומה אמרו לו לאו ני ויצחק רואין ואין אתם רואין והחמור אינו רואה שבו לכם פה עם החמור(שם שם ה'). עם הדומה לחמור נטל את יצחק והעלהו הרים והורידהו גבעות ו העלהו על ההר ובנה מזבח וסידר עצים וערך מערכה ונטל הסכין עליו לשחטו ל ולי שצעק מלאך מן השמים אל תשלח ידך אל הנער (שם שם י"ב). [כבר היהנ שחט]. כשחזר יצחק אצל אמו אמרה לו אמו אנה היית אמר נטלני אבא והעלניה הרים אמרה ווי על ברא דחזיתא אילולי מלאך מן השמים כבר היה שחוט אמר להא ין באותה שעה צווחה ששה קולות ווי ווי כנגד ששה תקיעות אמרו לא הספיקהל גמור הדבר עד שמתה הדא הוא דכתיב ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה (שם כ"גב '). מהיכן בא רבי יהודה בר' סימון אומר מהר המוריה בא והיה אברהם מהרהרב לבו שמא חס ושלום היה בו פסול ולא נתקבל קרבנו יצאה בת קול ואמרה לךא כול בשמחה לחמך [וגו']:

ד"א לך אכול בשמחה. מדבר בדניאל אמר דניאל צפהה קב"ה שגמרתי תפלתי ודיבר עמי הדא הוא דכתיב ויבן וידבר עמי (דניאל ט'כ "ב). אמר ר' שמואל בר אבא שלשה פעמים כתיב כאן חמודות כי חמודות אתה(דניאל שם ושם). דניאל איש חמודות (שם י' י"א). אל תירא איש חמודות (ששש ם י"ט). פמליא דידן מתחמדת לך ופמליא דידי מתחמדת לך לך אכול בשמחהל חמך וגו':

ד"א בזמן שהתינוקות יוצאין מבית רבן בת קול יוצאת ואומרת להסל ך אכול בשמחה לחמך וגו':

[ח] בכל עת יהיו בגדיך לבנים [ושמן על ראשך אל יחסר]. אמר ר' יוחנן בן זכאי אם בבגדים לבנים הכתוב מדבר כמה בגדים לבנים לאומות העולם. [ואם בשמנים טובים הכתוב מדבר] כמה שמנים טובים יש להם לעשירים הא אין הכתוב מדבר אלא בתורה ובמצות ובמעשים טובים ור' יהודה הנשיא (בשם רבן יוחנן) אומר משל למלך שעשה סעודה וזימן לו אורחים ולא קבע להם זמן סעודה. אותם שהיו מקפידין לדבר הלכו ורחצו והתקינו עצמם לסעודה השוטים שבהם הלכו להם. סייד לסירו יוצר לטיטו נפח לניפוחו כנסם לבית המשתה שלו פתאום שלח המלך ואמר יבואו לסעודה אלו נכנסים בכבודם ואלו נכנסים בניוולם אמר להם חזרו לאחוריכם שלא יטנפו פלטין של מלך. הלכו לרחוץ ולסוך ננעלו פלטין של מלך רבי יוחנן בנו של רבי אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר כולם נכנסים לבית המלך אלו שכיבדו פלטין שלי יאכלו וישבעו ויתעדנו מסעודה שלי ואלו שנוולו פלטין שלי היו מנוולין אותם ומלקין אותם. ולא דמי ההוא דיתיב בניוול להההוא דיתיב ביקר. כך לעתיד לבא הצדיקים אוכלים והרשעים רעבים הדא הוא דכתיב הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו (ישעיה ס"ה י"ג). זיוותאי אמר משום ר' מאיר אלו מסובין ואוכלים ושותים ואלו מסובין לא אוכלים ולא שותים לא דומה צערו של זה שהוא עומד לצערו של זה שהוא מיסב זה שהוא עומד לא אוכל ולא שותה דומה למשמש זה שמיסב ואינו אוכל צערו כפול ומכופל ופניו מוריקות הוא שהנביא אומר ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע (מלאכי ג' י"ח). אינו דומה מי ששונה פרקו מאה פעמים למי ששונה פרקו מאה פעמים ואחת:

תני שוב יום אחד לפני מיתתך שאלו תלמידיו את רבי אליעזר אמרין ליה רבי וכי אדם יודע אימתי הוא מת שיעשה תשובה אמר להם לא כל שכן ישוב היום שמא ימות למחר של אחריו ונמצאו כל ימיו בתשובה לכך נאמר בכל עת יהיו בגדיך לבנים בדברי תורה ושמן על ראשך (לא) [אל] יחסר בצדקה ובמעשים טובים בציצית ובתפילין:

[ט] ראה חיים עם אשה אשר אהבת. אמר רבי משום עדה קדושה קנה לך אומנות עם התורה מה טעמא ראה חיים עם אשה. למה הוא קורא אותן עדה קדושה. ששם היה רבי יוסי בן משולם ורבי שמעון בן מנסיא שהיו משלשין את היום שליש לתורה שליש לתפלה שליש למלאכה. ויש אומרים שהיו יגעין בתורה בימות החורף ובמלאכה בימות הקיץ. רבי יצחק בן אלעזר היה קורא לרבי יהושע בריה דרבי טימי ורבי בורקי עדה קדושה שהיו משלשין את היום שליש לתורה שליש לתפלה שליש למלאכה:

[י] כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה וגו'. ר' מנחמא בשם ר' בון מסרס הדין קרייה אם יודע את כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה. ר' אחא הוה מתחמד למיחמי אפוי דרבי אלכסנדרי איתחמי ליה בחלמיה הראהו ב' מילין הרוגי לוד אין [בריה יכולה לעמוד] במחיצתם. ברוך שהעביר חרפתן של לוליאנוס ופפוס. אמר ליה מה קלא בההוא עלמא תמן. חמי ליה בני נשא אפיהון תליין אפיהון מכיבין א"ל מהו כן א"ל דאינון אפיהון מכיבין שאין בידם לא תורה ולא מעשים טובים ואלו דאפיהון תליין. שיש בידם תורה ומעשים טובים. זבדי בן לוי הוה מתחמד למיחמי אפוי דר' יהושע בן לוי צם שיתין צומין לסוף איתחמו ליה א"ל תלת מילין הרוגי לוד אין [בריה יכולה לעמוד] לפנים ממחיצתן. ברוך שהכיר חרפתן של לוליינוס ופפוס ואשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. רבי נחום איש קדש קדשים חפין אפוי איקנתא במחצלתא אמרי לא יחמי במיתוי היך דלא חמא יתהון בחייו אי אפשר דחמין יתהון. אמר ריש לקיש אין בין רשעים לצדיקים אלא דיבור בלבד אמר ר' אשיאן אין בין צדיקים (לרשעים) [לבינם] אלא דיבור בלבד. א"ר זעירא המת שומע קילוסו מתוך ארונו כמן חלום. ולמה קורא אותו [נחום איש] קדש קדשים שלא הביט בצורת מטבע כל ימיו. אמר ר' חייא אל תפנו אל האלילים (ויקרא י"ט ד'). אל תפנו לעובדן. א"ר יודן אל תפנו לראותן וודאי. למה קראו לרבי [יהודה הנשיא] רבינו הקדוש שלא הביט במילתו מעולם. אנטונינוס היה גזיר אמר לרבינו הקדוש איסתכל בהדא גזרתי א"ל בשלי לא איסתכלית מימאי בדידך איסתכל:

[יא] שבתי וראה תחת השמש. מדבר ביעקב אתמול וישא יעקב רגליו וגו' (בראשית כ"ט א') והיום ויאסוף רגליו (שם מ"ט ל"ג):

ולא לגבורים המלחמה. אתמול ויגש יעקב ויגל את האבן (שם י"ט י'). והיום וישאו [בני ישראל [את יעקב אביהם (שם מ"ו ה'):

ולא לחכמים לחם. אתמול ויזבח יעקב בהר ויקרא לאחיו לאכול לחם (שם ל"א נ"ד). וכי אחיו היו והלא בניו היו אלא כיון שהגיעו [לשכמו] דימה אותן לו וקרא אותם אחיו והיום שובו שברו לנו מעט אוכל (שם מ"ג ב'). (ולא) [וגם לא] לנבונים עושר. אתמול ויפרוץ האיש מאוד מאד (שם ל' מ"ב). מלמד שפירצו לו פרצה מעין דוגמא של עולם הבא כמה דאת אמר עלה הפורץ לפניהם פרצו ויעבירו שער ויצאו בו ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב' י"ג):

והיום אמר לו יוסף וכלכלתי אותך שם (בראשית מ"ה י"א):

וגם לא ליודעים חן. אתמול ידעתי בני ידעתי (שם מ"ח י"ט). יודע אני מעשה ראובן בבלהה ומעשה יהודה בתמר והלא דברים קל וחומר ומה דברים שלא נגלו לך נגלו לי דברים שנגלו לך על אחת כמה וכמה והיום מפייס ליוסף שנאמר אם נא מצאתי חן בעיניך וגו' אל נא תקברני במצרים (שם מ"ז כ"ט):

ד"א כי לא לקלים המרוץ. זה עשאל [שנאמר] ועשאל קל ברגליו (ש"ב ב' י"ח). כיון דמטא שעתיה ויכהו אבנר [באחרי החנית] אל החומש וגו' (שם שם כ"ג):

ולא לגבורים המלחמה זה אבנר דאמר ר' איסי נוח [לאדם] לזוז כותל של שש אמות מלזוז רגל אחת של אבנר וכיון דמטא שעתיה כתיב הכמות נבל ימות אבנר (ש"ב ג' ל"ג) ב'):

וכיון דמטא שעתיה כתיב וזה היה חלקי מכל עמלי (קהלת ב' י'). איכא דאמרי מקלו ואיכא דאמרי קודו ואיכא דאמרי קושרתיה. (ולא) [וגם לא] לנבונים עושר. זה איוב אתמול ויהי מקנהו שבעת אלפי צאן וגו' (איוב א' ג') ליודעים חן. זה יהושע. דאמר רבי יוסי שני דברים דבר יהושע לפני רבו ולא נגמל [חן] בעיניו אחד במינוי זקנים ואחד במעשה העגל במינוי זקנים שנאמר וירץ הנער ויגד למשה וגו' [ויען יהושע בן נון וגו' אדני משה כלאם] (במדבר י"א כ"ז כ"ח). אמר לו משה יהושע (כך) [בך] אני מתקנא המקנא אתה לי (שם שם כ"ט). והלואי כל ישראל כיוצא בי. [ואחד] במעשה העגל. וישמע יהושע את קול העם וגו' (שמות ל"ב י"ז). א"ל משה ליהושע אדם שהוא עתיד לנהוג שררה על ששים ריבוא בני אדם. אינו יודע להבחין בין קול לקול אין קול ענות גבורה וגו' קול ענות אנכי שומע (שם שם י"ח) ואת אמר ויגוף ה' את העם (שם שם ל"ה) שהוא רחב חמשים אמה לא יכול לעבור שנאמר כי לא תעבור את הירדן הזה (דברים ג' כ"ז):

לא לגבורים המלחמה. אתמול (כמלאכי השרת) [מלכי צבאות] ידודון ידודון (תהלים ס"ח י"ג). אמר ר' יודן משום ר' מאיר אפילו מלכיהון דמלאכיא. אפילו מיכאל וגבריאל ידודון מפני משה וכיון דמטא שעתיה כתיב כי יגורתי מפני האף והחימה (דברים ט' י"ט):

ולא לחכמים לחם. הוא עשוי קוזמוקלוטור של פלטין [של פרעה] והיום יתרו אומר לבנותיו קראן לו ויאכל לחם (שמות ב' כ'):

ולא [וגם לא] לנבונים עשר. זה משה. מהיכן העשיר. אמר ר' חנין ממעשה של סנפרינין גילה הקדוש ברוך הוא בתוך אהלו ומשם העשיר משה. אותה שעה אמר משה ברכת ה' היא תעשיר (משלי י' כ"ב):

וגם לא ליודעים חן. אתמול ויאמר הראני נא את כבודך (שמות ל"ג י"ח). והיום כמה תפלות וכמה תחנונים ביקש שיכנס לארץ ישראל ולסוף אמר לו הן קרבו ימיך למות וגו' (דברים ל"א י"ד). כי עת ופגע יקרה את כלם. עת היא שפוגעת לכל אדם לכי פגע בו כל הדברים הללו ירבה תפלה ותחנונים ואין לך מי שהרבה בתפלה ובתחנונים כמשה ולסוף אמר לו לא תעבור את הירדן הזה (דברים ל"ד ד'):

[יב] כי גם לא ידע האדם את עתו וגו'. מדבר במרגלים. כתיב וימותו האנשים (במדבר י"ד ל"ז). במה מתו. רבנן אמרין באסכרה מתו. רבי שמעון בן יוחי אומר במגפה מתו מלמד שנתרברב לשונם ונפל על טבורם אמר ר' יצחק אין אומר אדם לשון הרע עד שכופר בעיקר שנאמר אשר אמרו ללשונינו נגביר וגו' (תהלים י"ב ה'). אמר ר' שמעון בן יוחי קשה לשון הרע כנגד ג' עבירות שבתורה. ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים. ע"ז דכתיב אנא חטא העם הזה חטאה גדולה וגו' (שמות ל"ב ל"א). גילוי עריות דכתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וגו' (בראשית ל"ט ט'). שפיכות דמים דכתיב גדול עוני מנשוא (שם ד' י"ג). ובלשון הרע כתיב יכרת ה' כל שפתי חלקות [לשון מדברת גדולות] (תהלים י"ב ד'). וכתיב איש לשון בל יכון בארץ (שם ק"מ י"ב):

[יד] [טו] עיר קטנה ואנשים בה מעט. עיר קטנה. זה העולם:

ואנשים בה מעט. זה דור אנוש ודור המבול:

ובא אליה מלך גדול. זה מלך מלכי המלכים הקב"ה. ובנה עליה מצודים גדולים. אלו המינים והכופרים:

ומצא בה איש מסכן. זה נח:

וחכם [חכם]. דהוה אמר להון חזרו בתשובה תדע שכיון שמת מתושלח אמרו לו אם בא פורענות לא בא אלא לביתו תחלה הדא הוא דכתיב ויהי לשבעת הימים וגו' (בראשית ז' י'). ואדם לא זכר וגו'. אמר הקדוש ברוך הוא אתם לא זכרתם אותו אני אזכור אותו הדא הוא דכתיב ויזכור אלקים את נח (שם ח' א'):

ד"א עיר קטנה. אלו מצרים:

ואנשים בה מעט אלו ישראל:

ובא אליה מלך גדול. זה פרעה:

ובנה עליה מצודים גדולים. אלו חלומותיו:

ומצא בה איש מסכן (וחכם) [חכם]. זה יוסף שנאמר ויקבצו את אוכל וגו' ויצבור יוסף בר כחול הים (שם מ"א כ"ט):

ומלט הוא את העיר בחכמתו. הוא שאמר יעשה רעה וגו' (שם שם ל"ד). ואדם לא זכר.
זה שר המשקים בחכמתו. הוא שאמר יעשה פרעה וגו' (שם שם ל"ד). ואדם לא זכר. זה שר המשקים אמר הקב"ה אתם לא זכרתם אותו אני אזכור אותו שנאמר וישלח פרעה ויקרא (אל) [את] יוסף (בראשית מ"א י"ד):
ד"א עיר קטנה. זה מצרים:
ואנשים בה מעט. אלו עשרת השבטים:
ובא אליה מלך גדול. זה יוסף. שנאמר ויוסף הוא השליט וגו' (שם מ"ב ו'):
ובנה עליה מצודים גדולים. אלו שלש גזירות שגזר. שלא יכנס אדם בשני (שערים) [חמורים] ושלא יכנס במצרים עבד ושלא יכנס אדם עד שלא יכתב שמו ושם אביו:
ומצא בה איש מסכן חכם. זה יהודה. ומלט. הוא שאמר אנכי אערבנו (שם מ"ג ט'):
ואדם לא זכר. אמר הקדוש ברוך הוא אתם לא זכרתם אותו אני אזכור אותו שנאמר ואת יהודה שלח לפניו וגו' (שם מ"ו כ"ח) ד"א עיר קטנה. זה הגוף:
ואנשים בה מעט. אלו רמ"ח איברים שבאדם:
ובא אליה מלך גדול. זה יצר הרע. ולמה קוראין אותו גדול שהוא גדול מיצר טוב שלש עשרה שנה:
ובנה עליה מצודים גדולים. אלו מעשים רעים:
ומצא בה איש מסכן חכם. זה יצר טוב דלית כל עמא שמעין ליה:
וחכם. שכל מי ששומע לי נמלט מדינה של גיהנם:
ואדם לא זכר. אמר הקב"ה אתם לא זכרתם אותו ואני אזכור אותו שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם (יחזקאל ל"ו כ"ו):
[יז] דברי חכמים בנחת נשמעים. זה עמרם ובית דינו שאמרה לו בתו אבא גזירותיך קשים משל פרעה:
מזעקת (כסיל) [מושל בכסילים]. אלו דתן ואבירם:
[יח] טובה חכמה מכלי קרב. טובה חכמה. זה חכמתו של יעקב אבינו. מכלי קרב. זה עשו. זיין עצמו כלי זיין מבפנים וכלי לבנים מבחוץ והתקין עצמו לשלשה דברים לתפלה ולמלחמה ולדורון. לתפלה מניין שנאמר הצילני נא וגו' (בראשית ל"ב י"ב). ולדורון מניין שנאמר ותעבור המנחה על פניו (שם ל"ג ט"ז). ולמלחמה מנין שנאמר אם יבא עשו (שם שם ט'). וחוטא. זה עשו הרשע הדא הוא דכתיב וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה (שם ל"ג ט"ז). ולמה שעירה (א"ר) [ר' אלעזר ור'] שמואל בר נחמני חד אמר מפני שטר חוב וחד אמר מפני הבושה:

ד"א טובה חכמה זו חכמתה של סרח בת אשר. מכלי קרב. של יואב דכתיב ותקרא אשה חכמה [מן העיר וגו' קרב עד הנה] (ש"ב כ' ט"ז). ויקרב אליה ותאמר האשה האתה יואב (שם שם י"ו). קציר לית את לפום עובדך לית את בר תורה לאו דוד בר תורה לאו הכי כתיב כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (דברים כ' י). שמא למלחמה כתיב. אמר לה ואת מאן את. אמרה ליה אנכי שלומי אמוני ישראל (ש"ב כ' י"ט). אני שלמתי נאמן לנאמן יוסף למשה מיד (אמר) [ויען] יואב [ויאמר] חלילה חלילה (שם שם כ'). חלילה לדוד חלילה למלכותו אלא (הנה) [כי] איש מהר אפרים [נשא ידו במלך בדוד] וגו' (שם שם כ"א). אם במלך למה בדוד. אלא ללמדך שכל הנוגע בתלמיד חכם כאלו נוגע בשכינה על אחת כמה וכמה שהוא מלך ותלמיד חכם:

ומלט. זה שבע בן בכרי. ד"א טובה חכמה. זה משה:

מכלי קרב. זה שלמה אע"פ שעשה עשרה מנורות עשרה שלחנות בבית עולמים לא היו מקריבים אלא בכלים שעשה משה. מכאן אמרו חליל שבמקדש של משה היה של קנה היה ונשבר ותקנוהו ולא היה קולו ערב כבתחלה חזרו ונטלוהו וחזר לכמות שהיה צלצל שבמקדש של משה היה. של נחושת היה נשבר ותקנוהו ולא היה קולו ערב כמו שהיה ונטלוהו וחזר לכמות שהיה מכתשת שבמקדש של משה היה של נחושת היה ונשברה ותקנוהו ולא היתה מפטמת כמות שהיה חזרו ונטלוה וחזרה לכמו שהיתה. אלו שני כלים שנשברו בבנין ראשון ולא היה עולה עליהן רוחא ועליהן הוא אומר נחושת ממורט (מ"א ז' מ"ה). וכתיב וכלי נחושת מוצהב טובה שנים חמודות כזהב (עזרא ח' כ"ז). תרין אמוראין (חד אזל מנהון בתרין דדהב) [חד אמר חד מנהון כתרין דדהב וחורנא אמר תרי מנהון כתרין דדהב]. מגריפה רב ושמואל חד אמר עשרה נקבים הוו בה [וכל אחד ואחד היה מוציא מאה מיני זמר] מדברי שניהם היתה מוציאה אלף מיני זמר]. תני חמשה קולות היו נשמעין מיריחו היו נשמעין קול שער הגדול כשנפתח. מיריחו היו שומעים קול מגריפה. מיריחו היו שומעין קול צלצל. [מיריחו היו שומעין קול החליל. מיריחו היו שומעין קול גביני כרוז. מיריחו היו שומעין קול העץ שעשה בן קטיע (אכי) [מוכני] לכיור. מיריחו היו שומעין קול השיר. מיריחו היו שומעין קול השופר] ויש אומרים אף קולו של כהן גדול בשעה שהיה מזכיר את השם [בכנויו]. מיריחו היו מריחין ריח פיטום הקטורת. אמר ר' אלעזר בן דלגא עזים היו לאבא בהרי (מקוור) [מכוור] והיו מתעטשות מריח פיטום הקטורת אמר ר' חייא בר אבא כתוב אחד אומר בנבל וכתוב אחד אומר בכנור הא כיצד הוא נבל הוא כנור. ולמה נקרא שמו נבל שהיה מנבל כל

מיני זמר. א"ר הונא בשם רב יוסף ע"י עור שהיה עבוד על ידי (ניגון) [נימון] יתידות היה מנבל כל מיני למר:

תני ר' שמעון בן יוחי אומר בראשונה היה שילוח מוציא מים בכאיסר אמרו בואו ונרחיבה וירבו המים. [הרחיבו] ונתמעטו מימיו [חזרו] וגררוהו ונתרבו מימיו:

מדרש זוטא קהלת פרשה יב

[א] וזכור את בוראיך בימי בחורותיך עד (שלא) [אשר לא] יבואו ימי הרעה. אלו ימי הזקנה:

והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ. אלו ימות המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה:

[ב] עד אשר לא תחשך השמש והאור. זה פדחת והחוטם:

והירח. זו נשמה:

והכוכבים אלו הלסתות:

ושבו העבים אחר הגשם. זה מאור עיניו של אדם שהולך אחר הבכי:

[ג] ביום שיזועו שומרי הבית אלו הכסלים [והצלעות:

והתעותו אנשי החיל. אלו שוקיים]:

ובטלו הטוחנות כי מעטו. אלו השיניים. וחשכו הרואות בארובות. אלו עינים:

[ד] וסגרו דלתים בשוק. אלו נקבים של אדם:

בשפל קול הטחנה. בשביל קורקבן שאינו טוחן:

ויקום לקול הצפור. שאפילו צפור דרור מנערתו משנתו:

וישחו כל בנות השיר. אלו שירים ושירות דומות עליו כשיחה:

[ה] גם מגבוה ייראו. שאפילו גבשושית קטנה דומה עליו כהרי הרים:

וחתחתים בדרך בשעה שהוא הולך בדרך נעשה לו לבו תוהים תווהים:

וינאץ השקד. זו קליבוסת:

ויסתבל החגב. אלו ענבות:

ותפר האביונה. זו חמדה:

כי הולך האדם אל בית עולמו. אמר ר' יצחק מלמד שכל צדיק וצדיק עושין לו מדור לפי כבודו. (אמר) [ואמר] רבי יצחק [מאי דכתיב] כי הילדות והשחרות הבל (קהלת י"א י').

דברים שאדם עושה בילדותו משחירין פניו לעת זקנותו:

ד"א וזכור את בוראיך בימי בחורותיך. אמר להם הנביא לישראל זכרו בוראיכם עד שבחורותיכם קיימת עד שברית כהונה קיימת שכתוב בו ובחור אותו מכל שבטי ישראל

(להיות) לי לכהן (ש"א ב' כ"ח). עד שברית לויה קיימת שכתוב בו כי בו בחר ה' אלקיך מכל שבטיך (דברים י"ח ה'). ועד שברית דוד קיימת שכתוב בו. ויבחר בדוד עבדו (תהלים ע"ח ע'). עד שברית ירושלים קיימת דכתיב ביה העיר אשר בחרת (עד עולם) [בה] (מ"א י"א ל"ב). עד שברית בית המקדש קיימת דכתיב ביה והקדשתי את הבית הזה (דה"ב ז' ט"ז). עד שאתם קיימת דכתיב ביה (כי) בך בחר ה' אלקיך להיות לו לעם סגולה מכל העמים (דברים ז' ו'):

עד (שלא) [אשר לא [יבואו ימי הרעה. אלו ימי (הגאולה) [הגלות]:

והגיעו שנים וגו'. לא טובה ולא רעה:

עד (שלא) [אשר לא] תחשך השמש. זה מלכות בית דוד שכתוב בו וכסאו כשמש נגדי (תהלים פ"ט ל"ז):

והאור. זו תורה שכתוב בה כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו' כ"ג). והירח. זו סנהדרין. דתניא סנהדרין יושבת כחצי גורן עגולה:

והכוכבים. אלו הרבנים. דכתיב מצדיקי הרבים ככוכבים:

ושבו העבים אחר הגשם. אתה מוצא כל אותן נבואות הקשות שנתנבא עליהם ירמיה לא באו עליהם אלא לאחר חורבן הבית:

ביום שיזועו שומרי הבית. אלו משמרות כהונה ולויה:

והתעותו אנשי החיל. אלו הכהנים. אמר ר' אבא בר כהנא עשרים ושנים [אלף] לוים הניף אהרן ביום אחד שנאמר והניף אהרן את הלוים תנופה לפני ה' (במדבר ח' י"א). אמר ר' חנינא המוראה הזה דבר קל הוא והיה הכהן זורקה על [הכבש] שלשים ושתים אמה לאחורי ידיו:

ובטלו הטוחנות. אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' עקיבא ושל ר' חייא [ור' הושעיא] ושל בר קפרא:

כי מעטו. זה תלמוד בבלי שבלול הכל בהם:

וחשכו הרואות בארובות. אתה מוצא בשעה שגלו ישראל בין האומות לא היה אחד מהם יכול לסבול את תלמודו:

וסגרו דלתים בשוק. אלו [דלתות] נחושתא בר אלנתן שהיו פתוחין לרווחה:

בשפל קול הטחנה. על ידי שלא נתעסקו בדברי תורה. אמר ר' שמואל בר נחמני למה נמשלו דברי תורה כטוחנות רחיים מה רחיים זו אינה בטילה לא ביום ולא בלילה. כך דברי תורה אינם בטלים לא ביום ולא בלילה שנאמר והגית בה יומם ולילה (יהושע א' ח'):

ויקום לקול הצפור. זה נבוכדנצר הרשע. אמר ר' לוי י"ח שנה היתה בת קול יוצאת ומכרזת בפלטין של נבוכדנצר ואומרת עבדא בישא זיל ואחריב ביתא דמרך דבניי מרדין ולא שמעין ליה:

וישחו כל בנות השיר. שעלה וביטל את השיר מבית המקדש דכתיב בשיר לא ישתו יין (ישעיה כ"ד ט'):

גם מגבוה ייראו. מגובהו של עולם נתיירא. אמר לא בעי אלא מצמצמה יתי למיעביד בי כמה דעבד לסנחרב:

וחתחתים בדרך. ר' אבא בר כהנא ור' לוי חד אמר חתיתה של דרך נפלה עליו ור' לוי אמר התחיל (מסכים חכם) [מתוואה תוואים] בדרך. כי עמד מלך בבל (על) [אל] אם הדרך (יחזקאל כ"א כ"ו). על (אמם דבעליא) [אמא דבצליא]:

בראש שני הדרכים (שם שם). [שהיא מתווכת בין שני הדרכים] אחת הולכת למדבר ואחת הולכת לירושלים לקסום קסם (שם שם). התחיל לקסם קסמים:

קלקל בחיצים (שם שם). התחיל מקלקל בחיצים לשמה של רומי ולא עלתה לשמה של אלכסנדריא של מצרים ולא עלתה לשמה של ירושלים ועלתה זרע ערוגות ונטע נטיעות לשמה של רומי (ולא עלתה) [ולא צמחו] לשמה של אלכסנדריא של מצרים ולא צמחו לשמה של ירושלים וצמחו. הדליק נרות ופנסים לשמה של רומי ולא היו מאירין לשמה של אלכסנדריא של מצרים ולא היו מאירין לשמה של ירושלים והיו מאירין:

וינאץ השקד. זו נבואתו של ירמיה שנאמר מקל שקד אני רואה (ירמיה א' י"א):

אמר ר' אלעזר סימני של שקד משעה שהוא מציץ עד שעה שהוא גומר את פירותיו עשרים ואחד יום. [כך מי"ז בתמוז עד ט"ב עשרים ואחד יום]:

ויסתבל החגב. זה צלמו של נבוכדנצר כמה שנאמר נבוכדנצר מלכא עבד צלם דדהבא רומיה אמין שיתין פותייה אמין. (שיתין) [שית] (דניאל ב' א'):

אמר ר' יוחנן משכחת אמרין כל דרומייה [אמין] שיתין ופותייה (שיתין) [שית מי יכיל קאים] אם אין בעוביו שליש אינו יכול לעמוד. ואת אמרת אוקמיה בבקעת דורא. א"ר בקנה היו מעמידין אותו והוא נופל מעמידין אותו והוא נופל. עד היכן ר' חגי בשם ר' יצחק עד שהביאו כל כספה וזהבה של ירושלים ושפכו דימוס על רגליו לקיים מה שנאמר כספם בחוצות ישליכו וזהבם לנדה יהיה (יחזקאל ז' י"ט):

ותפר האביונה. זה זכות אבות:

כי הולך האדם אל בית עולמו. מבבל היו ולבבל חזרו:

וסבבו בשוק הסופדים. זה גלותו של יכניה אתה מוצא בשעה שירד נבוכדנצר מירושלים וגלותו של צדקיהו בידו יצאה גלותו של יכניה לקראתו והיו מכוסין שחורים מבפנים ומלובשים לבנים מבחוץ והיו מקלסין לפני נבוכדנצר (נקיטין וורדאן) [נקטה ברבריה] והוו שאלין ואמרין להון מה עביד באבא מה עביד באמא מה עביד בברי ואמרין להון אשר למות למות ואשר לחרב לחרב וגו' (ירמיה ט"ו ב') ופארכם על ראשיכם וגו' (יחזקאל כ"ד כ"ג):

[ו] עד אשר לא ירתק חבל הכסף. זו שלשלת יוחסין:

ותרוץ גלת הזהב. אלו דברי תורה שכתוב הנחמדים מזהב ומפז רב (תהלים י"ט י"א):

ותשבר כד על המבוע. [תרין אמוראין] חד אמר כדו של ברוך על (כדו) [מבועו] של ירמיה וחד אמר כדו של ירמיה על (כדו) [מבועו] של ברוך שנאמר מפיו יקרא אלי כל הדברים האלה וגו' (ירמיה ל"ו י"ח):

ונרוץ הגלגל אל הבור. זו בבל שהיא זוטא של עולם. אמר ר' יוחנן האומר לצולה חרבי (ישעיה מ"ד כ"ז) זו בבל ולמה נקרא שמה צולה ששם צללו מתי דור המבול דכתיב גם לבבל נפלו חללי כל הארץ (ירמיה נ"א מ"ט). א"ר שמעון בן לקיש כתיב וימצאו בקעה בארץ שנער (בראשית י"א ב') [למה נקראת שמה שנער] שהם מנוערין מכל [המצות מצות] תרומות ומעשרות:

ד"א שנער שהן מתים בתשנק בלא נר ובלא מרחץ:

ד"א שנער שהעמידה שונא וער להקדוש ברוך הוא זה נבוכדנצר:

ד"א שנער [עיר] ששריה נערים הם ומבעטים בתורה:

[ו] וישוב העפר אל הארץ כשהיה. מבבל היה ולבבל חזרו:

והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה. זה רוח הקדש כיון שנסתלקה רוח הקדש גלו. לכן הזהרו ועשו טובה והקב"ה יעזור לכם ויתן לכם חיים טובים בעולם הזה וגן עדן לעולם הבא וכן יהיה. אמן אמן. אמן:

סליק מדרש קהלת

מדרש זוטא רות פרשה א

[א] רבי תנחומא פתח נדרשתי ללא שאלו נמצאתי ללא בקשוני (ישעיה ס"ה א'). נדרשתי ללא שאלו זה רחב הזונה. נמצאתי ללא בקשוני זה רות המואביה שלא יצאתה מן העולם עד שראתה שלמה המלך. וכן הוא אומר וישם כסא לאם המלך (מ"א ב' י"ט). זו רות המואביה שהיא היתה אמה של מלכות. ומה ענין רות אצל עצרת שהיא נקראת בעצרת בזמן מתן תורה ללמדך שלא ניתנה תורה אלאע"י יסורין ועוני וכן הוא אומר (אף) חיתך

ישבו בה תכין בטובתך לעני אלקים (תהלים ס"ח י"א). אמרה תורה לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם תן חלקי בשבט של עוני שאם עשירים עוסקין בי יהיו מתגאין אבל כשהן [עניים הם] מתעסקין בי ויודעין שהם רעבים שנאמר ניתן הסכל במרומים [רבים] ועשירים בשפל ישבו (קהלת י' ו'):

ויהי בימי שפוט השופטים. דור שהיה שופט את שופטיו היה הדיין אומר לאדם טול קיסם מבין שיניך והוא אומר לו טול קורה מבין עיניך. יותר תועבות עשה השופט משאר העם. ויהי ויהי שני פעמים אחד לרעבון של תורה ואחד לרעבון ללחם ללמדך שכל דור ודור שאין תורה מצויה בו רעבון מצוי בו:

וילך איש מבית לחם יהודה. מי גרם לו גלות עין רעה שהיה בו שכך אמר למחר עניים מתכנסין ואיני יכול לגור ביניהם הוי שעין רעה שהיה בו גרמה גלות לו וליצא חוצה לארץ. [א"ר פרחיה באותה שעה היה הקב"ה דן את העולם וב"ד שלמעלה עומדין והקדוש ברוך הוא מסתירו שנאמר וילך איש עמדה מדת הדין והזכירו שנאמר ושם האיש אלימלך מיד נגזר עליו ועל בניו מה כתיב בתריה וימת אלימלך]:

[ב] ושם האיש אלימלך וגו'. מה ראה הכתוב להכריז עליו ועל אשתו ועל בניו לפי שהיו מעכבין זה (על) [את] זה מצרות עין שהיה בכולן [בזמן] שהבעל רוצה והאשה אינה רוצית או האשה רוצית והבנים אינם רוצים מה שיעשו מצוה אף על פי שאין כולן רוצין המצוה לעשות מצות דגזירה מסתלקת אבל בזמן שאין אחד מעכב על חבירו הגזירה חלה עליהן. בד' מקומות כתיב עושה צדקה ומשפט ללמדך שאין עושה אלא מי שרגיל לעשות פעמים הרבה וכן הוא אומר רודף צדקה וחסד ימצא חיים (משלי כ"א כ"א):

ושם שני בניו וגו'. אמר רבי יוחנן צריך אתה לחוש לשם מחלון [שהוא] לשון מחילה נזדווגה לו רות המואביה. שהיתה רותחת מן העבירה. כליון שהוא לשון כלייה נזדווגה לו ערפה שעמד ממנה גלית הפלשתי:

[ד] וישאו להם נשים מואביות. מי גרם לשבט יהודה לישא אשה מואביה על שעשו מעשה עמון ומואב. [על דבר אשר] לא קדמו אתכם בלחם ובמים (דברים כ"ג ה'). שם האחת ערפה שהיה לה לערף כעגלה ערופה:

ושם השנית רות שהיתה מרתחת עצמה מן העבירה לעשות רצון אביה שבשמים:

ד"א רות שזכתה ויצא ממנה דוד שריוהו להקב"ה בשירות ותשבחות יש לך בני אדם שמעשיהם נאים ושמותם מכוערים ויש לך ששמותם ומעשיהם מכוערים ויש ששמותם ומעשיהם נאים כמו השבטים. שמותיהם נאים ומעשיהם מכוערים עשו וישמעאל

שמותם מכוערים ומעשיהם נאים אלו עולי בבל שמותם ומעשיהם מכוערים אלו המרגלים:

וישבו שם כעשר שנים. [מלמד] שהגזירה תולה עד עשר שנים. וימת אלימלך וגו'. וכי כל אדם אינם מתים אלא ללמדך שאין הגזירה מגעת אלא על מי שסיפק בידו לעשות ולמחות ואינו מוחה ואין אדם משייר יתומים אלא אם כן עין צרה בממונו וכן הוא אומר ונוע ינוע בניו (תהלים ק"ט י') (למען) [ולמה יען] אשר לא זכר עשות חסד (שם שם ט"ז):

[ה] וימותו גם שניהם. אל תאמר עין צרה אינו מכה אלא באבות ללמדך שעין צרה מכה אף בבנים:

אמר ר' חייא בר אבא עד שלש עשרה שנה הבן לוקה בעון האב מכאן ואילך איש בחטאו ימות אדם פושע פעמים הרבה והקדוש ברוך הוא מאריך ברוחו עמו עד שעונותיו גורמין אותו וכן בעניותן של דור יוצאי ממצרים מה כתיב ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים (שמות ג' ז') אבל בדור של בית המקדש מה כתיב ראה ה' והביטה (איכה א' י"א) במצרים מה הוא אומר וישמע אלקים את נאקתם (שמות ב' כ"ד) במדבר מה כתיב ותשובו ותבכו לפני ה' ולא שמע ה' בקולכם (דברים א' מ"ה) ובחורבן הבית כתיב חי נאם ה' אם אדרוש לכם וגו' (יחזקאל כ' ל"א) ובגולה עוד זאת (אדרוש להם) [אדרוש לבית ישראל (שם ל"ו לז)]:

[ו] ותשב (נעמי ורות) [משדי מואב] וגו' כי פקד ה' עמו לתת להם לחם. שאין לוקה אלא ארץ בלבד וכן הוא אומר בין האולם ובין המזבח וגו' (שם ח' ט"ז) ובשעה שהוא מרבה לישראל הוא מתרצה לכל העולם כולו וכן הוא אומר רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב [וגו'] אספת כל עברתיך וגו' (תהלים פ"ה קי"ג) גדולה היא ארץ ישראל שהיא מכפרת על החיים ועל המתים על החיים שנאמר ובל יאמר שכן חליתי (ישעי' ל"ג כ"ד) על המתים שנאמר וכפר אדמתו עמו (דברים ל"ב מ"ז). שלשה כתיב בהם חיים ארץ ישראל והתורה והצדיקים ארץ ישראל דכתיב אשר נתנו חתיתם בארץ (החיים) [חיים] (יחזקאל ל"ב כ"ד) התורה דכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג' י"ח) צדיקים דכתיב פרי צדיק עץ חיים (משלי י"א ל'):

[ז] ותצא מן המקום. מה ראה הכתוב למנות יציאתה וביאתה אלא אמר הקב"ה תבוא רות שהיא גיורת ולא כיחשה בחמותה ותוכיח את ישראל שמרדו בי שנאמר אוי להם כי נדדו ממני (הושע ז' י"ג):

[ח] ותאמר נעמי לשתי כלותיה. מפני מה היתה מחזרת אותן כדי שלא תתבייש בהן שכן מצינו עשרה שווקים היו בירושלים. ולא היו מערבין אלו עם אלו שוק של מלכים שוק

של נביאים שוק של כהנים שוק של לוים שוק של ישראל ניכרים בלבושיהם בשווקים מה שאלו לובשין לא היו אלו לובשין:

[לכנה] שובנה בנותי (לכנה) אשה לבית אמה. למה נאמר לבית אביה ללמדך שאין אב לגוי:

יעשה ה' עמכם חסד. שכל חסד שישראל עושין בעולם הזה בשעה שהם ננערין מן העפר הקדוש ברוך הוא משלם שכרן שנאמר כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל (במדבר כ"ג כ"ג). עתידה בת קול מכרזת ואומרת כל מי שפעל עם הקב"ה ועשה לפניו מעשים טובים יבוא ויטול שכרו וכן הוא אומר כי טוב חסדך מחיים (תהלים ס"ג ד') והדא היא דתנן יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה אבל אומות העולם נותן להם הקדוש ברוך הוא שאר חסד שעושין בעולם הזה כדי ליפרע להם לעולם הבא מה טעם שנאמר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו (דברים ז' י') לפיכך אמר דוד נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו (תהלים ד' ח') אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם בשעה שאתה נותן שלוה ושובע לאומות העולם אני שמח אם כך למכעיסיו קל וחומר שאתה עתיד לשלם שכר לעושי רצונך. וכבר היו מהלכין ר' (אליעזר) [אלעזר בן עזריה] ור' יהושע ורבן גמליאל ורבי עקיבא והיו מהלכין לרומי ושמעו קול המונה של רומי מטפלים מאה ועשרים מיל התחילו היו בוכין ורבי עקיבא מצחק אמר להם רבותינו מפני מה אתם בוכין אמרו לו הרי גאון עמינו ומקום מקדשינו ותפארתינו חרב בעוונינו ותרטיראות וקרקסיאות יושבין בטח ולא נבכה אמר להם אף אני לכך מחייך אם כך הוא עושה למכעיסיו לעושי רצונו על אחת כמה וכמה א"ל ניחמתנו תתנחם ברגלי המבשר:

[יב] שובנה בנותי לכנה. שתי פעמים מכאן אתה למד שממאנין לגר שני פעמים. אמר ר' חייא אל תאמין בגר עד כ"ד דורות שהוא תופש שאורו אבל בשעה שהוא מקבל עליו עולו של מקום מאהבה ומיראה ומתגייר לשם שמים אין הקדוש ברוך הוא מחזירו שנאמר ואוהב (את הגר) [גר] לתת לו לחם ושמלה וגו' (דברים י' י"ח). י"ח אזהרות הזהיר הקב"ה על הגר וכנגדן הזהיר על ע"ז שתי נשים מסרו עצמן על שבט יהודה תמר ורות תמר היתה צועקת אל אצא ריקנית מן הבית ורות כל שעה שחמותה אומרת לה לכי בתי היתה בוכה שנאמר ותשנה קולן ותבכינה עוד (רות א' י"ד) ולבסוף ותשק ערפה לחמותה ורות דבקה בה (שם שם). אמרו אותה הלילה הערו בה מאה ערלות פלשתים ויצא ממנה גלית הגתי הפלשתי. התחילה נעמי מפייסת לרות שתחזור אף היא ורות התחילה מחננת לפניה בת מלכים אני בת גדולים אני ומדבקת בשפחתך סבורה אני שאני קונה שמך בעולם

ותאמר רות איני יכולה לחזור למשפחתי ולשאורה של ע"ז של בית אבא מכאן ואילך אמרה לה בתי אסור לצאת חוץ מאלפים אמה בשבת אמרה לה (באשר) [אל אשר] תכלי אלך (שם שם ט"ז) אמרה לה אסור לנו לייחד עם פנויה כל שכן עם אשת איש אמרה לה באשר תליני אלין (שם) אמרה לה אסור לנו עריות אמרה לה עמך עמי (שם) אמרה לה אסור לנו ע"ז אמרה לה ואלקיך אלקי (שם) אמרה לה ארבע מיתות נמסרין לבית דין אמרה לה באשר תמותי אמות (שם שם י"ז) אמרה לה שתי קבורות מתוקנין לבית דין אמרה לה ושם אקבר (שם) אמרה לה שמא את סבורה שכשם שאחותי מנחת אותך ונדבקה במשפחה אחרת ונושא הימנה שכך אני עושה ויארע לי כאשר אירע לה כה יעשה [ה'] לי וכה יוסיף וגו' (שם) כיון שראתה נעמי שקיבלה והטריחה עליה בביה גדולה נתגלגלו רחמיה והטריחה עליה וקיבלתה הדא הוא דכתיב ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה וגו' (שם שם י"ח):

[יט] ותהום כל העיר. כל ההיא קרתא הוו תמהין על נעמי על שבאת אל אביה יוצאות היו שפחות על הגמלים במלבושי רקמה ובכניסתה היו לבושות בלאות היא ורות כלתה לפיכך כל בנות בית לחם היו תמהות עליה ואומרות הזאת נעמי שהיו בנות בית לחם משתמשות בתכשיטיה זאת היא נעמי שהיתה מגנה את הפז ביופי פניה:

[כ] ותאמר אליהן אל (תקראן) [תקראנה] לי נעמי. אמר רבי חייא בר אבא כל היסורים קשים ויסורים של עוני קשה מכולם כל יסורים באין והולכין למקומם ומתחדש הגוף לכמות שהיה אבל יסורים של עוני מכהין עיניו של אדם שנאמר עיני דאבה מני עוני (תהלים פ"ח י') מעשה בחסיד אחד שקיבל עליו שלא יקבל משום אדם כלום והיה לו בגד אחד וסדין אחד וכל הלילה עומד ובוכה וצועק ומתחנן ולא זז מלהמית עצמו עד שצריך לישב באשפה ובלו בגדיו פעם אחד נגלה אליו אליהו ז"ל בדמות ערבי אחד ועמד לו כנגדו והתחיל מתאנח א"ל רצונך אני אלוה לך שני כספים ותהא נושא ונותן בהם ותחיה אמר לו הן ונתן לו [ב' כספים] וקנה חפיצים ומשתכר בהם וכך ביום השני וכך ביום השלישי לא יצאה השנה עד שהעשיר ושכח את חסידותו ושימוש תפלתו א"ל הקדוש ברוך הוא לאליהו חסיד אחד היה בעולמי ועיכבתו עלי הלך כנגדו ומצאו במלאכה גדולה אמר לו אני הוא שנתתי לך שני כספים הראשונים חפש אחריהם ותנם לי שאני רוצה להחזירם למקומם חיפש אחריהם ונתנם לו ולא יצא אותו (יום) [שנה] עד שירד מנכסיו ונכנס אותו ממון מטמון לטמיון. וחזר אותו האיש על האשפה והיה יושב ובוכה חזר אליהו ז"ל אמר ליה מה ההוא סבא עביד אמר ליה ווי ליה להוא גברא דאיתהפיך עליה גולגלא ואינחיתי מנכסי א"ל נשבע אתה שאתה חוזר למידת חסידותיך

ולשימוש תפלתך אני אחזור לך שני כספים א"ל הן ונטל שני כספים ונשא ונתן בהם והעשיר כך אמרה נעמי לבני עירה אל תקראנה לי נעמי וגו' אני מלאה הלכתי מכאן מצינו שהיתה עשירה ומלאה ומי גרם לה שירדה מנכסיה ומת בעלה ובניה צרת עין שהיה בהן:

מדרש זוטא רות פרשה ב

[א] ולנעמי מודע לאישה היה אוהבו של בעלה ובן דודו:

[ב] ותאמר רות המואביה אל נעמי וגו'. היתה הולכת ומביאה בכל יום מה ששתיהן אוכלות שלא תצא לתרבות רעה ולא תהא צריכה לבריות:

[ג] ותלך ותבוא ותלקט בשדה. מפני מה כתב דוחקן של צדיקים הראשונים להודיע לאחרונים שאף על פי שהוו עניים היו בוטחים בבוראם לפיכך קנו חיי העולם הזה וחיי העולם הבא ושבחן נאה לי בכל דור ודור משה היה רועה שנאמר ומשה היה רועה את צאן יתרו (שמות ג' א') ויעקב היה רועה דוד היה רועה שנאמר מאחר עלות הביאו וגו' (תהלים ע"ח ע"א):

אחרי הקוצרים וגו'. בשעה שהיא יושבת לקצור עם הקוצרים היתה הופכת פניה לצד אחר ולא היתה ניראית אחת מאצבעותיה שבשעה שהיתה רואה שיבולת בקומתה עומדת ונוטלת וכשהיתה רואה שיבולת מושלכת היתה יושבת ולוקטת אותו כיון שראה בה בועז ג' מדות הללו מיד שאל בועז לנערו למי הנערה הזאת:

[ו] ויען הנער הנצב על הקוצרים וגו'. למה אמר נערה מאביה היא לפי שהיה מעיד עליה שלא תהא משבט יהודה שהיה סבור בה שהיא מבנות לחם אמר לו הנער הנצב על הקוצרים נערה מואביה היא אמר לו פייס לה שתהא מלקטת אחרינו:

[ז] ואספתי בעמרים. התחיל הנער מספר בשבחה ובצניעות שבה הרי יש לה כמה ימים שהיא עמנו שלא נראית אפילו אחד מאצבעות ידיה ורגליה כאשר כתוב למעלה ואין אנו יודעין אם אלמת היא אם דברנית באותה שעה בדקה בועז אחריה:

[ח] ויאמר בועז אל רות הלא שמעת בתי וגו'. עיניך בשדה אשר יקצרון וגו' ותפול על פניה וגו'. אמר רבי חייא בר אבא כל ראשי פסוקים [של רות] ווין חוץ משמונה פסוקים מפני שדבקה (לברית) [לבני ברית] שניתנה לשמונה ומפני זה כל ראשי פסוקים ווין כלומר (אוי) [ווי] לדור שגבוריו (ידודון) [ירודין]:

[יג] ותאמר אמצא חן בעיניך אדוני כי נחמתני. מה נחמה ניחמה אמר לה עתידה את לעלות לגדולה ועתידין בניך להיות מנהיגין של ישראל ועתידה את ללבוש כתר מלכות

אע"פ שאת רואה עצמך שאת ענייה עתיד לצאת ממך בן שהוא מקדיש מאה [אלף] ככרי זהב ביום אחד שנאמר [והנה בעניי הכינותי לבית ה' זהב ככרים מאה אלף וגו' (דה"א כ"ב י"ג) וכי עני מקדיש כל הככרים] הללו של כסף ושל זהב אלא ביום שהרג דוד את גלית הפלשתי השליכו עליו בנות ישראל את כל הכסף והזהב והקדישו לבית המקדש וכיון שבא רעב שלש שנים בקשו ממנו ישראל ליתן ולא רצה ליתן להם כלום אמר לו הקב"ה לא קבלת עליך להחיות בו עניים חייך אין אתה בונה אותו אלא על ידי שלמה בנך דכתיב ויהי דבר ה' אל נתן לאמר וגו' אשר יצא ממעיך הוא יבנה הבית לשמי (שם ז' י"ב):

[יד] ויאמר לה בועז לעת האוכל וגו'. למה אמר לה קראה לאכול ואחר כך תהיה בו אמר בועז למה וטבלת פתך בחומץ. גרש:

[טו] ותקם ללקט. כיון שנתרחקה אמר בועז לנערו אל תבוז בה שהיא בת מלכים ואל תגערו בה אל תשמיענה דבר קשה:

גם בין העמרים תלקט ולא תכלימוה א"ל אינה מקבלת אמר להם:

[טו] וגם של תשולו לה מן הצבתים. לא תודיעוה אלא אתם רואים עומר יחידי עשו אותה שכחה בא וראה כמה גדולה מצות שכחה מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בשדה ועשה אותו היום סעודה גדולה ושמח אמר מצוה זו באה לידינו שלא (בעונה) [בידיעה] נשמח עליה:

[יז] ותלקט בשדה עד הערב. מלמד שהיו חובטין והיו מתקנין לה עד הערב:

[יח] (ותצא) [ותשא] ותבא העיר. מלמד שהיתה מחזרת אחר מאכלה שלה בכל יום כיון שראתה חמותה נתייראה אמרה חס ושלום נדבקה לפריצים:

[יט] ותאמר לה חמותה איפה לקטת וגו'. שם האיש אשר עשיתי עמו עמי אין כתיב אלא עמו ללמדך שיותר ממה שבעל הבית עושה עם עני העני עושה עם בעל הבית הבעל הבית קונה לו מצוה אחת העני קונה לו עשר מצות פתוח תפתח (דברים ט"ו ח') נתון תתן לו (שם שם י') (אל) [ולא] ירע לבבך בתתך לו (שם שם) לא תאמץ את לבבך (שם שם ו') ולא תקפוץ את ידך (שם שם) והחזקת בו (ויקרא כ"ה ל') וחי אחיך עמך (שם שם ל"ו):

כתיב ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה (ירמיה ט"ו י"ט) מלמד שהקדוש ברוך הוא גוזר גזירה מלמעלה והצדיק מבטלה מלמטה:

[כב] ותאמר נעמי אל רות כלתה וגו' ולא יפגעו בך בשדה אחר. לפי שאומות העולם חשודים אפילו על הבהמה אלא מוטב לנו שתביא מעט מצילו של זה ולא הרבה ממקום אחר ותוציאי שם רע על משפחותינו:

[כג] ותדבק בנערות בועז ללקט עד כלות קציר השעורים וקציר החטים. כתיב סכותה לראשי ביום נשק (תהלים ק"מ ח') אין לך ימים קשים שחמה מכה בעת הקציר. ויאמר אל אביו לא נתנסה אותו היום אלא להודיע גבורתן של צדיקים ומתן שכרן של עושי מצות שעל ידי פת לחם חיה המתים שלא בזמנה שני פעמים אחת בימי אליהו ואחת בימי אלישע:

מדרש זוטא רות פרשה ג

[א] ותאמר לה נעמי חמותה בתי וגו'. התחילה מהרהרת ואומרת שמא ישא אותה שלא מדעתי התחילה מפתה בדברים עד שלא תאמר מה היא מתבקשת:

[ב] ועתה הלא בועז וגו'. ורחצת וסכת וגו'. והיה בשכבו וגו'. ותאמר אליה כל וגו'. חזרה ואמרה יכול אפילו דברה אלי דבר שלא לשם שמים אשמע לה לפיכך אלי נקרא ולא נכתב ומפני מה אמרה לה ושמת שמלותיך כי אדם שיצא לדרכו ללבוש בגדים נאים. (אלא) אמרה לה לבושי מני דשבתא אמרה אם אני באה ומגלה מרגלותיו בלילה יהרגוני אמרה לה וירדת הגורן (ירד) [וירדתי] כתיב כלומר צדקי ירד עמך:

[ו] ותרד הגורן וגו':

[ז] ויאכל בועז וגו':

[ח] ויחרד האיש וילפת. ומהו וילפת אמר רב שנעשה בשרו כראשי לפתות. אמר רבי יוחנן תוקפו של יוסף ענוותנותו של בועז תוקפו של בועז ענוותנותו של פלטי בן ליש שנעץ חרב בינו לבינה אמר כל העוסק בדבר זה ידקר בחרב זה. כתיב פלטי וכתיב פלטיאל מלמד שפלטו ה' מן העבירה. כתיב רבות בנות עשו חיל וגו' (משלי ל"א כ"ט) רבות בנות עשו חיל זה יוסף [ובועז]. ואת עלית על כולנה זה פלטי בן ליש. שקר החן (שם שם ל') זה דורו של משה ושל יהושע. והבל היופי (שם) זה דורו של חזקיה. אשה יראת ה' היא תתהלל (שם) זה דורו של רבי יהודה ברבי אילעאי שהיו ששה תלמידי חכמים מתכסין בטלית אחד ועוסקים בתורה:

תנא דבי אליהו מעשה באדם אחד שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש תלמידי חכמים הרבה ומת בחצי ימיו והיתה אשתו נוטלת תפיליו ומחזרת בבתי מדרשות ואמרה כתיב כי היא חייך ואורך ימיך (דברים ל' כ') בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש תלמידי

חכמים הרבה מפני מה מת בחצי ימיו ולא היה אדם שהחזיר לה שום דבר פעם אחת נתאחרתי אצלה והסיחה לי כל המאורע ואמרתי לה בימי נידותיך מהו אצלך אמרה לי חס ושלום שאפילו באצבע קטנה לא נגע בי אמר לה בימי ליבונך מהו אצלך אמרה לו אכל עמי ושתה עמי וישן עמי בקירוב בשר ולא עלה על לבו לדבר אחר אמר לה ברוך המקום שהרגו שלא גשא פנים לתורה שנאמר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב (ויקרא י"ח י"ט). ושוב מעשה בארוס וארוסתו שנשבו לבין הגוים והשיאום זה לזה ואמרה לו בבקשה ממך אל תגע בי שאין לי כתובה ממך ולא נגע בה עד יום מותה וכשמת אמרה ספדו לזה שפטפט ביצרו יותר מיוסף ומבועז [דאלו ביוסף לא היה אלא חדא שעתא] וזה היה פטפט ביצרו כל יום ויום:

[ח] ויחרד האיש. נשבע לה אם רוח את הסתלקי מעלי ואם מבני אדם את הודיעני מרה לו מבני אדם אני ובאתי לבקש מאת המקום שיתן לי חלק במשפחתך:

[ט] ותאמר אנכי רות אמתך וגו':

[י] ויאמר ברוכה את וגו' לבלתי לכת אחרי הבחורים. יפה עשית שלא הלכת אצל הפריצים התחילה מתייראה שלא יהרוג אותה אמר לה בתי אל תיראי וגו'. מפני מה התחיל מפתה בדברים מפני שצפה ברוח הקדש שמלך המשיח עתיד לעמוד הימנה ולא גילה לה לפיכך אמר לה ועתה כי אמנם כי גואל אנכי וגו'. אם נכתב ולא נקרא:

[יג] ליני הלילה וגו'. נשבע ליצרו. שלשה נשבעו ליצרן יוסף ובועז ופלטי בן ליש יוסף כתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלקים (בראשית ל"ט ט') בועז הרי אמרנו ופלטי בן ליש שנעץ חרב וכו':

אם יגאלך טוב יגאל. אם מקבל עליו טוב אחי ישא אותך ואם לאו אני נושא אותך:

שכבי עד הבקר מחצי הלילה עד הבקר ובבקר החזירה וביציאתה אמר לה ראה אל יודע שהיתה בכאן:

[טו] ויאמר הבי המטפחת וגו' וימד שש שעורים. רמז לה שעתידה להעמיד ששה בנים של שש מדות אלו הן. דוד ודניאל ומלך המשיח וחנניה מישאל ועזריה דוד מניין שנאמר איש יודע נגן וגו' (ש"א ט"ז י"ח) חנניה מישאל ועזריה מניין שנאמר ילדים אשר אין בהם כל מום וגו' (דניאל א' ד') דניאל דכתיב (ורוח) [די רוח] יתירה ביה (דניאל ו' ד') מלך המשיח מניין שנאמר ונחה עליו רוח ה' וגו' (ישעיה י"א ב'):

[יז] ותאמר שש השעורים האלה נתן לי וגו'. בא וראה כמה גדול כחה של צדקה ושל גמילות חסדים וכח של בעלי אמונה וכח של בעלי תורה כח של בעלי אמונה מניין

שנאמר עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי (תהלים ק"א ו') כת של בעלי תורה מניין שנאמר כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה (ישעיה כ"ג י"ח):
[יח] ותאמר שבי בתי וגו'. שאין אנו מאנשים שאינם כשרים המדברים דבר וחוזרים בהם וכן הוא אומר בצדקתי החזקתי ולא (אטה) [ארפה] (אי כוב"ז ו') ולפיכך אמרה נעמי לרות כי לא ישקוט האיש וגו:

מדרש זוטא רות פרשה ד

[א] ובועז עלה השער וגו'. אין שער אלא בית המדרש הדא הוא דכתיב ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים (דברים כ"ה ז') וכן הוא אומר פתחו שערים וגו' (ישעיה כ"ו ו'). קרא לטוב אחיו ויאמר סורה שבה פה פלוני אלמני וגו':
[ב] ויקח עשרה אנשים וגו'. מכאן אמרו ברכת חתנים בעשרה:
מזקני העיר. אין זקן אלא זה שקנה חכמה וכן הוא אומר ה' קנני ראשית דרכו וגו' (משלי ח' כ"ב) וכל כך למה לדרוש לו אם היא מותרת לו או אם אסורה לו שהרי אמרה תורה לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' (דברים כ"ג ד') ודרשו עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית:
[ג] ויאמר לגואל חלקת השדה וגו'. לימדך תורה דרך ארץ שאדם צריך ליתן לה בשעה שהוא משיא אותה:
[ד] ואני אמרתי אגלה אזנך לאמר וגו'. בתחלה הזכיר לו את החלקה ואח"כ הזכיר לו את האשה ואמר לו אם אתה מבקש את החלקה קנה את האשה היבמה הדא הוא דכתיב ויאמר בועז ביום קנותך (את) השדה וגו':
[ה] ויאמר בועז ביום קנותך וגו'. וזרע עבדיו ינחלוה (תהלים ס"ט ל"ז) מכאן אמרו כל הקונה ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא:
[ו] ויאמר הגואל. לבועז בתחלה היו קונין בשליפת הנעל דכתיב וזאת לפנים בישראל. מי נתן למי רב ושמואל חד אמר הקונה נתן למקנה וחד אמר המקנה נתן לקונה חזרו להיות קונין בקציצה כיצד הרי שהיה אחד מהם מוכר שדה אחוזתו היו מקריבין חביות מלאה אגוזים וקליות ושוברים אותם לפני התינוקות והתינוקות מלקטים ואומרים נקצץ פלוני מאחוזתו ובשעה שהיה מחזירה לו היו עושין כן ואומרים איש פלוני חזר לאחוזתו ואמר רבי יוסי בר אבין אף מי שהיה נושא אשה שאינה הוגנת לו היו עושין לו כן ואמרו נקצץ זה ממשפחתו וכשהיה מגרשה עושין כמו כן ואומרים חזר פלוני למשפחתו לפיכך אמר טוב איני נוטלה פן אשחית את נחלתי חזרו להיות קונים בכסף ובשטר [ובחזקה]:

[ט] ויאמר בועז לזקנים וגו'. בתחלה מייחס את הטובים וכשהוא קונה מיחס את הרעים שבמשפחתה בתחלה ושם שני בניו מחלון וכליון (רות א' ב') אבל כאן את כל אשר לכליון ומחלון מכאן שאדם צריך להזהר מן הרעים שבמשפחה שלא תבא ערפה אשתו של כליון ותהיה תובעת מה שהיה לכליון בעלה שתביא בו ותאמר אל כליון הוא:

[יא] ויאמרו כל העם אשר בשער וגו'. אמר ר' אחא כל הנושא אשה כשרה כאלו קיים כל התורה כולה מראש ועד סוף ועליו הוא אומר אשתך כגפן פוריה וגו' (תהלים קכ"ח ג') ולפיכך נכתבה אשת חיל מאל"ף ועד תי"ו ואין הדורות נגאלים אלא בזכות נשים צדקניות שבהור שנאמר זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל (שם צ"ה ט') לבני ישראל לא נאמר אלא לבית ישראל. מעשה באחד שירד מנכסיו והיתה לו אשה כשרה לסוף נעשה שכיר פעם אחת היה חורש בשדה נזדמן לו אליהו ז"ל בדמות ערבי אחד א"ל יש לך שבע שנים טובות אימתי אתה מבקש אותם עכשיו או בסוף ימיך א"ל קוסם אתה אין לי מה ליתן לך אלא הפטר מעלי לשלום וחזר אצלו עד שלשה פעמים פעם שלישית אמר לו אלך ואמלך באשתי מה עשה הלך לו אצל אשתו ואמר לה בא אחד אלי והטריח עלי עד שלשה פעמים ואמר לי יש לך שבע שנים טובות אימתי אתה מבקש אותם עכשיו או בסוף ימיך אמרה לו אמור לו הבא אותן היום והיה מתחבא מבניו וחזר אצלו ואמר לו הבא אותם עכשיו א"ל לך לביתך ואינך מגיע לשער חצירך עד שתראה ברכה פרוסה בבית והיו יושבין בניו לחפש בידם בעפר ומצאו מטמון שיזונו שבע שנים ובאו וקראו לאמן ולא הגיעו לשער עד שיצאה אשתו לקראתו ובישרה לו מיד הודה להקב"ה ונחה דעתו עליו מה שעשתה אשתו הכשירה אמרה לו אנו בכל מקום כבר מושך עלינו הקדוש ברוך הוא חוט של חסד ונתן לנו לשבע שנים אלא בוא נעסוק כגמילות חסדים בשבע שנים הללו שמא מוסיף לנו הקב"ה טובה מאצלו וכן עשתה וכל מה שעשתה אמרה לבנה קטן כתוב כל מה שאנו נותנין וכן עשה לסוף שבע שנים בא לו אליהו ז"ל ואמר לו כבר הגיע שעה ליטול מה שנתתי לך אמר לו כשנטלתי לא נטלתי אלא מדעת אשתי אף כשאני מחזיר לא אחזיר אלא בדעת אשתי הלך אצלה ואמר לה כבר בא הזקן ליטול את שלו אמרה לו לך אמור לו אם מצאת בני אדם נאמנים ממנו אתן לך פקדונך וראה הקדוש ברוך הוא דבריהם ובגמילות חסדים שעשו והוסיף להם טובה לקיים מה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום (ישעיה ל"ב י"ז):

[יב] ויהי ביתך כבית פרץ. אמר לפניו רבונו של עולם כל בנים שאתה עתיד ליתן לי יהיו מן הצדקת הזאת ורבקה אמרה כן יהיו מן הצדיק הזה:

מן הזרע אשר יתן (לך ה') [ה' לך] מן הנערה הזאת. א"ר תנחומא משום רבי יוסי בן פזי ונחיה מאבינו זרע (בראשית י"ט ל"ב) אותו זרע שהוא בא ממקום אחר זה מלך המשיח:
[יג] ויקח בועז את רות. לעולם אל ימנע אדם עצמו מלילך אחר זקן. אמר רב הושעיא שניהם לא נפקדו אלא מברכתן של נשים שנאמר ויאמרו כל העם אשר בשער וגו' כרחל וכלאה (פסוק י"א) אמר רבי יצחק רחל היתה עקרת של בית לפיכך הוא עושה את רחל עיקר:
ד"א ויהי ביתך כבית פרץ. לא נאמרו דברים הללו אלא כנגד אלישבע בת עמינדב שראתה ארבע שמחות ביום אחד בעלה ובניה כהנים גדולים יבמה מלך ואחיה נשיא:
ויקח בועז את רות. אמרו אותו הלילה שבא עליה מת. ויתן ה' לה הריון. כל הנשים יולדת למנין ה'ר'י'ו'ן בגימטריא מאתים ושבעים ויום אחד:
[יד] ותאמרנה הנשים אל נעמי וגו'. הואיל ויש לה הריון כאלו גואל הוא:
[טז] והיה לך למשיב נפש וגו' משבעה בנים. משבעה בנים שנולדו מיהודה ועד בועז שנאמר אלה תולדות פרץ וגו':
ד"א (טו) [רבי יהודה אומר] משבעה (בנים) [ראשי אבות] המפורשים (כאן) [להלן] אוצם חששי שדוד השביעי (דה"א ב' ט"ו). רבי נחמיה אומר מעשרה בנים המפורשים (להלן) [כאן]. פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד:
סליק מדרש מגילת רות

מדרש זוטא שיר השירים פרשה א

[א] שיר השירים. רבי נתן אומר מלאכי השרת אמרו אותה שנאמר שיר השירים המשוררים לפני הקב"ה מלך מלכי המלכים ואומרים קדוש קדוש קדוש. רבן גמליאל אומר הקדוש ברוך הוא אמרה שנאמר שיר השירים השיר הנבחר מכל השירים ואמרוה האבות והצדיקים והנביאים ומלאכי השרת מי אמרה מי שהשלום שלו (בנוהג) [ונוהג] שלום (על) [עם] כל בריות החמה זורחת על הצדיקים ועל הרשעים ועושה שלום בין מלאכיו שכן הוא אומר עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ג') הברקים שטחין מתוך המים והמים אינם מכבין אישן של ברקים והברקים אין שורפים את המים הרקיע של מים החמה והלבנה והכוכבים והמזלות של אש רצים ומהלכים ואינם מזיקים זה את זה ואתה מוצא (במרכבות) [במכותיו של] פרעה [ברד] ואש מתלקחת בתוך הברד (שמות ט' כ"ד) שהיו מעורבים שניהם כאחד ולא היו מזיקים זה לזה וכן בהר סיני ברד וגחלי אש (תהלים י"ח י"ג). בארץ אי אפשר לשור לראות את הארי שהרי שונא לשור אבל במרום

השור והארי שניהם במרכבה ושלום ביניהם ואוהבים זה לזה שנאמר ופניהם איש אל אחיו (שמות כ"ה כ') שהיו נוהגים אהבה ורעות שנאמר עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ג'). רבי אומר מי שהשלים לבנים מה שקיים לאבות שאומר כי גר יהיה זרעך וגו' [וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי] (בראשית ט"ז י"ג י"ד) בשתי אותיות קיים לו שהוא גואלם ובשבעים [אותיות] גאלם שנאמר במסות באותות ובמפותים ובמלחמה וגו' (דברים ד' ל"ד) כנגד שבעים שירדו עם יעקב למצרים ובשבעים שנתנו לו כנגד שבעים לשונות שנאמר יצב גבולות עמים למספר בני ישראל (שם ל"ב ח') כנגדן נקראו לישראל שבעים שמות ולירושלים שבעים ולתורה שבעים כנגד שבעים שמות שנקראו להקב"ה:

ד"א שיר השירים אשר לשלמה. ללמדך שחכמתו של שלמה היא שקולה כנגד התורה רבי עקיבא אומר אלו לא נתנה שיר השירים בתורה כדאי היתה לנהוג את העולם. ומניין שחכמה שקולה כתורה שנאמר חכמה ומוסר אוילים בזו (משלי א' ז') ומוסר זו תורה שנאמר שמע בני מוסר אביך (שם שם ח') ולא עוד אלא שהקדים חכמה לתורה שנאמר ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קי"א י'). ר' אלעזר בן עזריה אומר אם אין חכמה אין תורה אם אין בידך יראת חטא אין בידך תורה לפי שקדמה חכמתו של שלמה שאמר עליו הכתוב ויאהב שלמה את ה' (מ"א ג' ג') שהיתה החכמה מתנה לשלמה. אחד משלשה שאמר להם הקדוש ברוך הוא שאלו אברהם משיח שלמה אע"פ שכתיב שאמר המקום לאברהם אל תירא אברם אנכי מגן לך (בראשית ט"ו א') אמר אברהם כל בקשותי נתת חוץ מאחד הן לי לא נתת זרע (שם שם ג') א"ל הקב"ה הבט נא השמימה וגו' (שם שם ה') למה אמר לו הקדוש ברוך הוא כה יהיה זרעך (שם שם) אלא שהראה לו מזלו של יצחק מן הכוכבים ששמו מזל כה שנאמר שבו לכם פה עם החמור ואני והנער נלכה עד כה (שם כ"ב ב') והלא אני רואה מזלו של יצחק בין הכוכבים שהיה אברהם אסטרולוגים במזלות ולמה אמר להם ונשתחוה ונשובה אליכם (שם שם) אלא שנתנבא אברהם שהם חוזרים הוא ויצחק בשלום מן המזבח. ד"א למה אמר נלכה עד כה אלא שנתנבא אברהם על אותו מקום שעקד עליו יצחק בנו שעתידים הכהנים לברך ולעמוד ופורשים את כפיהם לברך את ישראל בכה שנאמר כה תברכו את בני ישראל (במדבר ו' כ"ג):

ד"א למה אמר להם שבו לכם פה עם החמור שנתנבא על אותו מקום בית הבחירה שנאמר זאת מנוחתי עדי עד פה אשב וגו' (תהלים קל"ב י"ד). משיח שהוא בא לגאולת ישראל מהרה א"ל הקב"ה שאל שנאמר ה' אמר אלי בני אתה וגו' שאל ממני ואתנה גוים נחלתך וגו' (תהלים ב' ז' ח') אמר משיח מה הנאה לי במלכות הואיל ומשוח מלחמה הכני שכן נתנבא עליו זכריהו ויספדו עליו כמספד על היחיד (זכריה י"ב י') מה הנאה יש

לי במלכות ובעשר אם עתיד שישלטו בי איני שואל אלא שתתן לי חיים אמר לו הקדוש ברוך הוא כבר נתון לך מה ששאלת עד שלא עמדת נתנבא עליך דוד אביך שנאמר חיים שאל ממך נתת לו וגו' (תהלים כ"א ה') ולא חיים בלבד אלא גם עשר ונכסים וכבוד. כשיבא המשיח אז המלכיות פוסקות מן העולם וטועמין את המות שנאמר והיה יום אחד [הוא יודע] לה' לא יום ולא לילה (זכריה י"ד ז') יום שהוא מפסיק בין שני עולמות. אמר לשלמה שאל אמר שלמה ונתת לעבדך לב (יודע) [שומע לשפוט את עמך] להבין בין טוב לרע וגו' (מ"א ג' ט') להודיע מתנותיו של שלמה כמה הן גדולות נאמר בשלמה וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף (שם ה' י"ב) ושיר השירים משובחת מכלם. ר' נחמיה אומר אין דבר שלא אמר עליו שלמה שיר שנאמר שיר השירים הרי שלשה שירים האיך היא שלשה שירים שלשה שירים לשבעים (דבר) [שמות] שבתורה (שלשה) ושבעים לישראל ושבעים לירושלם ושבעים להקב"ה שלשה שירים אמר כנגד שלשה ימים שנשתמש העולם לאור הטוב עד שלא נבראה החמה וכנגד שלשה דברים שהיו קודם בראשית המים הרוח והחשך שלשה ספרים כתב שיר השירים ומשלי וקהלת שיר השירים כתב בקטנותו משלי בילדותו וקהלת משהזקין שלשה שירים אמר כנגד שלש מעלות שעלה בראשונה כתיב ויתן (שלמה) [המלך] את הכסף בירושלים כאבנים (מ"א י' כ"ו) וכתיב אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה (שם שם כ"א דה"י ב' ט' כ') המעלה השנית ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם (מ"א ה' י') וה' נתן חכמה לשלמה (שם שם כ"ו) המעלה השלישית כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה (שם שם ד') והלא תפסח ועזה נתונות זו בצד זו אלא כמה שיצא מתפסח וילך ויקיף את כל העולם כולו עד שיבא לעזה כך היה שלמה שולט בכל העולם כלו וישב שלמה על כסא ה' למלך (דה"א כ"ט כ"ג) וכי אפשר לישב על כסא ה' אלא כמו שהקדוש ברוך הוא שולט מסוף העולם ועד סופו כך היה שלמה שולט מסוף העולם ועד סופו. ד"א שלשה שירים אמר כנגד שלש ירידות שירד ראשונה שהיה מלך מסוף העולם ועד סופו ונתמעטה מלכותו וחזר להיות מלך על ישראל בלבד שכן הוא אומר משלי שלמה בן דוד מלך ישראל (משלי א' א') ירידה שניה שחזר להיות מלך בירושלם בלבד שכן הוא אומר דברי קהלת בן דוד מלך בירושלם (קהלת א' א') הירידה השלישית שמרדו בו בני ישראל ולא היה מלך אלא על מטתו בלבד ולא היה יכול אותו המלך הגדול שהיה אדם מזכיר שמו על הרוחות שהן זועות ומרתיחות מפניו חזר להיות מתירא מהן וגבורי ישראל עומדים עליו ושומרים את מטתו מן הרוחות:

[ד"א] שלשה שירים אמר כנגד שלשה עולמות השיר הראשון על שירו של העולם הזה שהוא על שבע מינים שנאמר שבע ביום הללתיך (תהלים קי"ט קס"ד) שני על שירו של משיח שהוא על שמונה מינים שנאמר למנצח על השמינית (תהלים י"ב א') השלישי על שירו של העולם הבא שהוא על עשר מינים שנאמר בנבל עשור זמרו לו (שם ל"ג ב'):
שיר השירים שהוא שבח על כל השירים:
שבעים שמות קרא לישראל ואלו הן:
[ישראל] ישרון בכור נער רך יחיד [ילד אח רע אהוב בן עבד עם גוי לאם בת רעיה] כלה אשת נעורים יהודים עבדים אריה אפרתים נחש אליה זאב שור ראם כרם נטע שעשועים גן נעול פרדס מעין חתום ידיד גאולים קדושים ממלכת כהנים צבאות משרתים [אלקים] אדונים עליונים אגודה אישים עדה קהל אילי הצדק תמר [אגוז] ענבים תאנה רמון נחלה סגולה (קנה) [יונה] צבור בני אל חי אישון עגלה פרה תולעת אם חכמים גבורים צדיקים חסידים ישרים קרובים ענוים תמימים. הרי שבעים שמות ונתפשרו שמות ישראל על שם היסורין ישרון על שם שאמרו שירה על הים. נקרא בכור שנאמר בני בכורי ישראל (שמות די כ"ב). נקרא נער שנאמר כי נער ישראל ואוהבהו (הושע י"א א'). נקרא רך שכן הוא אומר כי בן הייתי לאבי רך ויחיד [לפני אמי] (משלי ד' ג'). נקרא יחיד שהם יחידים בעולם. נקרא ילד שנאמר ילד שעשועים (ירמיה ל"א כ'). נקרא אח ורע שנאמר למען אחי ורעי (תהלים קכ"ב ח'). נקרא אהוב שנאמר אהבתי אתכם אמר ה' (מלאכי א' ב'). נקרא בן שנאמר בנים אתם לה' אלקיכם (דברים י"ד א'). נקרא עבד שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כ"ה נ"ה). נקרא עם שנאמר עם ה' (אלקי) [אל ישראל] (מ"ב ט' ו'). נקרא גוי שנאמר כי מי גוי גדול (דברים ד' ז'). נקרא לאם שנאמר ולאמי אלי האזינו (ישעיה נ"א ד'). נקרא בת שנאמר הבת השובבה (ירמיה ל"א כ"ב). נקרא רעיה שנאמר אחותי רעיתי (שה"ש ה' ב'). נקרא כלה שנאמר לבבתיני אחותי כלה (שם ד' ט'). נקרא יהודים על שהם מודים להקב"ה. נקרא עברים (שעשו) [שקבלו] את התורה שנכתבה בעבר הירדן נקרא אריה שנאמר הן עם כלביא וגו' (במדבר כ"ג כ"ד). נקרא נחש שנאמר יהי דן נחש (בראשית מ"ט י"ז). נקרא אילה שנאמר נפתלי אילה שלוחה (שם שם כ"א). נקרא זאב שנאמר בנימין זאב יטרף (שם שם כ"ז). נקרא שור שנאמר בכור שורו (דברים ל"ג י"ז). נקרא ראם שנאמר וקרני ראם קרניו (שם). נקרא כרם שנאמר כי כרם ה' [צבאות בית] ישראל (ישעיה ה' ז'). נקרא פרדס שנאמר שלחיך פרדס (שה"ש ד' י"ג). נקרא מעין שנאמר גן נעול מעין חתום (שם שם י"ב). נקרא ידידים שנאמר מה לידידי בביתי (ירמיה י"א ט"ו). נקרא קדושים שנאמר קדושים תהיו (ויקרא י"ט ב').

נקרא ממלכת כהנים שנא' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים (שמות י"ט ו'). נקרא משרתים שנאמר (משרתי עליון) [משרתי אלקינו (ישעיה ס"א ו')]. נקרא צבאות שנאמר יצאו כל צבאות ה' (שמות י"ב מ"א). נקרא אלקים שנאמר אמרתי אלקים אתם (תהלים פ"ב ו'). נקרא עליונים (ואדונים) שנאמר ולקדושי עליונים (דניאל ז' כ"ה). נקרא אגודה שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט' ו'). נקרא אישים שנאמר אליכם אישים אקרא (משלי ח' ד'). נקרא עדה שנאמר ויאמרו כל העדה (במדבר י"ד י'). נקרא אילי הצדק שנאמר וקרא להם אילי הצדק (ישעיה ס"א ג'). נקרא תמר שנאמר צדיק כתמר יפרח (תהלים צ"ב י"ג). נקרא אגוז שנאמר אל גנת אגוז ירדתי (שה"ש ו' י"א). נקראו ענבים שנאמר כענבים במדבר (הושע ט' י'). נקרא תאנה שנאמר כתאנה בראשיתה (שם). נקרא רמון שנאמר כפלח הרמון רקתך (שה"ש ד' ג') נקרא נחלה שנאמר ונחלתי ישראל (ישעיה י"ט ה"ה). נקרא סגולה שנאמר והייתם לי סגולה (שמות י"ט ה'). נקרא יונה שנאמר יונתי בחגוי הסלע (שה"ש ב' י"ד). נקראו בני אל חי שנאמר יאמר להם בני אל חי (הושע ב' א'). נקרא אישון שנאמר יצרנהו כאישון (דברים ל"ב י'). נקרא פרה שנאמר כי כפרה סוררה [סרר ישראל] (הושע ד' ט"ז). נקרא תולעת שנאמר אל תיראי תולעת יעקב (ישעיה מ"א י"ד). נקרא עגלה שנאמר אפרים עגלה (משולשת) [מלמדה] (ישעיה י' י"א). נקרא אם שנאמר בעטרה שעטרה לו אמו (שה"ש ג' י"א). נקרא חכם שנאמר רק עם חכם (דברים ד' ו'). נקראו גבורים שנאמר גבורי כח עושה דברו (תהלים ק"ג כ'). נקראו צדיקים על שם הצדקה שהם עושים. נקראו ישרים שהולכים בישרת לבם בדרכי המקום. נקראו קרובים שנאמר לבני ישראל עם קרובו (תהלים קמ"ח י"ד). נקראו ענוים שנאמר וענוים ירשו ארץ (שם ל"ז י"א). נקראו תמימים שכן הוא אומר ותמימים יותרו בה (משלי ב' כ"א):

כז שבעים שמות קרא לירושלים. ירושלים שלום יראה יבוס גלעד לבנון ציון (מרומים) [מרום ים] כסא ה' עיר (ישראל) [דוד] יפה נוף [הר ציון] ירכתי צפון [קרית מלך רב] משוש כל הארץ בעולה חפצי בה אבן מעמסה אפרתה שדה יער מנוחה אריאל הר מועד יפה (על) בתולה כלה אשת נעורים רבתי עם רבתי בגוים שרתי במדינות עיר שחברה לה בית תפלה מגדל עדר מצודה ידידות (ירושה) [דרושה] עיר לא נעזבה גילה (גן עדן ה') [עדן גן ה'] הר מרום ה' קדושים עקרה מוריה הר גבוה עיר היונה קריה נאמנה עיר הצדק גיא חזיון דלתות העמים במות נחלה הר הקדש הר חמד גבעת הלבונה עיר דוד עיר הנגב הר מרום ישראל שם חדש אשר פי ה' יקבנו (עיר דוד הנגב הר מרום ישראל). נקראה שלם שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (בראשית י"ד י"ח). נקראה יראה שנאמר ה' יראה (שם כ"ד י"ד) שמתוכה הוא רואה (עם) [עניי עמי] ומרחם עליהם [ומתוכה] ברא את

העולם. [נקראה] לבנון שנאמר ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג' כ"ה). נקראה מרום שנאמר נשגב ה' כי שוכן מרום (ישעיה ל"ג ה'). נקראה כסא שכן הוא אומר בעת ההיא יקראו לירושלם [כסא] ה' (ירמיה ג' י"ז) שמתוכה יקשב על כסא [דין] ומחייב אויבי עמו. [נקראה ים] שנאמר ונקוו אליה כל הגוים לשם ה' לירושלם (שם) [ונאמר] יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד (בראשית א' ט') וכמו שקבל ים כל מי בראשית כך היא עתידה לקבל את כל בניה. נקראה עיר דוד שנאמר וילכוד דוד את מצודת ציון היא עיר דוד (ש"ב ה' ז') ומפני מה נקראת על שם בשר ודם אלא שהיה גלוי לפני הקדוש ברוך הוא שבשר ודם בונה אותה ובשר ודם מחריבה אבל (לעולם הבא) [לעתיד לבא] היא נקראת על שמו של הקב"ה שנאמר עיר [ה'] ציון קדוש ישראל (ישעיה ס' י"ד). נקראה יפה נוף שנאמר יפה נוף משוש כל הארץ (תהלים מ"ח ג'). נקראה הר ציון כשם שמעמידין ציון לקברות להודיע בין טמא לטהור כך הודעתי לכל באי עולם שהיא ואני זווגם. נקראה ירכתי צפון שעתידין כל נכסי צפון להכנס לתוכה. נקראה קרית מלך רב שהיא עירו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. נקראה כלילת יופי שנאמר כלילת יופי משוש לכל הארץ (איכה ב' ט"ו). נקראה בעולה שהיא בעולה שאין לה פרנס אלא הקב"ה. נקראה חפצי בה שנאמר כי לך יקרא חפצי בה ולארצך בעולה (ישעיה ס"ב ד') (שכן [הוא] אומר ציון דורש אין לה (ירמיה ל ז')). [ד"א] חפצי בה שאני רוצה בה מכל המדינות שנאמר אוהב ה' את שערי ציון (תהלים פ"ז ב'). נקראה עיר לא נעזבה [שנאמר ולך יקרא דרושה עיר לא נעזבה (ישעיה ס"ב י"ב)] העיר שאינה נעזבת מפני לעולם [שנאמר לא יאמר לך עוד עזובה וגו' (שם שם ד')]. נקראה גילה שנאמר הנני (בונה) [בורא את] ירושלים גילה ועמה משוש (שם ס"ה י"ח). נקראה בשן שנאמר הר גבנונים הר בשן (תהלים ס"ה ט"ז) נקראה חדרך שנאמר בארץ חדרך (זכריה ט' א') שהיא מחרדת למלך שבמרום. נקראה רמה שנאמר קול ברמה נשמע (ירמיה ל"א ט"ו). נקראה עדן שבניה עתידים להכנס ולהתעדן בתוכה:

שבעים שמות קרא שלמה לתורה. ראשית קנין חכמה מוסר בינה צדק משפט מישרים ערמה דעת מזמה לקח ירושה תחבלות משל מליצה חידה תורה יראה ספר הברית מלחמות תמימה טהורה נאמנה מחכימה משיבת נפש מאירת עינים עדות נוצר משמחי לב עומדת לעד חמודה זהב כסף גזית כלי פז טובה פנינים לוית חן ענקים אשורית דבש נפת צופים שמן תורק מגדים שעשועים מועצות אמרי אמת נעימים נחלה מתוקה עמוקה רחבה עטרת אשת נעורים אילת אהבים יעלת חן דודים חכמים חלב עץ חיים יקרה חרוץ תבואה:

ובשבעים שמות נקרא הקדוש ברוך הוא. עליון רם נשא [נשגב] נפלא גדול גבור עזוז הוד הדר נורא ישר אדיר צור תמים נאמן טוב חסיד צדיק קדוש טהור קנא נוקם נוטר בעל חימה גאה צח אדום [אח] רחוק קרוב איש שומר ראשון אחרון אריה נשר רועה תפוח מור אשכול הכופר (יער) [עיר] מגדל שופט מלך מסתתר יוצר בורא גומל בונה קורא רוגע ה' אלקים אהיה אשר אהיה צבי עופר האילים חנון רחום. נקרא עליון עליון במרומים. אלקים שבדין ברא את העולם ה' מרי ארעא ומרי שמיא. אדון שהוא אדון כל הארץ. אלוה שהוא אלוה כל בריותיו. שהוא תקיף על כל. אהיה אשר אהיה שהוא יחידי ואין חוץ ממנו. שדי שאין העולם כדאי שברא אותו. רם ונשא [שכן הוא אומר] כה אמר רם ונשא (ישעיה נ"ז ט"ו). [נשגב] נשגב ה' כי שוכן מרום (שם ל"ג ה'). נפלא לעושה נפלאות גדולות לבדו (תהלים קל"ו ד'). גדול גדול אדונינו ורב כח (שם קמ"ז ה'). עזוז וגבור ה' עזוז וגבור (שם כ"ד ח'). הוד והדר הוד והדר לפניו (שם צ"ו ו'). נורא נורא אלקים ממקדשיך (שם ס"ח ל"ו). אדיר אדיר במרום ה' (שם צ"ג ד'). צור ה' צורי ולא עולתה בו (שם צ"ב ט"ז). נאמן האל הנאמן (דברים ז' ט'). טוב טוב ה' לכל (תהלים קמ"ה ט'). חסיד כי חסיד אני נאם ה' (ירמיה ג' י"ב). טהור טהור עינים מראות רע (חבקוק א' י"ג). אש כי ה' אלקיך אש אוכלה הוא (דברים ד' כ"ד). קנא כי אל קנא (הוא) [ה' אלקים] (שם ו' ט"ו). נוקם ה' ובעל חמה (נחום א' ב'). גאה כי גאה גאה (שמות ט"ו א'). אח מי יתנך כאח לי (שה"ש ח' א'). רחוק רחוק ה' מרשעים (משלי ט"ו כ"ד). קרוב קרוב ה' לכל קוראיו (תהלים קמ"ה ח'). איש והיה ביום ההוא נאם ה' תקראי (לי) אישי (הושע ב' י"ח). שומר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ"א ד'). ראשון ואחרון אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא (ישעיה מ"א ד'). אב הלא אב אחד לכלנו (מלאכי ב' י'). אריה אריה שאג מי לא ייירא (עמוס ג' ח'). נשר כנשר יעיר קנו (דברים ל"ב י"א) תפוח כתפוח בעצי היער (שה"ש ב' ג'). מור צרור המור דודי לי (שם א' י"ג). אשכול אשכול הכפר (שם שם י"ד). עיר עיר וקדיש (דניאל ד' י'). מגדל מגדל עז שם ה' (משלי י"ח י'). שופט (כי) אלקים שופט צדיק (תהלים ז' י"ב). מלך כה אמר [ה'] מלך ישראל (ישעיה מ"ד ו'). מסתתר אכן אתה אל מסתתר (ישעיה מ"ה ט"ו). יוצר כי הנה יוצר הרים ובורא רוח (עמוס ד' י"ג). מושיע אלקי ישראל מושיע (ישעיה מ"ה ט"ו). גואל גואלם חזק (ירמיה ג' ל"ד). ישר ישר יחזו פנימו (תהלים י"א ז'). חנון ורחום חנון ורחום ה' (תהלים קי"א ד'). צח ואדום דודי צח ואדום (שה"ש ה' י') נקרא הקב"ה (שבעה) [בשבעים] שמות ובחר בישראל שנקראו בשבעים שמות ונתן להם את התורה שנקראת שבעים שמות והוא עתיד לנחם בירושלים שנקראת שבעים שמות:

דבר אחר שיר השירים אשר לשלמה. עשר שירות הן:
שירת אדם שירת אברהם שירת הים שירת הבאר שירת משה שירת יהושע שירת דבורה שירת דוד שירת שלמה דשיר השירים ושירת לעולם הבא [שנאמר] שירו לה' שיר חדש (ישעיה מ"ב י') ושיר השירים משובחת מכולם שכל השירים יש מהם שתחלתו שבח וסופו גנאי ויש מהם תחלתו גנאי וסופו שבח השיר שאמרו ישראל על הבאר תחלתו שבח וסופו גנאי האזינו השמים (דברים ל"ב א') תחלתו גנאי וסופו שבח [אשירה נא לידידי(ישעיה ה' א') תחלתו שבח וסופו גנאי] שיר השירים שבח שבחים שכל השירים שנאמרו אמרום נביאים בני הדיוטות אבל שיר השירים אמרו מלך [בן מלך] נביא בן נביא נשיא בן נשיא:
וחכמים אומרים מהר סיני נתנה. ד"א שיר השירים אשר לשלמה. אמר רבי אלעזר בן עזריה משל למה הדבר דומה למלך שנתן לנחתום כור חטים ואמר לו הוצא לי משם עשר סאין סולת חזר ואמר לו [הוציא לי] מתוך עשר שש מתוך שש ארבע כך הקדוש ברוך הוא סולת את הנביאים מתוך התורה ואת הכתובים מתוך הנביאים ושיר השירים נסלתה מכולם:
ד"א שיר השירים אשר לשלמה. כל השירים שנאמרו לשעבר היו אומרים את השירה שעל ידיהן היתה הגאולה לפיכך היו אומרים שירה לפני הקב"ה עומד לעשות נצחון לבניו הוא עתיד לומר שירה לבניו מנין אתה אומר ששתי שירות אמרו מלאכי השרת אחת בעקדת יצחק ואחת על הים. ביצחק היו משוררים לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא ואומרים ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ (תהלים ח' ב') ולמה הם אומרים מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו' ג') אלא שאמרו מלך מלכי המלכים אם אין לו כבוד בארץ אין שמו בארץ ואין שמו במרום אם אין עמו ממליכין אותו בארץ כביכול אין לו מלכות בשמי המרום הרי ישראל אומרים שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד (דברים ו' ד') והם נותנים רשות למלאכי השרת שמקבלים מהם ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד הרי לנו שירה אחת בעקדת יצחק ואחת על הים כמה שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עז (תהלים ח' ג) לכך נאמר שיר השירים מלמד ששתי השירות האלו אמרו מלאכי המרום מפי עוללים ויונקים יסדת עז ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ:
[ב] ישקני מנשיקות פיהו. זו עמידתו לפני הר סיני שאמר להם משה כך אמר המקום ואמרו לו מפיו אנו רוצים לשמוע ואמר לפני המקום מן התשובה אתה למד הנה אנכי בא אליך בעב הענן (שמות י"א ט') רוצים אנו לראותו אמר להם הקב"ה רוצים אתם לראותי ואני מתאוה לראותכם שנאמר הראיני את מראיך (שה"ש ב' י"ד):

ד"א ישקני מנשיקות פיהו. אלו הדברות שקבל משה בראשונה או יכול כל התורה כלה קבל מתחלה חזר הקדוש ברוך הוא ואמר למשה עלה אלי ההרה והיה שם (שמות כ"ד י"ב) מלמד ששתי פעמים קבל את התורה:

ד"א ישקני מנשיקות פיהו. לפי שמצינו מלכי מזרח ומערב נושקים על היד אבל להודיע חבתן של ישראל שאין נשיקותיו אלא על פה:

ד"א ישקני מנשיקות פיהו. באדם שהוא מכובד על המלך והוא מבקש לנשקו על ידו ועל רגלו אבל בצדיקים ישקני מנשיקות פיהו. אבא שמעון אומר העברת ישראל בנחלי ארנון שהשיק ראשי ההרים ורצץ ראש שונאיהם. ד"א עברו ישראל את הירדן:

ד"א ישקני מנשיקות פיהו. שתי נשיקות הן אחת בעולם הזה ואחת בעולם הבא נשיקה בעולם הזה שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים (בראשית ב' ז') נשיקה לעולם הבא שנאמר ונתתי רוחי בכם וחייתם (יחזקאל ל"ז י"ד):

כי טובים דודיך מיין. אלו דברי תורה שנתן לישראל מה היין תנחומין אף דברי תורה תנחומין שנאמר תנחומיך ישעשעו נפשי (תהלים צ"ד י"ט) מה היין כל זמן שמתישן הוא משתבח אף דברי תורה כל זמן שמתישנים בגוף משתבחים הם. ד"א כי טובים דודיך מיין. זה הלומד תורה בילדותו כיון שנגמל מדדי אמו לתוך התורה גמולי מחלב לזה נאה לדברי תורה עתיקי משדים למי שעבדו את העתיקים מדדי אמותן שנאמר ועתיק יומין יתיב (דניאל ז' ט'):

ד"א זה היין אין כונסין אותו אלא בכלי חרס ואין כונסין אותו לא בכלי כסף ולא בכלי זהב למה שאינו מתקיים בהן כך דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שרוחו דכא:

שאל רבי יהושע את רבי ישמעאל האיך אתה קורא כי טובים דודיך מיין או כי טובים דודיך אמר לו רבי ישמעאל לא קראתי כן אלא לשום לשון זכר כי טובים דודיך. ד"א כי טובים דודיך מיין. אי מה היין כל מה שנתישן הוא חסר יכול כך דברי תורה ת"ל לריח שמניך טובים כשם שאין השמן חסר כך אין דברי תורה חסרים:

[ג] לריח שמניך טובים. מה שמן אפרסמון ריחו יוצא חוץ ממנו כך דברי תורה שמם הולך בכל מקום:

ד"א למה נמשלו דברי תורה לשמן מה שמן רפואה לאדם ומצחין את פניו כך דברי תורה רפואה לאדם שכן הוא אומר רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך (משלי ג' ח'):

ד"א למה נמשלו דברי תורה לשמן אם יתן אדם קורטוב של שמן לתוך חבית של מים קורטוב שמן יוצא כנגדו כך מי שהוא מלא חכמה [הכניס] דברי הבטלה דברי חכמה יוצאים מלפניו לפי מה שהוא. ד"א לריח שמניך טובים זה חזקיהו ודורו שנמשלו לשמן

שנאמר וחבל עול מפני שמן (ישעיה י' כ"ז) עולו של סנחריב. רבי דוסתאי ב"ר ינאי משום רבי ינאי אומר למה שלח הקב"ה שחין בחזקיה המלך מפני ששלט בזהבו של בית המקדש וקלפו לתת אותו למלך אשור לכך נאמר לריח שמניך טובים:

ד"א לריח שמניך טובים היה רבי חדקא אומר הרי אתה למד שריח הצדיקים יפה ונכר משל רשעים שכן מצינו שהכיר משה את עצמות יוסף. שהיה ריחו הולך ואל תתמה שאף בעוה"ז יש שמבדילים בין עצמות אדם לעצמות בהמה בין עצמות ישראל לעצמות גוים וכן אתה מוצא ביצחק כשנשק ליעקב הוא אומר וירח [את] ריח בגדיו ויאמר ראה ריח בני כריח שדה (בראשית כ"ז כ"ז) מלמד שהיה ריח יעקב נכר מריחו של עשו:

ד"א לריח שמניך. יש שמן (שאין) [שיש] לו ריח ואין לו מראה יכול כך דברי תורה יש להם טעם ואין להם מראה ת"ל שמן תורק שמך כשמן שמריקים אותו מכלי אל כלי וריחו הולך ומראהו נאה כך דברי תורה. ד"א שמן תורק שמך אם עשית את התורה שנמשלה לשמן הטוב שמך הולך עד סוף העולם האומות אוהבין אותך על כן עלמות אהבוך. ד"א שמן תורק שמך על כל השמנים והברכות שאמרתי לתן לכם לעתיד לבא בשביל (שהוא) שהמלכיות מרחקים אתכם ומבקשים להרוג אתכם ולהחטיאכם לפני ואתם מורדים עליהם ומבקשים תורתי ומקיימים אותה. ומנין שנמשלו המלכיות כשאול וכמות שנאמר מיד שאול אפדם ממות אנאלם (הושע י"ג י"ד) ומנין אף ברוחות רעות שנאמר אהי דברך מות אהי קטבך שאול (שם שם) ומנין אף בגובאי שנאמר והנה יוצר (גובאי) [גובי] בתחלת עלות הלקש (עמוס ג' א'):

ד"א שמן תורק שמך על כן עלמות אהבוך אלו המלכיות שנקראו עלמות לישראל שנאמר ששים המה מלכות ושמונים פילגשים ועלמות אין מספר (שה"ש ו' ח'). ד"א על כן עלמות אהבוך העוה"ז והעוה"ב עשה מצות בעוה"ז יתן לך שני עולמות:

[ד] משכני אחריך נרוצה. כנסת ישראל אומרת למי שברא העולם משכני אחריך נרוצה [משכני בגלות על מנת אחריך נרוצה לעתיד לבא] אמר לה אף אני הכתבתי לך ע"י נביא על כן משכתיך חסד (ירמיה ל"א ג') אלא להודיע שכל הימים שהייתם מסורים ביד המלכיות והיו משעבדים אתכם הייתי מקצר ימי השעבוד ומקרב ימי הגאולה שגלוי לפני שאתם חוזרים לשעבוד אחר אבל עכשיו משכתי לכם בחסד את הגאולה ומיד שתגאלו בפעם הזאת שוב אין אתם חוזרים לשעבוד מעתה:

ד"א משכני אחריך נרוצה. מסכינין שבישראל הן עתידין לרצות בין אב לבנים לכך נאמר משכני אחריך נרוצה:

ד"א משכני אחריך נרוצה. מי שמשכונו נתון ביד חברו הוא רץ אחריו שלא בטובתו כך נעשו ישראל משכון למי שברא העולם:

הביאני המלך חדריו. מלמד שעתיד הקדוש ברוך הוא להראות את ישראל גנזי המרום החרדים שברקיע. א"ר יעקב הרי אתה למד מיעקב שאמר לו קום עלה בית אל ושב שם (בראשית ל"ה א') מלמד שהראה הקב"ה עליה למעלה מעליה והראה אותו חדרים שבמרום:

ד"א הביאני המלך חדריו אלו חדרי גן עדן מכאן (הן אלו) [אמרו] כמעשה הרקיע כך מעשה גן עדן מעשה הרקיע עשוי שורות שורות של יריעות ומאירים ככוכבים מכאן הם אומרים כשם שגלגל חמה נתון באמצע הרקיע כך עץ החיים נתון באמצע גן עדן כשם שהקיטונית נתונה באמצע הטרקלין כך עץ החיים מכוון כנגד גלגל החמה אחרים אומרים עץ החיים מכון כנגד גלגל חמה מהלך שנה. רבי מאיר אומר מה גלגל החמה ת"ק שנה אף עץ החיים ת"ק שנה וכל פלוגתא דמי בראשית יוצאים מתחתיו שנאמר והיה כעץ שתול על פלגי מים (תהלים א' ג') מה מצינו מי בראשית יוצאים מתחתיו של עץ החיים אף בעליות של מים שבמרום סמוכות לגלגל חמה לכך נאמר הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא כך אנו שמחים מכל המתנות. משל (לבן מלך) [למלך] שאמר למטרונה אי אפשי בך טלי כל מה שתרצי כל כלי טוב שאת יודעת צאי לבית אביך מה עשתה השקתהו והאכילתהו וקראה לעבדי בית אביה ואמרה להם טלוהו במטתו והוליכוהו לבית אבא כיון שנעור משנתו אמר מי הביאני כאן אמר לו אני [אמר לה] ומה ראית אמרה לו אתה אמרת לי ברי לך כלי יפה שבכאן וטלי ולכי לבית אביך נסתכלתי בכל קניניך ולא מצאתי כלי חמדה יותר ממך כך אמרו ישראל להקב"ה טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף (תהלים קי"ט ע"ב). וכן מצינו כשנגלה הקדוש ברוך הוא בהר סיני ומלאכי השרת עמו בררוה מכל מלאכי השרת שנאמר (ואתא) [ואתה] מרבבות קדש (דברים ל"ג ב') רבבות שאין להם מספר. א"כ למה נאמר שנים ועשרים אלף (במדבר ג' ל"ט) אלא לתן כבוד לשבטו של לוי שהוא מקודש מכל השבטים כשנגלה מרוח אחת ועמו עשרים ושנים אלף מלאכי השרת ובידם עשרים ושנים אלף כתרים ונותנים בראש כל אחד ואחד משבטו של לוי שהם שנים ועשרים אלף. ומרוח השניה ששים רבוא ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים מלאכים ובידם כתרי אש ונותנים בראש כל אחד ואחד מישראל. נגלה מרוח השלישית כפלים שני מלאכים לכל אחד ואחד מישראל שנאמר מלאכי צבאות ידודון ידודון (תהלים ס"ח י"ג). נגלה מרוח מערבית ועמו מלאכי השרת שאין להם חקר ומנין שנגלה מארבע רוחות

שנאמר ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן (דברים ל"ג ב') הרי שלש רוחות יכול הרביעית [פנויה] חבקוק מפרשה אלוה מתימן יבא (חבקוק ג' ג') יכול האמצע פנוי ת"ל ותהלתו מלאה הארץ (שם שם) ולא כמנהג הארץ כמלך שהוא יוצא ממדינה זו למדינה זו כשהוא יוצא ממנה מתרוקנת וכשהוא נכנס מתמלאת יכול כך היה ביום מתן תורה כשנגלה מהר סיני נתמלא כל העולם כלו מהדרו יכול השמים היו פנוים ת"ל כסה שמים הודו (שם שם) יכול הארץ פנויה ת"ל ותהלתו מלאה הארץ (שם שם). ממלאכי השרת לא בררו להם ישראל אלא הקב"ה שנאמר כי יעקב בחר לו יה (תהלים קל"ה ד') ואומר ה' מנת חלקי וכוסי (שם ט"ז ה') לכך נגילה ונשמחה בך אימתי אנו גילים ושמחים כשיעמדו רגלי השכינה על הר הזיתים:

ד"א נגילה ונשמחה בך אימתי היא השמחה כשיעשו האומות כגלים של קש. ד"א נגילה ונשמחה בך. א"ר נחמיה כשיראה הקדוש ברוך הוא קברו של גוג ומגוג לישראל הרי רגלי השכינה על הר הזיתים וקברו של גוג ומגוג נפתח מימין לנחל קדרון עד גרגרשתא של מזרח הים של טבריא ובא עד נכנסה שנאמר גיא העוברים קדמת הים (יחזקאל ל"ט י"א):

נזכירה דודיך מיין. אלו האבות שהיו מן המבול נח ובניו (ואלו הן מישרים אהבוך) [ד"א] זה אברהם יצחק ויעקב כשאנו נכנסים לצרה אנו מזכירים לפניך מעשי אבות וזכרונם בא לפניך יותר מנסוך שנתנסך על גבי המזבח:

מישרים אהבוך. ביושר לבם אהבוך ולא הרהרו בלבם ולא (דנו) [רננו] אחר דבריך אמרת לאברהם לתן לו את הארץ שנאמר כי [את] כל הארץ אשר אתה רואה וגו' קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה (בראשית י"ג ט"ו ויי"ז). אמרת לו קח בית קבורה ולא (דן) [רנן] אחריך. יהושע בן יהונתן היה אומר על מי שהרגו טורנוסרופוס הרשע הרבה אהבו אותך יותר מן הצדיקים הראשונים. ד"א נזכירה דודיך מיין זה משה מה הדד הזה מושך חלב כך היה משה מושך חכמה שהוא אומר עליו לשלשה לילות מיום שעלה משה להר נבו השמיע כל המדרש וכל ההלכות ויש אומרים לשלש שעות אור ליום שמת בו.

ד"א נזכירה דודיך מיין זה שמואל בשנה שנאמר עליו ויהי כאשר זקן שמואל וישם את בניו שופטים לישראל ולא הלכו בניו בדרכיו (ש"א ח' א' וג'). א"ר הגדול מעלים אנו על שמואל אדם שהיה שני למשה ויודע שאין בניו כשרים והוא ממנה בניו שופטים לישראל מוצל הוא אלא כשרים היו מתחלתם ומשמנה אותם דיינים חזרו לקלקול אבל היו זוכים במשפט כשמואל לכך נאמר נזכירה דודיך מיין מישרים אהבוך אלו שמואל ובניו. ד"א

נזכירה דודיך מיין. זהו רבי עקיבא וכי אפשר לדד הזה להוציא יין אלא מה הדד הזה נובע חלב כך עמד רבי עקיבא ופלש את התורה. מישרים אהבוך. זה בן עואי וחבריו:
[ה] שחורה אני ונאוה. וכי אפשר לשחור להיות נאה משל למה הדבר דומה לתינוקת בת מלכים שקלקלה בבית אביה ונזפה ויוצאת והיתה מלקטת בשבלים והשחירה התחילו חברותיה (מחסרות) [מחסדות] אותה מה היא אומרת להן אל תראוני שאני שחרחרת ששזפתני השמש ואינו דומה אדם שיצא כעור ממעי אמו לאדם שיצא נאה ונתנול כי נוח לו במהרה לחזור ולהיות נאה כך אמרה כנסת ישראל לאומות העולם שחורה אני ונאוה. שחורה אני במעשה העגל ונאוה אני במעשה המשכן. ד"א שחורה אני ונאוה שחורים היו ישראל במצרים כשהיו עושים בטיט בחמר ובלבנים אבל נאים היו על הים כשהיו טוענים ביזתם של מצרים. שהיה רבי אלעזר בן פילה אומר לא היה סוס שלא היה במעוטה יותר מבעשר רבוא זהב לקיים מה שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ (תהלים ס"ח י"ד). ד"א שחורה אני ונאוה כנסת ישראל אומרת למי שברא את העולם שחורים אנו במעשינו כאהלי קדר אלא מה אתה רואה אהלי קדר מבחוץ נכנס אדם לתוכו הרי הוא מלא כל ברכה כך ישראל האומות מבזין עליהם ואינן יודעות שהם מלאים מצות. ד"א כאהלי קדר. כדרך שמותחים את האהל הזה אין אדם אחד יכול למתחו לעצמו אל רבים מותחים אותו יכול כך הוא עושה הקב"ה ת"ל הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת (ישעיה מ' כ"ב) הוא עצמו מתח את הרקיעים ולא סיעו בריה לכך נאמר כאהלי קדר:
כיריעות שלמה המלך שהשלום שלו ברא ששת ימי בראשית וברא את האדם ביום הששי שלא יהיה מתגאה ומה עכשיו שאין יוצא מן המעינות שלו אלא מים סרוחים הוא מתגאה אלו היו יוצאים ממנו מעינות של דבש ושל חלב על אחת כמה וכמה שהיה מתגאה:
[ו] בני אמי נחרו בי. אלה המלכים (והנגידים) [והנביאים] של שקר ומנין אתה אומר כשישראל חוטאים לפני המקום לא היה נפרע אלא מן הגדול שכן המקום אמר קח את [כל] ראשי העם והוקע אותם לה' (במדבר כ"ה ד'). משל למלך שמרד עליו הלגיון אמר המלך מה יש לי חשבון עם (האיסרטיניות) [האיסרטיוטות] שהיו (אפסיותיו) [אפסניותיו] כלין אלא דבר אלא אני הורג את הגדול שהוא נוטל ששים דיניריו בכל יום:
שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי. לא היה נפשכם להיות כתובים לימי בראשית ולא לבנין בית המקדש ולא ליציאת מצרים (נאות) והיו כתובים לשני הקברות חזרו ישראל להיות כתובים לחמשים למלכותו של (אגוסטות) [אוגוסטוס] לעשרים

וחמש שנה למלכות של אדרינוס וכן לשמונה עשרה שנה למלכות של אסוירוס לא היה נפשכם שומרים לבית המקדש כגאן והיו שמורים כבורגני הגולה:

[ז] הגידה לי שאהבה נפשי. זה משה שאמר למקום הגידה לי האיך אני רועה את העם הזה האיך אני מנהיגם והאיך אני מרביצם והאיך אני מפרנסם והאיך הם עומדים במלכיות שנמשלו לשרב ולצהרים ומה המקום משיבו [ח] אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן. היציאה אתה יודע מה אני עתיד לעשות להם בעקב. א'מ'ל' ארבעים יום חררה קיימת בידם במדבר ויש אומרים ארבעים שנה לקיים מה שנאמר ובני ישראל אכלו [את המן] ארבעים שנה (שמות ט"ז ל"ה) שהיתה חררה שיוצאת בידם ממצרים קיימת עד בואם אל ארץ נושבת (שם) ואף לעתיד לבא המקום עושה להם נסים לקיים מה שנאמר וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים (הושע ב' י"ז). א"ר ישמעאל לא נגלה המקום אלא לאחר שלשה ימים הסיך עליהם הענן על משכנות הרועים:

[ט] לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי. זו המריה שהמרו ישראל על הים ואיזה המריה שנסה אותם המקום ייבש המים והטיט לא ייבש התחילו ישראל אומרים המים הוא יכול ליבש אבל הטיט אינו יכול ליבש אמר להם המקום נסיתי אתכם ולא עמדתם כמו שאבדו סוסי פרעה ורכבו כך הייתם חייבים לאבד אבל אעשה בשביל שמי הגדול שלא יחלל לכך נאמר וימרו על ים בים סוף ויושיעם למען שמו (הגדול) להודיע את גבורתו (תהלים ק"ו ז' ח') ומנין שיבש המקום את המים והטיט לא יבש שנאמר דרכת בים סוסיך חמר מים רבים (חבקוק ג' ט"ו):

ד"א לסוסתי ברכבי פרעה [דמיתיך רעיתי]. מכאן היה רבי מאיר אומר אף על פי שיצא פרעה בסוסיא נקבה אף הקדוש ברוך הוא הראה אותו בכסא הכבוד בדמות סוסיא נקבה לקיים מה שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה ולמה יצא פרעה בסוסיא נקבה אלא אמר פרעה מי בכל הבהמות שלי קל לרדוף אחרי ישראל אמרו לו סוסיא שלך מפני שהיתה צבעונין ולא היה כיוצא בה בעולם לפיכך היו כל הסוסים זכרים רצים אחריה מיד נטלה פרעה ורכב עליה לכך נאמר כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים (שמות ט"ו י"ט) וכמו שאמר פרעה לחילותיו כך אמר המקום למלאכי השרת מי בכל הבריות המשמשין לפני קל אמרו לו הכל גלוי לפניך שאין קל אלא הרוח היוצא מתחת כנפי הכרובים מיד נגלה עליו הקב"ה שנאמר וירכב על כרוב ויעף וידא על כנפי רוח (תהלים י"ח י"א):

ד"א לסוסתי ברכבי פרעה לססתי כתיב מלמד שהיה הקדוש ברוך הוא שש ושמח לאבד את [שונאיהם של] ישראל עמו:

ד"א לסוסתי ברכבי פרעה. מלמד שנתן הקב"ה אימתם של ישראל על המצרים והיו מכים את הפרדות שיחזירו אותם למצרים והיו הגלגלים מושכים אותם בים לכך נאמר לסוסתי ברכבי פרעה רבי יהודה ב"ר שמעון אומר לפי שיצאו המצרים בסוסים לפיכך התמיד עליהם המקום סוסים בים לכך נאמר לסוסתי ברכבי פרעה:

דמיתיך רעיתי. אין דמיתיך אלא דמיות מלמד שבדמיון נגלה המקום על ישראל כאדם שמראה את חברו ואומר זה פלוני כך היו ישראל מסתכלים בהקדוש ברוך הוא ומדמים אותו לכך נאמר דמיתיך רעיתי:

[יא] תורי זהב. זו עמידתם לפני הר סיני. אימתי כמה שנאמר וישלח את נערי בני ישראל (שמות כ"ד ה') ואומר ויקח משה חצי הדם וישם באגנות וחצי הדם זרק על המזבח (שם שם ו') שהיה דם הברית [זכרון] למי שברא העולם שנאמר הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם (שם שם ה'). רבי חייא היה אומר תורי זהב נעשה לך זו הליכתו של משה למצרים כמה שנאמר אלכה [נא] ואשובה אל אחי וגו' (שם ד' י"ח) עם נקודות הכסף כמה שנאמר ויעש האותות לעיני העם (שם שם ל'):

[יב] עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו. עד שהשכינה במקום קבלו עליהם ישראל ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שם כ"ד ו'). ד"א עד שהשכינה בשמי מרום נתנה רשות להפרע מן האומות:

[יג] צרור המור דודי לי בין שדי ילין. רבי יודא אומר הוא הלילה שלקו הבכורות. בין שדי ילין זו השכינה שהיתה נתונה בין שני הכרובים. ד"א צרור המור זו הפסקה שהמקום מפסיק בין מלחמת גוג ומגוג לתחית המתים מנין אתה אומר שהשכינה חוזרת למקומה שכן מצינו שהיה המקום מדבר עם משה מבין שני הכרובים שנאמר וישמע את הקול מדבר אליו [וגו'] מבין שני הכרובים (במדבר ז' פ"ט). וכשעלתה למרום עלתה על כרוב אחד שנאמר וירכב על כרוב (תהלים י"ח י"א) משל למלך שסרחה עליו אשתו והוציאה והיה לו ממנה שני בנים לפי שהיה בלבו של מלך להחזירה ונהג אחת מן התינוקות והניח אחד אצלה כך עשה הקב"ה לפי שהיה גלוי לפניו שהשכינה עתידה להחזירה למקום לא עלתה אלא על גבי אחד כמה שנאמר וירכב על כרוב ויעף (שם):

[יד] אשכול הכפר דודי לי בכרמי עין גדי זו עמידתם של ישראל בנחלי ארנון חילפא היה אומר אשכול הכפר דודי לי בשעה שחנו ישראל בנחל זרד תשע עשרה שנה עשו בנחל זרד ותשע עשרה שנה [עשו] בקדש ברנע הרי שלשים ושמונה שנה. רבי ישמעאל אומר אשכול הכופר דודי לי בשעה שקברו את אהרן הכהן הגדול. ד"א אשכול הכפר דודי לי זה בית המקדש. בכרמי עין גדי מה כרמי עין גדי עושים (ארבעים) [ארבע] וחמש פעמים

בשנה כך הצדיקים עומדים להיות מולידים (ארבעים) [ארבע] וחמש פעמים בשנה ויש אומרים על כל בעילה ובעילה:

[טו] הנך יפה. חביבה כנסת ישראל בכ"מ שישראל משבחים להקדוש ברוך הוא בשני (מקומות) [ולשונות] הרי ישראל אומרים מי כמוכה באלים ה' מי כמוכה נאדר בקדש אמר להם הקב"ה לישראל אתם אמרתם מי כמוכה אף אני הכתבתי לכם אשריך ישראל מי כמוך (דברים ל"ג כ"ט) אמרו ישראל ה' ימלוך לעולם ועד (שמות ט"ו י"ח) אמר להם הקדוש ברוך הוא אף אני הכתבתי לכם ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט ו') אמרו ישראל אין כאל ישרון (דברים ל"ג כ"ו) אמר הקב"ה מי כעמך ישראל (דה"א י"ז כ"א). רבי שלמיא היה אומר אין כאל ישרון משל לבני אדם שהיו משבחים את המלך נענה אחד מהם ואמר אף המקום פלוני כיוצא בו כך המקום אמר לישראל אין אתה כיוצא בו ואין כאל ישרון כנסת ישראל אומרת דודי צח ואדום והמקום אומר לישראל מי יפו פעמיך (בנעימים) [בנעלים] בת נדיב:

ד"א הנך יפה רעיתי במתן צדקה ובגמילות חסדים. רעיתי שאתם הולכים בדרכי אתם אוהבי ורעי מה המקום רחום וחנון ה' ארך אפים ורב חסד מאריך אפו עם כל הבריות גומל חסדים ונותן צדקה לכל באי עולם שנאמר כי צדיק ה' צדקות אהב (תהלים י"א ז') צדקה לא נאמר אלא צדקות הרבה מאכיל ומשקה רעבים וצמאים מלביש ערומים פודה שבוים משיא יתומים גומל חסדים שתהיו דומים להקדוש ברוך הוא שהיה נותן צדקה וגומל חסד אבל איני יודע מתן שכר לנותני צדקה הצדקה ישר יחזו פנימו (שם) הישר הוא הקב"ה שכן הוא אומר אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא (דברים ל"ב ד') ונאמר על ידי ירמיהו כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו (ירמיה ט' כ"ב) אם אין מכיר מי שבראו האיך הוא חכם ואף ברשעים יש חכמים בעיניהם. בני אדם שהכירו חמה ולבנה והמזלות מה חמה יתרה על הלבנה וחלקו אותה על החדשים והתקינו החדשים על תקופת החמה נוהגות כמו שהתקינו לא חסר ולא יותר חכמים הם להתקין תקנה הגדולה הזאת לידע מעשה האלקים ברקיע ולא ידעו להכיר מי שבראם וגם את העולם כלו חכמים הם לבנות מדינות ופלכים ובתים לעשות כלי זיין ולכבוש את המים בלפדנים לא דרך ולא שביל מהלכים כרוח על פני המים ולא חכמו מי עשה אותו ומי משיב את הרוח חכמים המה לתקן לאחרים ולא מתחכמים לתקן עצמם ונפשם חכמים הם בכל ובדבר אחד הם טפשים ובאחת הם מאבדים חכמתם שלא הכירו את האלקים ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא (ירמיה י' ח'):

אל יתהלל הגבור בגבורתו (שם ט' כ"ב) אף הרשעים נקראים גבורים שנאמר הוי גבורים לשתות יין (ישעיה ה' כ"ב) ולהגביה ולעשות מלחמה ומי הם גבורים אלו הצדיקים שכבשו את יצרם שנאמר ומושל ברוחו מלוכד עיר (משלי ט"ז ל"ב) שהם מושלים ביצרם לעשות רצון קוניהם וכן הוא אומר לא בגבורת הסוס יחפץ (תהלים קמ"ז י') אלא במה רצונו רוצה ה' את יראיו (שם שם י"א). אל יתהלל עשיר בעשרו (ירמיה ט' כ"ב). אם אינו נותן צדקה וגומל חסד מנכסיו אז אין לו אלא לתקלה וכן הוא אומר עשר שמור לבעליו לרעתו ואבד העשר ההוא בענין רע (קהלת ה' י"ב) שעינו רעה כנגד גבאי צדקה ולעניים או לשבוים להברות אבלים ולקבור מתים והוא מנזיף בהם ומקללם ואומר להם אין לכם מלאכה לעשות לעמול ולאכול לפיכך אין עשרו מתקיים בענין רע שהוא עונה את הגבאי צדקה וכמה הוא שבחו של אדם השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד (ומשפט) [משפט] וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם ה' (ירמיה ט' כ"ג). עשית כל המעשים האלה הרי אתה כיוצא בי רצונך עשות צדקה שהיא חביבה לפני מן הקרבנות שנאמר עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח (משלי כ"א ג') חטא אדם ישוב ויתן צדקה וימחול לו שנאמר בחסד ואמת יכפר עון (שם ט"ז ו') אם [יש] לאדם אלף רבוא אין עומדים לו בשעת צרכו בצרתו שכן הוא אומר לא יועיל הון ביום עברה (שם י"א ד') ומי עומד לו איסר אחד שהוא נותן שנאמר וצדקה תציל ממות (שם י' ב'). כל הנותן צדקה אע"פ שהוא חטא ונתן הקדוש ברוך הוא רשות למלאך לשלוט בו שכר אותה צדקה שנתן מקדים למלאך ואינו מניחו לשלוט בו ולא עוד אלא שדוחפו וכופתו על פניו ומפייס עליו ואומר אף על פי שחטא ונתנה רשות למלאך לשלוט בו אני קדמתי רשותי קדמה לרשותו כדאיה היא הצדקה שנתן לרעבים ואלולי שהאכילן היו מתים הוא כסה ערומים ואלולי שכסן היו מתים כדאיה היא הצדקה שקיים נפשות להציל ממות וכה"א מתן בסתר יכפה אף ושוחד בחיק חמה עזה (משלי כ"א י"ד). איסר אחד או לחם שאדם נותן אל יאמר בעצמו מנין הוא יודע הסומא הזה מי נתן לו אמר המקום את האיכרים אני משלם על ידיו. רבי עקיבא אומר משל אם יהי דניסכום לבעל הזמות הרי לבו גס הלוה להגמון כמה יהיה לבו גס ומשתבח ואם הלוה למושל הגדול על אחת כמה וכמה אלולי שהדבר כתוב כל האומרן חייב מיתה. אמר הקב"ה נפשך תהא דניקנום ויהא שמח בחיים טובים. תן לעני שכך הוא אומר מלוה ה' חונן דל (משלי י"ט י"ז) או יכול שהוא משלם לו כדרך בשר ודם הרי אנו מוצאים בבועז כמה נתן לרות מלא קמצו קמח קלי מה מצינו ששלם [לו הקדוש ברוך הוא] מה אומר בשלמה שלשים כור סולת וששים כור קמח (מ"א ה' ב') בשכר הקומץ ההוא הפועל הזה עושה מלאכה כל היום

ובא לבית הכנסת ונתן משכר פעלו המקום מעלה עליו כאלו נתן נפשו לעניים שאין שכר הפועל אלא נפשו שנאמר ואליו הוא נושא את נפשו (דברים כ"ד ט"ו). הגוזל שכר הפועל מעלים עליו כאלו גוזל [את] נפשו הא למדנו משכרו של בועז שאין סוף למתן הצדקה. ארבעה דברים שאתה אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא. כבוד אב ואם וגמילות חסדים והצדקה והבאת שלום שבין אדם לחברו ותלמוד תורה כנגד כלם. ומה שכרו לעולם הבא חלקו עם אביהם יצחק ויעקב שנאמר האדם הגדול בענקים (יהושע י"ד ט"ו) כן אמרו לאברהם אבינו נשיא אלקים אתה בתוכנו (בראשית כ"ג ו') שהיה גדול כאלקים ומה שכר נטלו על כך שכבדו את אברהם נותרה מהם פלטה רחב וכל ביתה מהם הלכו לאפריקי אף פלטו במלחמה הכל בזכות אברהם שנאמר האדם הגדול בענקים הוא והארץ שקטה ממלחמה (יהושע י"א כ"ג) מה ענין זה אצל זה אלא מלמד שלא שקטה ממלחמה אלא בזכותו של אברהם שנהגו בו כבוד ומה אם הכנענים על שכבדו אותו עמדה זכותו להם על אחת כמה וכמה לבניו שהם מכבדים [אותו] עכשיו כאלו היה חי ביניהם ומה זה שלא עשו כי אם מעט ולא עשו כמעשיו עמדה זכותו להם בניו שהם הולכים בדרכיו על אחת כמה וכמה ואוהבים את המקום ועושים צדקות וגמילות חסדים אם לרשעים עמדה זכותו לצדיקים לא כל שכן. ולמה נקרא שם חברון קרית ארבע קריה של ארבעה גבורים ענר אשכול וממרא ואברהם יצחק ויעקב שנאמר האדם הגדול בענקים האדם זה אדם הראשון הגדול זה אברהם יצחק ויעקב שנקראו גדולים באברהם כתיב וה' ברך את אדני מאד ויגדל (בראשית כ"ד ל"ד). ביצחק כתיב ויגדל האיש וילך הלוך וגדול (שם כ"ו י"ג) ביעקב כתיב ויגדלו הנערים (שם כ"ה כ"ז) הרי יעקב ועשו כשם שחל השם על יעקב כך היה ראוי שיחול על עשו עשו היה ראוי שיקרא יעקב ויעקב היה ראוי שיקרא עשו עשו היה ראוי להעמיד מלכים ויעקב היה ראוי להעמיד כהנים הברכות הראשונות ראויות לעשו והאחרונות ליעקב לאה וזלפה ראויות לעשו ורחל ובלהה ראויות ליעקב ונטלו ממנו כל המתנות האלו. מכר בכורתו ליעקב מיד נאמר עליו הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד (עובדיה א' ב') עשו פרק ממנו עול שמים אף אלקים שנאו שנאמר ואת עשו שנאתי (מלאכי א' ג') נטל את השם וחל על יעקב פעמים פעמים אלקי יעקב ופעמים אלקי ישראל נטלה ממנו הבכורה ונתנה ליעקב זכה במלכות וזכה בכהונה נטלה ממנו לאה וזלפה וזכה יעקב בארבעתן לפי שהלך בדרכי אבותיו שהם נותנים צדקה וגמילות חסדים ואוהבים את המקום ואף הוא זכה בכל המתנות האלה:

ד"א קרית ארבע. שנקברו שם ארבע אמהות חוה שרה רבקה ולאה ומנין שכל ההולך בדרכיהן יהיה חלקו עמהן שנאמר מתן אדם ירחיב לו וגו' (משלי י"ח ט"ז) משרה אותו לעולם עם האבות שנקראו גדולים מרחיב לו בעוה"ז ומעכב הימנו את הפורענות. רבי עקיבא אומר משל למה הדבר דומה לבני אדם שהיו חייבים [חוב] למלך ונתן להם זמן שיתנו לו חובו ולא היו מקפידים לכבד את המלך ולהוליך לו דורון והיה אחד מהם מכבד את המלך ושואל בשלומו בכל יום ומביא לו דורון והיה אומר דרך ארץ היא כבד הרופא לפני צרכך וכן ביעקב הוא אומר אכפרה פניו במנחה [ההולכת לפני] ואחרי כן אראה פניו (בראשית ל"ב כ"א) הגיע זמנו שלח המלך למשכן כל אותם החייבים לו למשכן את האיש שכבדו אמר להם משאתם ממשכנין אותי יש בידי לשלם הלך לפני המלך הלכו עמו כיון שראהו המלך נתן לו ריוח עד שלא הגיע פשט המלך ידו ושאל שלומו תחלה ואמר לו הכנס לכאן אלו שהיו חייבים למלך עומדים ורואים אותו בצדו ואומרים מה ראה המלך לכבד את זה והלא הוא חייב אל המלך לא די שלא נתמשכן אלא שקבל עוד כל הכבוד הזה אמר להם מפני שהיה מכבד את המלך ומביא לו דורון ומשכים ושואל בשלומו ואתם לא כבדתם אותו ולא שאלתם בשלומו הרי אלו שהלכו למשכן רואים אותו יושב והם שמחים שלא משכנוהו ואומרים אלו משכננו את זה שכך הוא אהוב ומכובד על המלך היינו מתים שפרענו אוהבו של מלך מי גרם לאיש לכבוד הזה הדורון שהיה מביא למלך התחילו כל אותם חייבים מטפחים על פניהם ואומרים למה לא עשינו כך ומהו הדורון של הקב"ה צדקה שכן הוא אומר צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח (משלי כ"א ג') כן הנותן צדקה אפילו היתה בידו עברה ונחתם דינו לאבד ונתנה רשות למלאך הממונה על הפורענות לילך ויפרע ממנו אין וכו' כדלעיל. והקדוש ברוך הוא אומר לו צדקה תציל ממות (משלי י' ב') יכול להיות מקבל פני שכינה בכל יום שנאמר חסד ואמת יקדמו פניך (תהלים פ"ט ט"ו) והקב"ה אומר למלאך של פורענות אל תגע בו מצאתי לו זכות למחול על כל עונותיו וכן הוא אומר על ידי אליהוא ותקרב לשחת נפשו וחייתו לממתים אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר (איוב ל"ג כ"ג וכ"ד) מי שיש בידו תשע מאות ותשעים ותשע עברות זכות אחת שעשה היא מעכבת ממנו את הפורענות בעולם הזה ומנחילו לעולם הבא. אם אין לו למי שיתן צדקה מנין שאם לא באים אצלו שילך אחריהם שנאמר צדק צדק תרדוף (דברים ט"ז כ') רדוף אחר משפט וצדקה לעשותו שנאמר רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד (משלי כ"א כ"א) וכן מצינו באברהם אבינו שהיה מקדים לקבל את האורחים העוברים והשבים וזכה לקבל מלאכי השרת ומה שכבר זכה לקבל

על הצדקה שהיה עושה שאמר לו הקדוש ברוך הוא כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך (בראשית י"ג ט"ו) עוד ערך שלחן לבניו ארבעים שנה ועוד השיבו הקב"ה כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו' (שם י"ח י"ט). וכן במשה א"ל משה גדול כח הצדקה שכל מעשיו של משה לא נשתבחו אלא על הצדקה ועל הדין. וכן בדוד אומר [ויהי דוד] עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח' ט"ו). וכן מלכת שבא כשראתה גדולתו של שלמה לא שבחתהו אלא על הצדקה שנאמר וישמך למלך לעשות מפשט וצדקה (מ"א י' ט'). וכל דור שיש בו צדקה וגמילות חסדים (אף אלו כל) [אפילו שכל] מעשיהם רשעים אין גזר דינם לאבדם מנלן ממיכה שהרי מיכה עשה ע"ז שנאמר ויהי לו (הלוי) [הנער] לכהן (שופטים י"ז י"ב) ורצו מלאכי השרת לדחפו אמר להם הקדוש ברוך הוא הניחו לו שפתו מצויה לעוברי דרכים. אלו היו בני דור המבול ואנשי סדום עושים צדקה לא היו אבודים וכן מפורש על סדום אע"פ שהיו בידם כל העברות לא נחתם גזר דינם אלא על שלא רצו לתן צדקה שנאמר גאון שבעת לחם [ושלות השקט] היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל ט"ז י"ט) ומנין לאנשי [דור] המבול כסדום בסדום הוא אומר זעקת סדום ועמורה כי רבה (בראשית י"ח כ') ובאנשי דור המבול כתיב כי רבה רעת האדם בארץ (שם ו' ה') ומה סדום יד עני ואביון לא החזיקה אף אנשי דור המבול כן לא הכירו מי שבראם ולא רצו לעשות צדקה לפיכך אבדו מן העולם שכן אליהוא אומר מבלי משים לנצח יאבדו (איוב ד' כ') כך היא מדת הרשעים אף על פי שהמקום מיטיב להם אין מכירין אותו שנאמר לוה רשע ולא ישלם (תהלים ל"ז כ"א) אפילו הצדיקים אין כל יגיעם אלא צדקות שנאמר צדיק חונן ונותן (שם שם) אינם שבעים מן המצות ובפני הרשעים קשה מצוה לעשותה שנאמר ראמות לאויל חכמות (משלי כ"ד ז') קשה בעיניהם לתן צדקה ולגמול חסד יראים לחסר ממונם שהם תלמידיו של נבל שנאמר ולקחתי את לחמי ואת מימי ואת טבחתי אשר טבחתי לגוזזי ונתתי לאנשים אשר לא ידעתי אי מזה המה (שמואל א' כ"ה י"א) כך הרשעים אומרים מה טוב שאני נותן לעניים את שלי אין הקב"ה יכול לתן להם אלא לפי שהוא שונאם לא נתן להם ואני אתן לשונאיו של הקדוש ברוך הוא ואינם יודעים שהכניסם לנסיון נותנין לאדם וכן הוא אומר אפס כי לא יהיה בך אביון (דברים ט"ו ד') לא יחדל אביון מקרב הארץ (שם שם י"א). לכך נקראו נכסים שהן נכסין מזה ונותנים לזה כיצד יתקיימו שני כתובים אלה אלא הקב"ה נותן לך נכסים אם אתה עושה מהם צדקה הרי נכסיך קיימים לך אם יבא עני ויאמר תן לי צדקה ולא נתנה היכנס תחתיו כי לא יחדל אביון מקרב הארץ וכן חנה אמרה שבעים בלחם נשכרו (שמואל א' ב' ה') שלא רצו לתן צדקה לעניים ממה

שהיה להם ורעבים חדלו (שם) שעשו צדקה מדוחק ונתן להם המקום שיעשו בריוח. רבי יונתן אומר העושה מצוה מדוחק כופו לעשותה מריוח והמבטל מצוה מריוח סופו לבטלה מדוחק:

פתוח תפתח את ידך (דברים ט"ו י"א) לתן עד שלא תפתח לטול. שתי ידות הן הנותן צריך לתן הודיה [שהוא] מן הנותנין ולא מן הנוטלין. שתי ידות הן אחת מלמעלה ואחת מלמטה יד העני מלמטה ויד בעל הבית מלמעלה שצריך לתן הודיה שהיתה ידו עליונה ולא תחתונה. ד"א פתוח תפתח כל הנותן צדקה לא לעצמו בלבד הוא מיטיב אלא לכל הבריות מסוף העולם ועד סופו לכך נאמר פתוח תפתח אם פתחת ידך לעני אתה פותח להוריד גשמים מן השמים שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב [את] השמים וגו' (שם כ"ח י"ב) הא נמצא זה מיטיב לעצמו ולכל הבריות לא יאמר אדם מחסר אני מנכסי אם אתן לעניים יסתכל אדם כל מה שאינו מחסר אינו מוסיף שער הראש והזקן שהן מסתפרין לעולם מגדלין והגבינים אינם מסתפרים לעולם ואינם מגדלין והן נמשלו ישראל לרחל שגוזזים אותה והיא מגדלת צמר בכל שנה ושנה החזיר אינו נגזז ואינו מוסיף. אם נתת צדקה לא משלך נתת אלא משל הקדוש ברוך הוא שנאמר לי הכסף ולי הזהב (חגי ב' ח') וכן הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך (דה"א כ"ט י"ד) וכן היה רבי אליעזר אומר כבדו למלך משלו שאתה שלו וכן היה רבי מאיר אומר תן לו משלו שאתה ושלך שלו. ומנין אתם אומרים שבזכות הצדקה הגאולה באה ובית המקדש נבנה שכן אומר ישעיהו ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה (ישעיה א' כ"ז) במשפט תפדה זו הגאולה ושביה בצדקה אלו הגליות שבזכות הצדקה הגליות מתכנסות ומנין אתה אומר שמתן צדקה שנותן שלום בעולם שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום (שם ל"ב י"ז) שהרי הוא אומר כי תמעול מעל (ויקרא ה' ט"ו) שוה פרוטה ופרוטה מן שמונה באיסר היא אלף וחמש מאות ושלשים ושש פרוטות מן שמונה באיסר מן ארבעים ושמונה פונדיונים בסלעים ומה מרובה מדת הטוב או מדת הפורענות הוי אומר זו מדת הטוב ומה אם מי שמעל בקדש שוה פרוטה הרי הוא משלם אחד מאלף וחמש מאות [ושלשים] וששה (הנוטל) [הנותן] צדקה שאין סוף לשכרה על אחת כמה וכמה כמה יטול אחאב הרשע הוא שלא עשה מצוה ולא כלום אלא מנע מפיו סעודה אחת ולא מנעה לשם שמים אלא היה מתענה על עצמו כמה סעודות נתן לו המקום על אותה סעודה שמנע מפיו נתן לו ארכה כל ישראל שמונעים מפיהם ומפי בניהם ונותנים לעניים על אחת כמה וכמה. ומנין אתה אומר אדם שנפל ממנו פונדיון או סלע ומצאו עני ומתפרנס בה מעלים עליו שקיים נפש. המועל בקדשים בלא ידיעה משלם אלף וחמש מאות ושלשים וששה אע"פ

שלא היה יודע מי שהוא זוכה בלא ידיעה אינו דין שיתן לו שכר יותר והזוכה בלא ידיעה שקבל שכר המכון לזכות עאכ"ו שיטול שכר. וכן אתה מוצא כשחטאו ישראל לא היה ביניהם ובין הסדומים אלא צדקה שנאמר ואחותך סדום ובנותיה (יחזקאל ט"ז נ"ה) אלולא המתן של צדקה שהייתם עושים כמעט כסדום הייתם רעים מהם שנאמר לולא ה' צבאות הותיר לנו שריד כמעט כסדום היינו (ישעיה א' ט') ולא עמד לישראל בימי המן אלא צדקה שהיו עושים שנאמר ואהי להם למקדש מעט (יחזקאל י"א ט"ו) ומנין ידענו שהיה הצדקה מעט שמה שנאמר לולא ה' צבאות הותיר לנו שריד כמעט שהייתם מחזיקים ידי עניים אבל סדום יד עני ואביון לא החזיקה (שם ט"ז מ"ט) וקטנה היא הצדקה [והלא] בכל מקום הוא מפרש עליה שהיא גדולה (לא) [ולמה] נאמר כמעט אלא שהיא קטנה מפני עושה. [הנותן] איסר או דינר או סלע אינו (דומה) [מדמה] שנוטל עליו שכר אבל לפני המקום (אין) [היא] גדולה שהיא נכנסת בפני השכינה ומנין אתה אומר צדקה שהגוים עושים תולים חטאיהם שנאמר צדקה תרומם גוי (משלי י"ד ל"ד) צדקה שעשה עשו היא גרמה לו שקבל מלכות יותר שכן הוא אומר על חגי שהיו הנביאים מצטערים על ישראל ואומרים אימת יגיע קצנו אמר להם עוד אחת מעט עד עכשיו יש להן שתי מלכיות שיעבדו אותן עול מלכות יון ועול מלכות אדום ומה זכות היתה ביון בזכותו של יפת שחס על כבוד אביו כמה שנאמר ויקח שם ויפת את השמלה (בראשית ט' כ"ג) ואין כלום טועה לפני האלקים ואינו מאבד שכר בריה אמר יעמוד מדי מיפת ויקבל מלכות מאה ושמונים שנה בזכות יפת אביהם שכבד שעה אחת את אביו עמדה מלכות מדי ועמד חגי ואמר האלקים עוד קיים לה עוד אחת מעט היה מלכותו של עשו שהיה בידו שתי מצות שהאמין באביו ואמר לו הברכה אחת היא לך אבי (בראשית כ"ז ל"ח) הא מה לחגי עוד זכות אחד אני נותן לעשו שהיה בוכה ומבקש מאביו הברכה שהאמין באביו מעט היא צדקה וכי עשה [עשו] צדקה מימיו אלא מה שנאמר ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו (שם כ"ה כ"ח) אמר הקב"ה כדאי היא האמנה שעשה שאתן לו מלכות הא אף לרשעים צדקה תולה ומה עשו שעשה עם אביו אף על פי שלא היה צריך שהיה יצחק עשיר נתן לו הקדוש ברוך הוא המלכות בשכרו מעלה עליו המקום שעשה צדקה ישראל שהם מפרנסים עניים על אחת כמה וכמה הרי למדנו שאף לרשעים צדקה תולה. וכן דניאל אומר לנבוכדנצר גזר דין נכתב עליך בשמים ואין מעכב פורענותך אלא צדקה שנאמר וחטאך בצדקה פרוק (דניאל ד' כ"ד) קבל הימנו נבוכד צר ושלח אגרות ואמר כל העניים יבואו ויתפרנסו מנכסי המלך ותלה לו המקום שנים עשר חדש אלולי שמנע עצמו מן הצדקה לא באה עליו הפורענות לסוף שנים עשר חדש הגביה

עצמו ורוחו. כיון שראה שנכנסו חגרין וסומין לפלטין שלו אמר לעבדיו מה הם עושים בפמליא שהבאתם לי א"ל הן עניים שאמר לך דניאל לפרנס שיתלה לך האלקים אמר להם מה הוא יכול לעשות לי שרפתי ביתו באש עליו הכתוב אומר לפני שבר גאון (משלי ט"ז י"ח) ומנין שנתלו לו שנים עשר חדש שכן הוא אומר לקצת ירחין תרי עשר על היכל מלכותא וגו' (דניאל ד' כ"ו) אמר לו הא בתקפך עשית תעמוד לך גבורתך ודע שכחה של צדקה גדול מן רוח הגבוה וכן הוא אומר טוב מעט בצדקה (משלי ט"ז ח'). ויפה לך הצדקה מכל ארצך ומכל כסף וזהב וכל גאונך לא יעמוד לך עוד וכל כך למה נתעסק בו המקום לא שהיו כל הגוים כלם כאין נגדו אלא להודיע כחה של צדקה:

ד"א צדקה תרומם גוי. צדקה שישראל עושים מרוממת אותם על כל אומות העולם שכן הוא אומר ונתנך ה' אלקיך עליון על כל [גויי] הארץ:

ד"א צדקה תרומם גוי. היא גורמת להקב"ה שיהיו כל האומות מרוממין ומנטלין אותן ומביאין נקרונות וכפרימין שנאמר והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' (ישעיה ס"ו כ'):

ד"א צדקה תרומם גוי. שיהיו ישראל מקבלים פני שכינה והוא שרוי עמהם בארץ שנאמר והתהלכתי בתוככם (ויקרא כ"ו י"ב):

וחסד לאומים חטאת. החסד והצדקה שהגוים עושים חטא הוא להם בונים דימוסיאות ומרחצאות שירחצו בהם עניים ועשירים הרי גומל חסדים הרבה ומה חטא יש להם בכאן אלא בזמן שהם גומרים את הבנין אומרים נעשה מקום לע"ז ונמצאת זכותן חובה אלולי כן שכר גדול היה להם ואמר אם בזכותם הם חוטאים כשהם חוטאים על אחת כמה וכמה:

ד"א צדקה תרומם גוי. כמה שנאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית ט"ו י"ד) לבא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ל' ל"ד) רשעתם של גוים עליהם כמה שנאמר וברשעת הגוים האלה וגו' (שם ט' ד'):

וחסד לאמים חטאת. החסד שעשה יצחק הוא הזכיר רשעתם של גוים עליהם ואיה החסד שעשה יצחק שפשט צוארו לסכין שנאמר מצא חן במדבר עם שרידי חרב (ירמיה ל"א א'):

ד"א צדקה תרומם גוי. צדקה שעושה ישראל היא עומדת להם לעתיד לבא וחסד לאמים חסד שישראל עושים היא עומדת להם ומביא את הגאולה שנאמר וזכרתי לך חסד נעוריך (ירמיה ב' ב'):

ד"א החסד שעשה דוד הוא מזכיר עונות לאומות העולם שנאמר (ואכרות להם) [ואכרותה לכם] ברית עולם חסדי דוד הנאמנים (ישעיה נ"ה ג') ואומר והוכן בחסד כסא (שם ט"ז ה') שהצדקה וגמילות חסדים היא גורמת לשכינה שתשרה ביניהם:

ד"א וחסד לאמים חטאת. החסד שעשה יוסף לאומות שיזכרו עונותם שיבא עליהם רעב שקבל יוסף את המלכות. ואיזה חסד עשה יוסף בבית שנאמר ויוסף היה רועה את אחיו (בראשית ל"ז ב') וכי רועה היה והלא בבית המדרש היה שנאמר כי בן זקונים הוא לו (שם שם ג') אלא בשביל שהיה עתיד לפרנס את אחיו קראו רועה עד שהוא אצל אביו:

ד"א וחסד לאמים חטאת. צדקה שעשה אברהם היא גרמה לבניו שיהיו מתגדלים בין האומות שנאמר ומי גוי גדול (דברים ד' ז'). ומי גרם להם [זאת] הצדקה שעשה אברהם. וחסד שעשה אברהם הוא גרם להביא פורענות על האומות. הלא עשרים דור היו עד אברהם ולא היה עליהם רעב וכשעמד אברהם מיד ויהי רעב בארץ:

ד"א וחסד לאמים חטאת. החסד שעשה בן הדד ונעמן הוא גרם להם שיגלו. אמר להם הקדוש ברוך הוא אלו עובדי ע"ז יכבדו אותי ואתם מכעיסים אותי. וכן מצינו בבלדן החסד שעשה היה גורם קצף על חזקיהו ונזכרו עונותיהם של ישראל שנאמר הנה ימים באים ונשא (את) כל אשר בביתך (מ"ב כ' י"ז). וכן אנשי נינוה כשעשו תשובה נפקדו עונותיהם של ישראל. וכן אמר מיכה שמעו עמים (מיכה א' ב') שהגוים עושים וישראל אינם עושים:

ד"א וחסד לאמים חטאת. החסד שהגוים עושים לישראל שיזכירו עונותיהם שכן אומר במלך מואב ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עולה [על החומה] ויהי קצף גדול על ישראל (מ"ב ג' כ"ז):

ד"א צדקה תרומם גוי. אלו ישראל שהם מרוממים בעולם הזה ומביאה אותם לעולם הבא. וכן משה אומר וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות וגו' (דברים ו' כ"ה). ובכ"מ הוא מלמד על הצדקה שכחה גדול מכל המצות. וכן בכתובים וצדקה תציל ממות (משלי י"א ד'). ומהו עונש של מונעי [צדקה] עשרים וארבע קללות כנגד עשרים וארבע ברכות הרי הן מפרשות ע"י דוד עשרים וארבע קללות שנאמר הפקד עליו רשע ושטן יעמוד על ימינו בהשפטו יצא רשע וגו' יהיו ימיו מעטים וגו' יהיו בניו יתומים וגו' ינקש נושה וגו' יבזו זרים יגיעו אל יהי לו מושך חסד וגו' יהי אחריתו להכרית יזכר עון אבותיו אל ה' וגו' יהיו נגד ה' תמיד ויכרת מארץ זכרם וילבש קללה כמדו ותבא כמים בקרבו תהי לו כבגד יעטה ולמזח תמיד יחגרה (תהלים ק"ט ו' עד י"ט) הרי עשרים וארבע קללות. על מי הקללות באות על מי שנאמר עליו יען אשר לא זכר עשות חסד (שם שם ט"ו). מהו

אשר לא זכר רואה יתומים לא נתן כלום היה לו להזכיר שלא ימות ויהיו בניו יתומים ויתבזו נכסיו וכל מה שיש לו ויהיו אף הם מבקשי צדקה ולא יהא אדם נותן כלום ומרחם עליהם. וכן הוא אומר וכי תראה ערום וכסיתו (ישעיה נ"ח ז') אם ראית [ערום] צריך להתכסות אל תסתכל בו אלא הסתכל בבשרך ואמור מה אני ומה היא אני והוא בשר ודם אכסנו אם אצטרך ויכס אותי. באים עניים רעבים אל תהפוך [פניך] מהם אם כסית פניך מהם חשוב שאתה בשר ודם ומבשרך לא תתעלם (שם). וכן הוא אומר כל אלמנה ויתום לא תענון (שמות כ"ב כ"א) אם תענה אותו שומע אני לראשונות ופורע על האחרונות לא רציתם לעשות צדקה על היתומים ועל האלמנות אני אראה אתכם שאין אדם שאין לו יתומים ואלמנות. וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב (שם שם כ"ג). נותני צדקה מביאים שלום לעולם שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם (ישעיה ל"ב י"ז). מונעי הצדקה מביאים חרב לעולם וכמה ענשם של מונעי צדקה עשרים וארבע קללות ושכר נותני צדקה עשרים וארבע ברכות שכן הוא אומר על ידי ישעיהו אז יבקע כשחר אורך וגו' אז תקרא וה' יענה (שם נ"ח ח' ט') וזרח בחשך אורך ונחך ה' תמיד ובנו ממך חרבות עולם אז תתענג על ה' (שם שם י' י"א י"ב י"ד). יכול בטרוף ת"ל והיה מעשה הצדקה שלום (שם ל"ב ז'). יכול לשעה ת"ל ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם (שם שם י"ז). ומנין בשבועה ת"ל כי פי ה' דבר (שם נ"ח י"ד). הרי עשרים וארבע ברכות לנותני צדקה כנגד עשרים וארבע קללות למונעי צדקה. והמונע עצמו מן הצדקה מפסיד ארבעים ושמונה חלקים מרחיק ממנו עשרים וארבע ברכות ומדבק בו עשרים וארבע קללות. הנותנים צדקה נקראים פרנסים להקב"ה שנאמר הנך יפה רעיתי במתן הצדקה הנך יפה בגמילות חסדים ואין רעיתי אלא פרנסים. מעלה אני עליכם כשאתם מפרנסים את העניים כביכול לי אתם מפרנסים:

ד"א הנך יפה רעיתי. הקדוש ברוך הוא אומר לישראל אתם מפרנסים אותי שנאמר את קרבני לחמי (במדבר כ"ח ב'). יכול יש לפניו אכילה ושתיה ת"ל לאישי (שם). לאישים אתם נותנים א"כ למה נאמר לחמי אלא אע"פ שאתם נותנים לאישים מעלה אני עליכם כבנים המפרנסים לאביהם:

ד"א הנך יפה רעיתי. אתם מרצים אותי לכל האומות בשבילכם אני מיטיב לכל באי עולם. וכנסת ישראל אף היא [אומרת] להקב"ה הנך יפה דודי:

[טז] הנך יפה דודי. כשאתה נפרע מן האומות אף נאים כשאתה נותן ידידיך ליראיך:

ד"א הנך יפה דודי. כשאתה תולה לכל באי עולם. אף נעים שהיו הצדיקים מקבילים מעשיהם לפי מעשיו. אף ערשנו רעננה. אלו עשרת השבטים שגלו לפנים מנהר סמבטיון

כמה שנאמר בפאת מטה [ובדמשק ערש] (עמוס ג' י"ב). שלא שייר המקום מהם אלא אחד משבעה ואחד משמונה כמה שנאמר בפאת מטה והפאה של מטה אחת. הרי לך שתי פאות ושתי ירכים וארבע רגלים והמטה כלה להיכן הלכה לה לפנים מדמשק:

[יז] קורות בתינו ארזים רהיטנו ברותים. למד הקדוש ברוך הוא שבחו של שלמה שבנה בית המקדש לשבע שנים ובנה [ביתו] לשלש עשרה שנה:

קורות בתינו ארזים אלו הקורות שהביא חירום (משה) [מלך צור] לשלמה:

ד"א קורות בתינו ארזים. אלו שערי ניקנור שהביא אותם בים ואבד אחד מהם ועשה המקום נס כיון שהגיע לנמל של יפו הקציפה הגל. וי"א אחת מן החיות שבים בלעה אותם כיון שהגיע ניקנור לנמל פלטה אותה ועמדה בים שלשה ימים עד שלא נכר את כלה:

ד"א קורות בתינו ארזים. זו קבורת משה שנאמר וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון (דברים ל"ג כ"א). אין ספון אלא ארזים שנאמר וספון בארז (ירמיה כ"ב י"ד):

רהיטנו ברותים. זה בית השכינה

מדרש זוטא שיר השירים פרשה ב

[א] אני חבצלת השרון [שושנת העמקים]. (שהיא) [כדרך שהשושנה הזו] נאה כך ישראל נאים במעשיהם מכל האומות:

ד"א אני חבצלת השרון. אין השרון אלא שהיא שרה למקום למי שברא את העולם:

שושנת העמקים. שאין שושנה נאה בעולם אלא שושנת העמקים. כדרך שהשושנה נאה כך ישראל נאים בזמן הבכורים שהיה שבט יהודה מביא והשיר בראשם ועטרה של זהב בראשם. הגיעו למקדש היו השליחים מעטרים את בכוריהם. הקריבו היו מביאים ענבים ותאנים ותמרים והשיר היה מכה לפניהם והיו הסגנים והפחות והגזברים עומדים מפניהם. הגיעו לעזרה היו הלוים מכים בשיר ואומרים (אודך) [ארוממך] ה' כי דליתני (מאד) (תהלים ל' ב'). לכך נאמר אני חבצלת השרון שושנת העמקים שממנו שבח למי שברא העולם:

ד"א אני חבצלת השרון. אימתי שרו ישראל למקום כיון שעלו מן הים אמרו שירה. וי"א שושנת העמקים זה נחשון שירד לתוך הים והיה מהלך במים עד שהגיעו המים בחוטמו שנאמר הושיעני אלקים כי באו מים עד נפש (תהלים ס"ט ב'). וי"א שושנת העמקים בשעה שירדו ישראל לתוך הים בעמקי הים נכפפו המים בראשיהם עליהם והיו המים בימינם ובשמאלם על גביהם התחילו ישראל בוכים ומצטערים ואומרים מה מתונים

והטעה כל הקהל הזה אמר הקב"ה עשיתי נסים לעמי ולא ידעו כח המטה אשר בידך והכה את הים וקרם הכיפין של מים ויחזרו המים למקומם וכך עשה משה. ומנין לך שכך היה הרי חבקוק מפרשה נקבת במטיו ראש פרזיו יסערו להפיצני (חבקוק ג' י"ד). באותה שעה העלה עליהם המקום וימרו על ים סוף ולא עשו אלא נותנים אחת מרגליהם ביבשה ואחת על הים והיו אומרים שירה לכך נאמר אני חבצלת השרון:

ד"א אני חבצלת השרון. זה אברהם ששר למקום כשעלה מכבשן האש:

ד"א זה חנניה מישאל ועזריה ששרו למקום בשעה שעלו מתוך כבשן האש. ד"א זה דניאל ששר למקום בשעה שעלה מגוב אריות:

[ב] כשושנה בין החוחים. כדרך שהשושנה נאה בין החוחים כך ישראל נאים בין האומות אימתי נאים בשעה שעלו ממצרים וצהלו כחבצלת. ד"א כשושנה בין החוחים. אימתי השושנה נאה כשהיא נראית למעלה מן החוחים אם נתחייבה השושנה הרוח נושבת בחוחים והם מכים אותה:

[ג] כתפוח בעצי היער וגו'. מה התפוח הזה כשאדם רואה אותו בסתו אינו מכירו כיון שהוא מוציא עליו הנץ קודם את (העלין) [העליו] כך היו ישראל עד שלא עמדו לפני הר סיני כך קדמו ישראל המעשה לשמיעה ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז'):

ד"א כתפוח בעצי היער וגו'. הרי ישראל אמרו למקום כדרך שהתפוח הזה נאה בתוך אילני סרק. כך ברקונו של ע"ז לא היה מואב ועמון וצדון לקיים מה שנאמר בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי אני חמדתי לדברי תורתך לא אתה כפפת אותי לא דומה בא לו מטב לבא מעצמו נחמדנו לישב בצלך. ופריו מתוק לחכי אלו דברי תורה לקיים מה שנאמר ממני פריך נמצא (הושע י"ד ט'):

[ד] הביאני אל בית היין. זה דורו של משיח:

ודגלו עלי אהבה. אלו האבות:

סמכוני באשישות וגו'. מה החולה הזה מצפה להרוחה כך ישראל מצפים לגאולה:

ד"א למה נמשלו ישראל לחולה מה החולה אינו אוכל לא דבלה ולא פת בריא אלא פת חמה מעט כך הדור הזה אינו מבקש מסכתות ולא קולין וחמורין אלא טעמי האגדות ושיחות חכמים:

[ו] שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני. זה משה כמה שנאמר מוליך לימין משה זרוע תפארתו (ישעיה ס"ג י"ב):

ד"א שמאלו תחת לראשי. שבח לפני המקום השמאל מרחקת והימין מקרבת:

ד"א שמאלו תחת לראשי. אלו ענני הכבוד שהיו מקיפים את ישראל מלמעלה ומלמטה:
[ז] השבעתי אתכם בנות ירושלים [וגו' את האהבה]. איזו היא האהבה זו ירושלים שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל בניתם את בית המקדש וחרב לא תבנו עוד עד שתשמעו קול מן השמים לקיים מה שנאמר כנשוא נס הרים תראו וכתקוע שופר תשמעו (ישעיה י"ח ג'):
אם תעירו ואם תעוררו וגו'. השביעם הקב"ה שלא לעמוד כנגד מלכות כך נאמר בצבאות במי שהוציא את צבאותי ממצרים. ד"א במה משביע אותם בצבאות בישראל שנקראו צבאות כמלך שהוא נודר בחיי בנו:
או באילות השדה במי שהוא מזעזע את המדברות כמה שנאמר קול ה' יחיל מדבר קול ה' יחולל אילות (תהלים כ"ט ט'):
ד"א בצבאות או באילות השדה. אם מרדתם על המלכיות הרי דמיכם כצבי וכאיל:
[ח] קול דודי הנה זה בא. אלו הקולות שעתידים לבא קודם למשיח:
ד"א קול דודי הנה זה בא. כיון ששמע קול השופר עשרה זועות עתידין לבא עשרה מקומות נהפכים ועשרה [מקומות] נשרפים מלמד שאין הפתח נפתח כלו כאחת אלא אליהו בא לו לעיר אחת ונעלם מחברתה ומדבר עם האיש ונעלם מחברו:
[ט] דומה דודי לצבי או לעפר האילים. יכול לצבי זקן נאמר לעפר האילים שאין מגדלים לעולם זכר זקן ועושים אותו אמרה:
ד"א או לעפר האילים. אין לעפר אלא עולם כמה שנאמר מי מנה עפר יעקב (במדבר כ"ג י'). מלמד שנראה המקום לישראל כעולם. כך משל המקום את השכינה שהיא חוזרת למקומה:
הנה זה עומד אחר כתלנו [משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים]. מלמד שהמקום נראה מציץ ומפיע:
ד"א משגיח מן החלונות. זה המשיח שכיון שיבא שערי מזרח נפתחים לו כמה שנאמר מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו (ישעיה מ"א ב'). ולמה הוא בא ממזרח אלא מהיכן שהיום עולה (זה משיח) [והמשיח] מבני בניו של דוד שהוא משול כחמה שנאמר וכסאו כשמש נגדי (תהלים פ"ט ל"ז). וכמה שאמר עליו הכתוב שהוא נעור כשהוא כאלו ישן אף הקדוש ברוך הוא כיון כשהגיע הקץ אמר הכתוב העירותי מצפון ויאת ממזרח שמש יקרא בשמו (ישעיה מ"א כ"ה). ולמה הוא בא מן הצפון אלא שגלו ישראל לצפון כביכול גלה עמהם הכבוד לצפון בשביל כך נאמר העירותי מצפון. וכן אמר יחזקאל וארא והנה

רוח (גדולה) [סערה] באה מן הצפון (יחזקאל א' ד') מ"ה א'). אלו שערי מזרח ושערים לא יסגרו (שם) אלו שערי הדרום:

[י] ענה דודי ואמר לי [קומי לך רעיתי]. זו היא הגאולה אין אומרים לאדם קום אלא כשהוא יושב שהמשיח עתיד לחזק ידיהם של ישראל שנתרפו במעשה הטוב:

[יא] כי הנה הסתו עבר. העניו:

הגשם חלף הלך לו. אלו ימי השעבוד:

[יב] הנצנים נראו בארץ. אלו מעשי הצדיקים:

עת הזמיר הגיע. זמנה של מלכות. כמה שנאמר זמיר עריצים יענה (ישעיה כ"ה ה'):

ד"א ענה דודי ואמר לי לך רעיתי. כיון שיבואו למדבר שיגיע זכרון מלכיות מלאכי המרום עונים עליהם לקיים מה שנאמר הידד כדורכים יענה (ירמיה כ"ה ל'):

ד"א קומי לך רעיתי. אמר רב נחמן ביום שאמר הקב"ה ליהושע עשה לך חרבות צרים (יהושע ה' ב'):

[יד] יונתי בחגוי הסלע. זו כנסת ישראל שנמשלה ליונה כשראתה רץ אחריה הים סוגר מלפניה ושונא רודף אחריה יצא פרעה כגבור והקדוש ברוך הוא יצא כנגד פרעה כגבור ולא הודיע שהוא איש מלחמה עד שיעשה מלחמה כנגד פרעה כמה שנאמר ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות ט"ו ג'). יצא פרעה בשריון והקב"ה יצא בצדקה שנאמר וילבש צדקה כשריון (ישעיה נ"ט י"ז). יצא פרעה בכובע וקשת וחצים והקדוש ברוך הוא יצא בצדקה ככובע שנאמר וכובע ישועה בראשו (שם). בחצים [לאור חציך יהלכו] לנגה ברק חניתך (חבקוק ג' י"א). וצלח פרעה על הסוס והקב"ה צלח כנגדו. שנאמר והדרך צלח רכב (תהלים מ"ה ה'):

בחגוי הסלע. זו עמידתם לפני הר סיני כמה שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר (שמות י"ט י"ז). משל למה הדבר דומה למלך שהוא מבקש אשה שלח שתנשא לו קבלה עליה. אמר המלך לראותה ראה אותה אמר לה דברי ואני שומע דבריך [והיתה מדברת] באזניה מלך והיה קולה ערב (לאחר). כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל הראיני את מראיך זו הגאולה שהביא הקב"ה לישראל בימי רבי שמעון ורבי ישמעאל שהיה מעשה בשבעה אנשים שהיו עולים לירושלים מצא הראשון תמרה אחת ואמר יעלה חברי וכן השני כך עשו כולם עד שהגיע השביעי ונטלה עד שהגיע לכור וחלקוה ביניהם. עד עכשיו היה קורא כור תמרה כיון שהגיע המעשה לפניהם אמר כדאי היא שתבא הגאולה על ידיהן על אלה נאמר הראיני את מראיך במעשים טובים השמיעיני את קולך במצות:

ד"א השמיעיני את קולך. אמר רבי אלעזר נותן כח לישראל כקולו של משה שהיה במצרים יושב ודורש וכל ישראל [שומעים] עד שנים עשר מיל כמה שנאמר משה ידבר והאלקים יעננו בקול (שמות י"ט י"ט):

ד"א השמיעיני את קולך. כשאתם מתפללים לפני בקול גבוה כי קולך ערב בתפלתך:

[טו] אחזו לנו שועלים. אלו המצרים הזקנים:

קטנים. אלו בניהם שהיו רעים לישראל יותר מן הגדולים שהיה נכנס לתוך ביתו של ישראל ורואה יונק ומיסרו:

מחבלים כרמים. אלו ישראל הגדולים:

וכרמינו כמדר. אלו היונקים שכך כונתם של מצרים אמרו הרי אנו הורגים קטנים והגדולים מתים והנקבות נשאות למצרים ונמצא זרעו של אברהם כלה מן העולם:

[טז] דודי לי ואני לו וגו'. דודי לי בשעה שאמר אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב'). ואני לו כשאמר והייתם לי סגולה מכל העמים (שם י"ט ה'):

הרועה בשושנים. כשירעה את ישראל שנאמר רועה ישראל האזינה וגו' (תהלים פ' ב'). ידוע תדע פני צאנך (משלי כ"ז כ"ג). אלו עם הארץ. שית לבך לעדרים (שם) אלו הנשיאים:

[יז] עד שיפוח היום ונסו הצללים. כשתעבור פורענות מישראל:

ד"א עד שיפוח היום. כשתעברו גבול בני עשו:

ונסו הצללים. אלו בני לוט:

סוב דמה לך דודי וגו'. זוכר אני להם מעשה אברהם בין הבתרים:

מדרש זוטא שיר השירים פרשה ג

[א] על משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי בשעה שהקריבו ישראל בחנוכה היו סבורים שהיא בית הבחירה אמר להם הקדוש ברוך הוא בקשתיו ולא מצאתיו אין אתם מקריבים בו מעתה אין קדושה אלא במקום שעקד אברהם את יצחק בנו:

אחזתיו ולא ארפנו. זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קל"ב י"ד):

[ב] אקומה נא ואסובבה בעיר. כשאמר הקב"ה לישראל רב לכם סוב את ההר הזה (דברים ב' ג'):

אבקשה את שאהבה נפשי. במזבח שבנה משה ברפידים:

ד"א על משכבי בלילות. אמר רבי יהודה בשעה שהיה דוד בורח מלפני שאול:

בקשתיו ולא מצאתיו. בשעה שירד שאול אחריו למדבר:

אקומה נא ואסובבה בעיר. ששלח שאול רוכלים לארץ ישראל שאמרו לו הלא דוד מסתתר עמנו (ש"א כ"ג י"ט) בין הבתולות:
[ד] אחזתיו ולא ארפנו. בשעה שהורידה מיכל בת שאול כביר העזים על המטה והיה שאול סבור שהוא תפוס:
ד"א אחזתיו ולא ארפנו. זה דוד שתפס את הגורן מיד ארונה היבוסי ואמר זהו בית הבחירה:
עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורתי. בשעה שעלו בני ישראל להוסיף על המזבח וימצאו גלגלתו של ארונה נתונה תחת המזבח ולא פסל הקדוש ברוך הוא את הקרבנות של ישראל:
[ו] מי זאת עולה מן המדבר. וכי מן המדבר העלה אותם והלא ממצרים העלה אותם אלא מלמד על חבתם של ישראל שהם חביבים לפני המקום כמציאה שבני אדם מוצאים במדבר לקיים מה שנאמר ימצאהו בארץ מדבר (דברים ל"ב י'):
ד"א מי זאת עולה מן המדבר כתמרות עשן. וכי כעשן היו אלא מה העשן הזה כל מקום שהוא הולך מיצר כך כל האומות מצירים בשעה שעלו ישראל ממצרים. מקטרת מר ולבונה מכל אבקת רוכל. מלמד שלא היו חסרים כלום:
ד"א מקטרת מר ולבונה. זה אברהם מה המור הזה ראש לכל הבשמים כך אברהם ראש לכל הצדיקים וכך אמר לו הקב"ה להקריב לו את יצחק בנו בהר המוריה ולבונה זה יצחק כדרך שמקטרין את הלבונה על גבי המזבח כך נעקד יצחק על גבי המזבח כלבונה מכל אבקת רוכל זה יעקב כמה שנאמר ויאבק איש עמו (בראשית ל"ב כ"ה):
ד"א מקטרת מר ולבונה זה משה ואהרן:
מכל אבקת רוכל. אלה שבעים זקנים:
[ז] הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה. עשרים וארבע משמרות לכהנים ועשרים וארבע משמרות ללוים ושנים עשר שבטים:
[ח] (ח) כלם אחוזי חרב. מעשים טובים כמה שנאמר ביעקב אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי (בראשית מ"ח כ"ב) וכי היכן מצינו שעשה יעקב מלחמה ומה ליוסף יותר על אחיו זו הבכורה אשר לקחתי מיד האמורי זה עשו שעשה מעשי אמורי בחרבי זו מעשים טובים ובקשתי זו תפלה:
ד"א כלם אחוזי חרב. זו חרבו של אברהם שנאמר ויקח את המאכלת לשחוט את בנו (בראשית כ"ב י'):
מלמדי. שהם מלמדים בניהם:

מלחמה. זו תורה שנאמר על כן יאמר בספר מלחמות ה' (במדבר כ"א י"ד):
ד"א הנה מטתו שלשלמה. זה המשכן:
ששים גבורים סביב לה מגבורי ישראל. אלה השבטים שנאמר והחונים לפני המשכן קדמה וגו' (שם ג' ל"ח):
ד"א הנה מטתו שלשלמה. מירושלים מה מטה זו שהיא מאהבת אדם ואשתו כך היו אוהבים זה את זה בירושלים:
ד"א הנה מטתו שלשלמה. זה שלמה ודאי ללמד על שלמה שהיה רודה בכל העולם חזרה ונתמעטה מלכותו ולא היה שולט אלא על תדמור שנאמר (ויכו את תדמור כמדבר) [ויבן את תדמור במדבר] (דה"ב ח' ד') חזר להיות שולט על ישראל בלבד חזר שלא שלט אלא על מטתו ואף על מטתו לא היה יכול לנוח בתוכה מפני רוחות רעות:
כלם אחוזי חרב. ביום שישב רבי אליעזר בן הורקנוס שבו ביום שמו איש חרבו על ירכו:
מפחד בלילות. שהיו מעבירין פורענות מישראל:
[ט] אפריון עשה לו המלך שלמה. מלך שהשלום שלו. [אפריון]. זה הארון:
מעצי הלבנון. אלו הקרשים לקיים מה שנאמר שני אדנים תחת הקרש האחד (שמות כ"ו י"ט):
[י] עמודיו עשה כסף. אלו העמודים וחשוקיהם כסף (שם כ"ז י'):
רפידתו זהב. זו הכפורת שנאמר ועשית כפורת זהב טהור (שם כ"ה י"ז):
מרכבו ארגמן. זו הפרוכת של ארגמן שנאמר ועשית פרוכת תכלת וארגמן (שם כ"ו ל"א):
תוכו רצוף אהבה. אלו הלוחות:
מבנות ירושלים. אלו האומות מה שעשו ישראל הם גרמו להם. ד"א אפריון. זו (בריית) [בריאת] העולם מבראשית מבית המקדש נברא שנאמר [אל אלקים] דבר ויקרא ארץ וגו' מציון מכלל יופי (תהלים נ' א' ב'):
עמודיו עשה כסף. אלו ההרים שהם עומדים על גבי הארץ כעמודים:
רפידתו זהב. זה הרקיע פטלילו של עולם. מרכבו ארגמן. זה כסא הכבוד. תוכו רצוף אהבה. אלו נפשות של צדיקים שהן נתונות עמו במרום:
שלשה הם שנכנסו זה לפנים מזה ומשה נגש אל הערפל (שמות כ' י"ח). לפנים ממנו צדק ומשפט שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך (תהלים פ"ט ט"ו). ולפנים ממנו נפשות הצדיקים שנאמר אשר בידו נפש כל חי וגו' (איוב י"ב י') ואומר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלקיך (שמ"א כ"ה כ"ט):
רצוף אהבה. נפשות הצדיקים שאהבו את הקדוש ברוך הוא. שנאמר זרע אברהם אוהבי (ישעיה מ"א ח'). וכן הוא אומר להנחיל אוהבי יש (משלי ח' כ"א). בנות ירושלים.

(והפרשות) הן נפשות ישראל (מלאומות) [המופרשות מהאומות]. ו אין נפשות צדיקים מתערבות עם רשעים:

[יא] צאינה וראינה בנות ציון. צאו וראו כל האומות יום שמחה שעשה המלך שהשלום שלו:

בעטרה שעטרה לו אמו. על הים כמה שנאמר ה' ימלוך לעולם ועד (שמות ט"ו י"ח). אמר להם הקב"ה כביכול אתם קשרתם כתר מלכות בראשי:

ביום חתונתו. זו עמידת הר סיני:

שמחת לבו. אלו ימי המלואים:

ד"א צאינה וראינה. כל האומות (מסיפלאים) [מתפלאים] שהוא עושה לבניו והכבוד והעטרה שהוא מתעטר ביום כנוס גליות. שנאמר ומלך ה' עליהם בהר ציון מעתה ועד עולם (מיכה ד' ז'). והלא שלו היא המלכות. שנאמר ה' ימלוך לעולם ועד (שמות ט"ו י"ח). ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו (תהלים י' ט"ז). אלא שאמר לישראל כביכול אין לי מלכות ולא חילות עד שעמדתם והמלכתם אותי. אין אתה מוצא צבאות בספר יחזקאל לומר כל הימים שאתם בגולה אין לי חילות ומלכות עד שתחזרו למלכותכם שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה (עובדיה א' כ"א):

ד"א ביום חתונתו. אלו ימי המשיח שנמשל הקדוש ברוך הוא לחתן שכן הוא אומר ומשוש חתן על כלה וגו' (ישעיה ס"ב ה'):

וביום שמחת לבו. בבנין בית המקדש. שנאמר וגלתי בירושלים וששתי בעמי (שם ס"ה י"ט):

ד"א בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו. כשירדה שכינה לבית המקדש שנאמר וכל בני ישראל רואים ברדת האש (והכבוד) [וכבוד ה'] על הבית (דה"ב ז' ג):

וביום שמחת לבו. יום שחנך שלמה את הבית:

מדרש זוטא שיר השירים פרשה ד

[א] הנך יפה רעיתי. אלו הזקנים:

הנך יפה עיניך יונים. מה העינים הללו נתונות בגובה של ראש כך דברי חכמים גבוהים בעיני האדם מה העינים שהן מאירות כך דבריהם [של חכמים] מאירים לישראל. מבעד לצמתך. אימתי (הן) [אתם] משובחים כשאתם מצומיתין לפני (לא עושין) [ועושין] אגודות אגודות [מצות]. ד"א מבעד לצמתך. כשאתם עושים דברי תורה (כצמתה) [בצנעה]:

שערך כעדר העזים. זה מעשה נסים שבמשכן:
שגלשו מהר גלעד. אלו ישראל כשהלכו למדין:
[ב] שניך כעדר (הרחלים) [הקצובות]. בביאתם (של מדין) [ממדין] זכים מעריות ומע"ז. ולמה משל הקב"ה כעדר הקצובות שלא היה נבחר לקרבן אלא הקצובות. כך לא נבחרו במדין [אלא הכשרים]:
שכלם מתאימות ושכולה אין בהם. שלא נשתכלו במדין לא בהליכתם ולא בביאתם. תני רבי מאיר לא נבחר מהם אלא ממאה אלף לכך שכלם מתאימות ושכולה אין בהם:
[ג] כחוט השני שפתותיך. זה הפרוכת שהיה מבדיל בין כהן גדול [לעם]:
ד"א כחוט השני. זו כניסתו של משה למשכן. שנאמר וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפורת אשר על ארון העדות מבית שני הכרובים (במדבר ז' פ"ט). לכך נאמר ומדברך נאוה:
ד"א ומדברך נאוה. אלו הנביאים:
כפלח הרמון רקתך. אלו יושבי המדרשות. מבעד לצמתך. זה הציץ שהיה בין עיניו של אהרן:
[ד] כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות. במקום שהיו ישראל נותנים הודיות למקום:
אלף המגן תלוי עליו כל שלטי הגבורים. זה אברהם שאמר לו הקדוש ברוך הוא אנכי מגן לך (בראשית ט"ו א'). ונתן לשלמה בנו אלף המגן:
[ה] שני שדיך כשני עפרים. זה משה ואהרן:
הרועים בשושנים. זה יהושע וכלב:
[ו] אלך לי אל הר המור. זה אברהם:
ואל גבעת הלבונה. זה יצחק:
[ז] כלך יפה רעיתי ומום אין בך. זה יעקב:
ד"א אלך לי אל הר המור. זה אברהם ושרה אשתו. שנאמר ויקח אברם את שרה אשתו וגו' (בראשית י"ב ה'):
כלך יפה רעיתו ומום אין בך. זה יעקב [ובניו] שלא היו בדם רשעים ובעלי מומים:
[ח] אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי. איזהו לבנון זהו בית המקדש שנקרא לבנון ולמה נקרא שמו לבנון אלא כל מי שהיה עולה לשם ובידו עון לא היה זז משם עד שיהיו עונותיו מתלבנים כשלג לקיים מה שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (ישעיה א' י"ח). ד"א אתי מלבנון כלה. כשהגליתי את השכינה מבית המקדש הגליתי אתכם עמה. תשורי מראש אמנה. שהאמנתם בי תחלה:
מראש שניר וחרמון. זו הליכתם במדבר ארבעים וחמשה מסעות:

ממעונות אריות מהררי נמרים. אלו המלכים שעבדת ביניהם שהיו רעים מאריות ונמרים:

[ט] לבבתני אחותי כלה לבבתני באחת מעיניך. משל למה הדבר דומה לתינוקת בת מלכים ששלח המלך אחריה ראה אותה באחת מעיניה ושבחה אלו ראה כל הגוף על אחת כמה וכמה. לכך נאמר לבבתני אחותי כלה [לבבתיני באחת מעיניך]:

ד"א לבבתני אחותי כלה. את נתת לי את הלב שאהיה מלך על הבריות:

[י] מה יפו דודיך אחותי כלה. אלו הקרבנות שהקריבו ישראל בשילה ובנוב וגבעון:

וריח שמניך מכל בשמים. ביום שגמרו מלאכתן מהבמות:

[יא] נפת תטופנה שפתותיך כלה. זה משיח הצדיק שהוא עומד מיהודה:

ד"א זה משוח מלחמה שהוא עומד מיוסף ואינם מקנאים זה לזה. לקיים מה שנאמר אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יקנא את אפרים (ישעיה י"א י"ג):

דבש וחלב תחת לשונך. זה יעקב שברך את השבטים:

[יב] גן נעול אחותי כלה. זה הקץ שהיה נעול מישראל:

ד"א גן נעול אחותי כלה. אלו קצי ספר דניאל החתום:

[יג] שלחיך פרדס רמונים. מה הפרדס של רמונים שהוא [נאה]. כך היו ישראל נאים ומעשיהם הולכים חוץ מהם. ולמה נמשלו לפרדס רמונים. מה הרמון הזה גודעו פורעו. כך ישראל כובשים עצמם במצרים וכשהגיע הקץ פרעו עצמן ויצאו:

ד"א פרדס רמונים. זו הקטרת:

כפרים עם נרדים. שהיה כפרה עליהם:

[יד] נרד וכרכום קנה וקנמון. זה בצלאל בן (אהליאב) [אורי]. שעלה להר סיני והראה אותו מעשה המשכן כאלו עשוי למעלה. ויש אומרים המקום הראה למשה וירד והראה לבצלאל. והסכים בצלאל לדעת האלקים:

ד"א קנה וקנמון. זה אהרן וחור. כמה שנאמר ואהרן וחור תמכו בידיו מזה אחד ומזה אחד (שמות י"ז י"ב):

[טו] מעין גנים באר מים חיים. זה המעין שהמקום עתיד לטהר את הצדיקים. לקיים מה שנאמר ואת דמי [ירושלים] ידיח מקרבה (ישעיה ד' ד'):

ד"א מעין גנים באר מים חיים ונוזלים מן לבנון. מה (הטובה) [הטבח] הזה שהוא נותן טפה אחת בכוס או בקדרה ונוזלה. כך עתיד המקום לטהר את ישראל מע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים. או יכול יאמרו הצדיקים על הקלות הוא מוחל. אבל על החמורות אינו מוחל. הוא אומר על ההרים לא אכל ועיניו לא נשא אל גלולי בית ישראל (יחזקאל י"ח ט"ו). ואומר לישראל כטמאת הנדה היתה דרכם לפני (שם ל"ו י"ז). אלו אמר כטומאת

נבלה או כטומאת שרץ לא היה להם טהרה לעולם. [אלא מה הנדה שהיא טובלת במים וכשרה לביתה כך כשנתרחצו במעין הזה אתם טהורים לעולם]:
ד"א נוזלים מן לבנון. אלו הנביאים שעמדו בבית המקדש:
[טז] עורי צפון ובואי תימן. מכאן אתה אומר שהצדיקים לעתיד לבא אינם צריכים לא אפרסמון ולא כל מיני בשמים. רוח צפונית מכבדת וזוחלת לפניהם כל בוסמני גן עדן:
ד"א עורי צפון ובואי תימן. שהרוחות עתידות להכניס (ובאה) [קנאה] זו עם זו. הדרום אומר אני מביא גלות תימן וכל הגדה וכל הדרום. והצפון אומר אני מביא גלות צפון וכל הצפון. והמקום נותן שלום ביניהן והן נכנסין בפתח אחד. לקיים מה שנאמר באתי לגני אחותי כלה:

מדרש זוטא שיר השירים פרשה ה

[א] אריתי מורי עם בשמי. זה שער הקרבנות:
אכלו רעים שתו ושכרו דודים. אלו הן אוהבי המקום:
[ב] אני ישנה ולבי ער. זו גלות בבל:
מי זאת הנשקפה כמו שחר. זו גלות המשיח:
יונתי בחגוי הסלע. זו גלות מצרים:
ד"א אני ישנה ולבי ער. זה העולם נדמה לישן הזה והדחיק עליו המקום ועוררו. רבי עקיבא אומר למה היה העולם דומה לבעל הבית שעשה כלים ולא פתחן שהיו בריאים כבר חזר ופתחן:
אני ישנה ולבי ער. זו הגאולה שהיא דומה לישן והמקום מעוררו. כמה שנאמר העירותי מצפון ויאת (ישעיה מ"א כ"ה). ואח"כ ממזרח שמש יקרא בשמי (שם). והמקום מעורר הגאולה מן הדרום תחלה ואחר כך מן המזרח ומן הצפון. הדי רוח צפון לדרום והדרום לצפון. כל זה ליבש את מעינות המים חוץ משבעה נהרות. כל עץ פרי. שזבחו שם לע"ז ויבשו:
ד"א אני ישנה ולבי ער. זו גאולת מרדכי ואסתר:
ד"א אני ישנה ולבי ער. המקום אומר לישראל אני ישנה ולבי ער:
פתחי לי אחותי רעיתי. א"ר אלעזר ביום שאמר מלך בבל כל בית שיהא פתוח היו נכנסים ובוזזים אותו. וכל בית שהוא נעול אל תכנסו בתוכו. ונעלו ישראל בתיהם. לפיכך שלח המקום נביאים לישראל ואומרים להם פתחו בתיכם עד מתי אתם יושבים באפלה:
ד"א פתחי לי אחותי רעיתי. הרי זו לימי גוג [ומגוג] שישראל עתידים להיות טמונים במערות ובמחילות והקב"ה מרתיק עליהם. שמעון בן שטח היה אומר שהקדוש ברוך

הוא אומר לישראל פתחי לי אחותי והם מסתכלים. והמקום עושה להם נסים והם רואים את המשיח עומד בראש מדבר מואב ועמו ארבע מאות איש והמקום נותן להם גאולה. לקיים מה שנאמר ונתתי לה את כרמיה משם (הושע ב' ט"ז). והמחילה (נפרדת) [נפתחת] להם משם ממדבר מואב לחורב. וישראל הולכים ונוטלים את הזיין ממדבר חורב שהשם כתוב בו. ובאים ונוטלים עמון ומואב. לקיים מה שנאמר אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם (ישעיה י"א י"ד). אמר רבי יוסי [ב"ר יהודה] כדרך שהלגיונות עושים להם בית חמדה. כך חורב עשוי לישראל בית חמדה. הרי מלכי הצפון שומעים שנהרגו עמון ומואב וכלם מתכנסים ובאים וקובעים המלוכה בדמשק. ומלכי המערב והדרום מתכנסים אף הם. באים ונוטלים עצה במדין. וישראל מצירין להניח את החכמים שבמדין אי אפשר ולהניח את אחיהם שבירושלים [והמקום פותח פתח לאליהו והוא יוצא למדין ומניח את החכמים שבירושלים]. ומה אליהו עושה. כל המדבר שהוא הולך מירושלים למדין שכלו טרשים וחיה רעה עושה לו המקום נסים והוא בא ועומד לפני המשיח במדין והמשיח נפטר משם ואליהו עומד. באותה שעה הוא מוציא את ספר הישר. שכל התורה הזאת אינה אלא שירה אחת מתוכו. הארץ נפתחה מתחתיהם ושורפת אותם ונעשה להם שם [קבר] גדול. נמצא מקיים פתחי לי אחותי רעיתי. והמשיח בא לו ממדין ונוטל כל בזתה. וכן לדמשק ונוטל בזתה. לקיים מה שנאמר ישא את חיל דמשק (ישעיה ח' ד'). עד שלא תפול מלכות אדום. והפתח נפתח משם לרומי. לקיים מה שנאמר שם ירעה עגל ושם ירבץ (שם כ"ז י'):

שראשי נמלא טל. אמר להם הקב"ה אדם דומה לישן הזה ואני עוררהו. הרי מלכי מזרח מתכנסים לתדמור וישראל באים מרומי ומקריבים לירושלים שבעת ימים. והקדוש ברוך הוא משיב הרוח ואומר לישראל חזרו לתדמור כנגד מלכי המזרח. ומלכי הגוים אומרים נותן לישראל [רשות] לבנות בית המקדש והם באים לשרפו והקב"ה יוצא ונלחם עמהם. לקיים מה שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכריה י"ד ג'). והמשיח בא לו לצור ולצידון ולתדמור ולבירי. לקיים מה שנאמר אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם (ישעיה י"א י"ד). וכל האומות היו עתידות לשמוע והן מתכנסות ובאות על פוגה ועל עכו והם בוכים על סביבות עכו פרוסות. וכל הירדן וכל ישראל מראין לחבוש הזה שבאפלה. והקדוש ברוך הוא קורע את הרקיעים ומראה לישראל את כסא הכבוד. לקיים מה שנאמר ומעי המו עליו. והיו מתפללים והוא מקבלם לקיים מה שנאמר פתחי לי אחותי רעיתי:

[ו] אני לדודי. בפתח שיראה לי והם מתפללים והקב"ה מעמיד להם חמה. כדרך שהעמיד ליהושע בן נון. שהשביע ביום ההוא לפניו ואחרי זה משיח:
ודודי חמק עבר נפשי יצאה בדברו. שהוא מוציא קרח וכל עדתו:
בקשתיהו ולא מצאתיהו. הרי השכינה מסתלקת לשמים וישראל סבורים שהוא מחיה להם את המתים. לכך נאמר קראתיו ולא ענני. ד"א קראתיו ולא ענני:
בשעה שנסתלקה השכינה בימי ישעיה עשר פעמים עד שלא נסתלקה השכינה מן הכרוב האחד לכרוב השני. מן הכרוב השני למפתן הבית. כמה שנאמר וירם כבוד ה' מעל הכרוב על מפתן הבית (יחזקאל י' ד'). וממפתן הבית למזבח. כמה שנאמר ראיתי את ה' (עומד) [נצב] על המזבח (עמוס ט' א'). וממזבח לחומה. שנאמר (ראיתי את ה' עומד על החומה) [והנה ה' נצב על חומת אנך] (שם ז' ז'). ומחומה לגג. כמה שנאמר טוב לשבת על פנת גג (משלי כ"א ט'). ומפנת גג להר הזיתים. כמה שנאמר ויעל כבוד ה' ויעמוד על ההר אשר מקדם לעיר (יחזקאל י"א כ"ג). מהר הזיתים למדבר. כמה שנאמר טוב שבת בארץ מדבר (משלי כ"א י"ט). מן המדבר לשמים. כמה שנאמר השמים שמים לה' (תהלים קט"ו י"ז). הרי ישראל מבקשים את השכינה והיא לא חוזרת עד שיגיע הקץ. לכך נאמר קראתיו ולא ענני:
[ז] מצאוני השומרים הסובבים בעיר. כיון שנסתלקה השכינה באו המלכיות ושרפו את בית המקדש. שהוא משול ככתנת:
ד"א מצאוני השומרים הסובבים בעיר. ביום שנתנה רשות למלאכי השרת שיהו (עמהם) [עומדים] על החומה (ביום) [כמה] שנאמר על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים (ישעיה ס"ב ו'). אמר רבי חנינא בנו של רבי יוסי הגלילי בו ביום נתנה רשות לגבריאל להפרע מן המלכיות. לקיים מה שנאמר מקול המון נדדו עמים (ישעיה ל"ג ג'). וכן הוא אומר קול המון (בהמון) [בהרים] דמות עם רב (שם י"ג ד'). זה הקדוש ברוך הוא. ה' וכלי זעמו לחבל כל הארץ (שם שם ה'). ואח"כ יריע אף יצריח על אויביו יתגבר (שם מ"ב י"ג):
[ט] מה דודך מדוד היפה בנשים. הכשרים שבאומות אומרים לישראל למי שאתם עובדים נלך עמכם. כמה שנאמר אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד (צפניה ג' ט'):
[מה דודך מדוד שככה השבעתנו]. למה נאמר שככה השבעתנו. אלא שעתידים להשבע להקב"ה ולישראל שלא לילך אחר ע"ז מעתה. אמר רבי אלעזר הרי אתה למד מאברהם יום שהכה את המלכים. כמה שנאמר אל עמק שוה (בראשית י"ד י"ז). שנשבעו לו

כל האומות שלא לילך מעתה אחר ע"ז. ובמקום שנשבעו לו לאברהם כך הם עתידים להשבע למקום ולמשיח שלא לילך אחר ע"ז לכך נאמר שככה השבעתנו:
[י] דודי צח ואדום. דודי צח שאני נותן את התורה. ואדום שהוא נפרע מן האומות:
[יא] ראשו כתם פז. בשעה שהוא מביא את היסורים על ישראל לנקותם מעון:
קוצותיו תלתלים. זה [היה] המזבח:
[יב] רוחצות בחלב. אלו המדרשות:
[יג] לחייו כערוגת הבשם. אלו הלוחות:
שפתותיו שושנים. אלו האגדות:
[טו] שוקיו עמודי שש. ביום שנכנס משה ועמד לפני כסא הכבוד:

מדרש זוטא שיר השירים פרשה ו

[א] אנה הלך דודך. ביום שנאמר ויבן מזבח תחת ההר (שמות כ"ד ד'). שהיו ישראל סבורים [שהר] סיני קדושת עולם ולא היה אלא קדושת שעה:
[ב] דודי ירד לגנו. ביום שירדה האש לקרבנו של הבל ולקרבנו של נח. וכן בנדב ואביהוא. וכן בקרבן מנוח ושלמה ואליהו. לכך נאמר דודי ירד לגנו. עוד אחת הוא עתיד לירד. כמה שנאמר כן ירד ה' צבאות לצבא על הר ציון ועל גבעתה (ישעיה ל"א ד'). מכאן הם אומרים בעליה שברא הקדוש ברוך הוא כשברא את העולם. כן ירד על הר סיני. וכן הוא לעתיד לבא. לקיים מה שנאמר כן ירד ה' צבאות לצבא על הר ציון:
[ג] אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים. כביכול אין הקב"ה מקרבן באהבה. אמר אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים. כבני אדם שלא טעמו טעם עבירה מימיהם:
[ד] יפה את רעיתי כתרצה. כשאדם משבח את אשתו אומר לה נאה קומתך כתרצה:
[ה] שערך כעדר העזים. כבר אמרנו:
[ו] שניך כעדר הרחלים. מה הרחל הזו שכלה קדושה כך ישראל כלם קדושים. עדר הרחלים לאהל מועד. הצמר לפעמונים. הקרנים לשופרות. והרשעים נמשלו לכלבים שאין הנאה מהם. שנאמר כלם כלבים אלמים (ישעיה נ"ו י'). מה הכלב הזה שהוא [נושך] את האדם. בקש ממנו אדם נדמה להיטיב אינו יכול. לכך נמשלו לכלבים שאין בידם לא מעשה טוב [ולא מצוה]:
[ה] ששים המה מלכות. זה אברהם ויוצאי ירכו:
ושמונים פילגשים. אלו יוצאי התיבה. ועלמות אין מספר. אלו המשפחות שאין להם מספר:

[ט] אחת היא יונתי תמתי וגו'. אימתי כששלח משה מרגלים. מה ראו בשעה שהגיעו לחמת. אמר משה אל תכנסו כגנבים. אלא והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ (במדבר י"ג כ'). התחילו האמורים אומרים (אין כאן) לא באו אלו אלא לקצץ את האילנות ולשרוף את הערים. יצאו השליחים אחריהם ונכנסו האמוריים אליהם. היו אחימן ששי ותלמי רודפים אחריהם עד שהגיעו למישור של חמת שביהודה וכלב נפל לו אחורי הגדר. כיון שמצאן שהגיען בישראל עמד וצוח צוחה אחת ונפלו כלם לפניו וטפח לפניהם. אמר להם מפני מה באתם בשביל חמשה רמונים ואשכול אחת. אמרו לו לא באנו אלא מפני שאמרתם הערים אנו שורפין. כשבאו לפני משה הוציאו דבת הארץ רעה. אמרו ושם ראינו את הנפילים בני ענק (שם שם ל"ג). אמר להם כלב כנסת ישראל שנים עשר. לכך נאמר ראוה בנות [ויאשרוה מלכות ופילגשים] ויהללוה:

[י] מי זאת הנשקפה כמו שחר. זו גאולת משיח. כדרך שהשחר יוצא ואפלה בורחת מפניו כך האפלה בורחת על המלכיות כשיבא משיח. ד"א מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה. מה גלגל חמה והלבנה שהם באים בפרהסיא. כך כשתגלה מלכות המשיח תגלה בפרהסיא לעולם:

ד"א מי זאת הנשקפה כמו שחר. כשהקדוש ברוך הוא מביא טובה לעולם בהשקפה הוא מביאה. שנאמר וישקף ה' אל מחנה מצרים (שמות י"ד כ"ד):

ד"א מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה. מה השחר הלבנה והחמה לא מאורו של זה דומה לזה. ולא הליכתו של זה כהליכתו של זה. כך אין הצדיקים שוים לעתיד לבא. אלא אדם מקבל לפי מעשיו. מה החמה והלבנה שהן מבררין את הפירות כך המקום מברר את הצדיקים:

[יא] אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל. זה אברהם:

לראות הפרחה הגפן. זה יצחק. הנצו הרמונים. זה יעקב ושבטיו. שנכרתה ברית לאבות. כמה שנאמר שבועות מטות אומר סלה (חבקוק ג' ט'):

ד"א אל גנת אגוז ירדתי. אלה ישראל שנתקדשו לפני הר סיני שנמשלו לאגוז. מה האגוז הזה אם הקשתו כלו מפעפע כך ישראל נוחים כאגוז. א"ר יוסי ב"ר יהודה מי שלא ראה אגוז ואינו יודע מהו סבור שמא (כלין) [כלו] הוא עצים. פעפע הרי [הוא מוצא] אותו אגודות של אוכלין. כך ישראל האומות שאין מכירין אותן אומרים בעונותיהם הם לוקים. בדקו אותם והם מוצאים אותם אגודות אגודות של מצות:

[יב] לא ידעתי נפשי שמתני. יעקב שהלך לחרן. שנאמר וישא יעקב רגליו (בראשית כ"ט א'). א"ר יהודה בן בבא מנין אתה אומר שהראה לו הקב"ה מלכיות שהן עתידות לשעבד

את בניו. שנאמר וירא והנה באר בשדה (שם שם ב'). זו כנסת ישראל. והנה שם שלשה עדרי צאן רובצים עליה (שם). זו מלכות בבל מדי ויון. ונאספו שמה כל העדרים (שם שם ג'). זו מלכות הרשעה שהיתה מכתבת טרוניא בכל לשון:

ד"א לא ידעתי נפשי שמתני. אלו ישראל שהיו במצרים שהיו מצפים לגאולה. וכשגאלם המקום הושיבם בעניני הכבוד. אמרו ישראל הרי אנו יושבים עם המלך ברכב שלו. לכך נאמר מרכבות עמי נדיב:

ד"א לא ידעתי נפשי שמתני. אלו ישראל בימי ברק ודבורה שבאה גאולה על ידיהן:

ד"א עמי נדיב. זה היום שהתנדבו ישראל למשכן ואף לעתיד לבא אוהבם נדבה:

מדרש זוטא שיר השירים פרשה ז

[א] שובי שובי השולמית. שכל באי עולם עתידים להשלים להקדוש ברוך הוא והוא נותן להם הימין כדרך שנתן להם במתן תורה. רבי אלעזר אומר שובי שובי השולמית. שהמתים עתידים לחיות ולעמוד זה אחר זה כדרך שמלכו דורות. כך הם באים דורות דורות. רבי אליעזר אומר כלם באים כאחת מלך ומלך בדורו על כסאו. נשיא ונשיא ודורו. כמחולת המחנים. זה דורו של אלישע שהיה ממחולה ודוד ממחנים. א"ר יהודה יכול כי מה מנהגו לעולם הבא כרשעים. אמר לאו אלא שעתידים לעמוד מחנים מחנים מחולות מחולות ומושיבם למקומם. דור הולך ודור בא. זה דורו של אליהו ושל אלישע שיעצו ברעב ודורו של אבשלום שנהרג במחנים:

[ב] מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב. מה הן פעמים. אלו הרגלים שנקראו רגלים פעמים ואשורים. כמה שנאמר תמוך אשורי במעגלותיך בל נמוטו פעמי (תהלים י"ז ה'). אימתי כשהיו ישראל עולים לרגל בירושלים בזמני המועדות. כמה שנאמר שלש פעמים בשנה וגו' (שמות כ"ג י"ז). ונאמר שלש פעמים תחוג לי בשנה (שם שם י"ד):

ד"א מה יפו פעמיך בנעלים. כשאדם רואה ברגלו של חברו היה אומר לו כמה נאה רגלך במנעל כך כשיטלו ישראל את הכבוד יהיו כל האומות אומרים לא היה הכבוד נאה אלא לכם לכך נאמר בת נדיב. כמה שנאמר בהתנדב עם וגו' (שופטים ה' ב'):

ד"א מה יפו פעמיך אמר הקב"ה לישראל בת נדיב בת אברהם מעשה ידי אמן למעשה הדיוט:

[ג] שררך אגן הסהר. זה השית שלא חסר נסכים:

[ה] צוארך כמגדל השן. אלו הסנהדרין:

עיניך ברכות בחשבון. אלו החכמים כשהם מתכנסים לעצה ואין אדם יודע מה הם יועצים והדבר נודע לרבים:
אפך כמגדל הלבנון צופה פני דמשק. זה בית יער הלבנון. שהיה אדם עומד בראשו ומונה כמה בתים יש בדמשק:
[ו] ראשך עליך ככרמל ודלת ראשך כארגמן. הם הדלים שבישראל שהם עתידים להיות לבושים כמלכים האלו שהם לבושים כארגמן:
ד"א ראשך עליך ככרמל. כדרך שעלה אליהו בהר הכרמל וגזר על הקדוש ברוך הוא וקיים. כך העניים והדלים שבישראל כל מי שיש בידו מצוה אחת עתיד להיות גוזר על המקום והוא מקיים. מלך אסור ברהטים. זה יעקב שנאמר ויצג את המקלות אשר פצל ברהטים (בראשית ל' ל"ח):
ד"א מלך אסור ברהטים. זה משה שנטל שלו על המים. שנאמר עלה אל הר העברים הזה הר נבו וגו' (דברים ל"ב מ"ט):
[ז] וחכך כיין הטוב. זה שאול שהזכיר ליהונתן בנו בן נעות המרדות (שמואל א' כ' ל'):
דובב שפתי ישנים. אבא יודן איש גוריון היה אומר אלו היו קין והבל שהיו תחלת העולם והיה קין בעל דובב להבל. אמר קין להבל כך העולם נוהג במי שהמקום אוהב לו נותן. אלא מה שעשה אדם אבינו שהשליטו על בריותיו כדרך שברא את העולם תחלה. כך נתן לו חנם. אבל מכאן ואילך איני נותן אלא למי שהוא אוהב. מתוך כך נפלה קטטה ביניהם נתנו הבל תחתיו. אמר לו המקום אל תחמול עליו על זה הרשע. חס עליו הבל. אמר לו המקום אתה חסת עליו והוא יהרגך. לכך נאמר ויקם קין (בראשית ד' ח') שהיה למטה ומניין אתה אומר שגלה לו המקום מקום להרגו והוא נובך. שנשפך דמו ולא עלו צריחין עד עכשיו. לכך נאמר דובב שפתי ישנים. ראה כמה גדולה חבת קין והבל וגביע של בנימין:
[יא] אני לדודי ועלי תשוקתו. כדרך שאמרתי לחוה אמכם ואל אישך תשוקתך (בראשית ג' ט"ז). כשתהיו חוטאים אתם ועלי תשוקתכם. שכן מתחמדין וחוזרין למקומן. ואין תשוקה אלא תחמודות. הרי אתה אומר עלה שישק מלך מצרים על ירושלים וגו' ויקח את כל מגיני הזהב אשר עשה שלמה (מ"א י"ד כ"ה כ"ו). והלא זבוב היה שמו שישק. אלה שהיה מתחמד מתי ימות שלמה. שהיה יודע שאין בנו שליט כמותו. כיון ששמע (שלמה) [רחבעם] מיד ויקח את אוצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך ואת הכל לקח ויקח את כל מגיני הזהב (שם):

[יב] לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים. הרי משיח בא לעולם ואומר להם לישראל הגאולה באה לעולם והם מתכנסין ובאים כתות כתות. כת ראשונה זקנים שאינם יכולים לילך. שניה נשים וטף. עליהם הכתוב אומר נשכימה לכרמים נראה אם פרחה הגפן וגו'. אלו עושי המלחמה:

[יד] הדודאים נתנו ריח. אלו בני אדם של מעשה צדקה. כשם שדודאים נותנים ריח בעולם הזה. כך בני אדם של מעשה צדקה (נותנים) [נוחלין] כבוד בעולם הבא:

ועל פתחינו כל מגדים. א"ר יוסי זה אליהו בא ואומר להם לישראל אני אליהו והם אומרים לו אם אתה אליהו החיה לנו מתים. ולא מתים שאין אנו מזכירים אלא מתים שאנו מזכירים ועוד אמר רבי יוסי אם יבא אליהו ואני אומר לו פרש לי פרשת נדרים שנדרת לי אתה. חדשים גם ישנים:

מדרש זוטא שיר השירים פרשה ח

[א] מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי. זה רוח הקודש של משה:

[ב] אנהגך אביאך אל בית אמי. אלו שבעה דברים שהמשיח עומד ומראה לישראל. בראשון מראה להם גן עדן. בשני מראה להם כסא הכבוד. בשלישי מראה להם קרח וכל עדתו. ברביעי מראה להם גיהנם. בחמישי מראה להם רשעים. בששי מראה להם צדיקים. בשביעי מראה להם צדיק עתיד לחיות:

[ה] מי זאת עולה מן המדבר מתרפקת על דודה. משל למה הדבר דומה. למי שנשא אשה ואמר לה צאי והתקדשי לי במדבר. כיון שיצאה למדבר אמרה לו שאני על גבך. מי האשה הזאת זו כנסת ישראל. ומי הוא המלך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה. כיון שיצאה למדבר. אמרה לו ישאהו על אברתו (דברים ל"ב י"א):

תחת התפוח עוררתיך. רבי חנינא היה אומר צוה לנו משה לטעון לסוכות והיה הענן מתקרב אצל ישראל והם טוענים עליו נשיהם ובניהם עבדיהם ואמהותיהם וכלותיהם. אף סוסים פרשים ופרדים. והיה הענן מקיף את ארץ מצרים שהוא מהלך ארבעים יום כהרף עין. לכך נאמר שמה חבלתך אמך שמה חבלה ילדתך. שהיתה הארץ מתחבלת כחבלי יולדה:

[ו] שימני כחותם על לבך. בשעה שנאמר ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם (בראשית כ"ב י"א):

כחותם על זרועך. כדרך התפלין הללו שנותנים על זרועותיהם של בני אדם ואין בהם מום. כך אין ביצחק מום. כי עזה כמות אהבה. עזה היתה האהבה שהקדוש ברוך הוא

אהב את ישראל בימי סנחריב. שנאמר הוי היורדים מצרים לעזרה ועל סוסים וגו' (ישעיה ל"א י"א). (אלו) [אמרו] עשר מכות הביא הקב"ה עליהם כדרך שהביא על פרעה ועל מצרים. שנאמר ומטהו על הים ונשאו בדרך מצרים (ישעיה י' כ"ו). רבי נתן אומר הרים במטה יד על (השירים) [אשורים]. שנאמר הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי (שם שם ה'):

קשה כשאול קנאה. קשה היתה הקנאה שהכניס אליהו כנגד ישראל. שנאמר קנא קנאתי לה' אלקי צבאות כי עזבו בריתך וגו' (מ"א י"ט י'). היה לו לאליהו ללך למקום שעמדו אבותיו ויבקש רחמים על ישראל ולא עשה כן. אמר לו הקדוש ברוך הוא צרכך בקשת לך שוב לדמשק. וכן הוא אומר בחזקיהו כי יהיה שלום ואמת בימי (ישעיה ל"ט ח'). א"ל הקב"ה צרכך בקשת. נחמו נחמו עמי יאמר אלקיכם (שם מ' א') ואין אתם צריכים לתפלתו של אליהו:

רשפיה רשפי אש שלהבתיה. עתיד (זמן) [זיון] של ישראל להיות יוצא כאש מתחת כסא הכבוד. שנאמר והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה וגו' (ישעיה י' י"ז). א"ר חנינא בן אחיו של רבי יהושע יש נהרות של אש שהם עוברים לפני השכינה כנהרות של מים מעורבים באש וכשנתנה רשות לגבריאל לשרוף את כל חיל סנחריב. נתנה רשות ללויתן לחבל את כל הנהרות. לכך נאמר רשפיה רשפי אש שלהבת יה:

[ז] מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. עבירה מכבה את המצוה ואין העבירה מכבה את התורה. ד"א מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. איזו היא אהבה. זו האש שהיא מגדלת על גבי האשים. שנאמר ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד (שמות ט' כ"ד). ד"א מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. אלו בני אדם הבוטחים בעשרם ובממונם. שנאמר בוטח בעשרו הוא יפול (משלי י"א כ"ח):

אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה. שאהבתי אתכם אי אפשר את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו. שנאמר בית אל מים והעי מקדם (בראשית י"ב ח'). שעתידים כהנים מבני בניו של אברהם להיות עומדים ונושאים כפיהם על הקהל ומברכים אותם בשם המפורש:

[ח] אחות לנו קטנה. זו סדום ובנותיה שהיו לה שדים ואינה נותנת צדקה לעניים ואינה מפרנסת את האביונים:

מה נעשה לאחותינו ביום שידובר בה. לפורענות. ואלו הן חמשה כרכים. ויהי גבול הכנעני מצידון וגו' (בראשית י' ט'):

ד"א אחות לנו קטנה וגו'. זה דורו של חזקיהו שהיו דומים לאשה נאה שאין לה שדים. שהיו נאים ולא היו מעשיהם טובים:

מה נעשה לאחותינו ביום שידבר בה. לפורענות. זה דורי של [גדליהו בן] אחיקם:

[ט] אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף וגו'. משל למה הדבר דומה לאחד שאמר לחברו על מה ימחול לך המקום. על ע"ז שבידך או על גלוי עריות. אבא אלעזר בן גיני איש ברק אומר למה הדבר דומה לאחד שהיו אומרים עליו איש פלוני חכם ואין ענוה בידו. איש פלוני עניו ואין חכמה בידו. א"ל הכתוב הרני נותן חכמה וענוה:

[י] אני חומה ושדי כמגדלות. אמרה כנסת ישראל אני איני כדורות הראשונים. לא כדור המבול ולא כדור הפלגה ולא כאנשי סדום. כי חכמים יש בי. צדיקים יש בי. מכלכלים ומפרנסים יש בי. שנאמר אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום:

[יא] כרם היה לשלמה בבעל המון. אלו עשרת השבטים שבאו עליהם גוים המונים. שנאמר הוי המון עמים רבים וגו' (ישעיה י"ז י"ב). נתן את הכרם לנוטרים. זה נבוכדנצר שעמד והחריב את ירושלים ושרף את בית המקדש באש והגלה את ישראל לבבל שנקראו כרם. שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל וגו' (שם ה' ו'):

איש יביא בפריו אלף כסף. [זה ירבעם בן נבט שאמרו לו ישראל מלוך עלינו. אמר להם עני אנכי. אמרו לו הרי כסף וזהב. שנאמר ברעתם ישמח מלך (הושע ז' ג')]:

[יג] היושבת בגנים. זו כנסת ישראל שהיא דומה לגנה בין גנות אחרות. לפיכך אין הקדוש ברוך הוא מוסר את גנתו ביד אחרים:

חברים מקשיבים לקולך השמיעיני. אלו חכמים ותלמידיהם שהם מפרישים מקרא בפני עצמו ומשנה בפני עצמה והלכות בפני עצמן ואגדות בפני עצמן. אמר להם הקב"ה חברים מקשיבים לקולך השמיעיני:

[יד] ברח דודי. [ברח] כבוד מישראל. רבי חנניה היה אומר ברח דודי. ברח כבוד מישראל אימתי. יום ששכר בלק את בלעם וילך לקלל את ישראל. שנאמר ארם מקדם ופלשתים מאחור ויאכלו את ישראל בכל פה (ישעיה ט' י"א). [ארם מקדם זה בלעם. ופלשתים מאחור] זה עמלק. ויאכלו את ישראל בכל פה. אלו החמסנים והגזלנים. (א"ר) [אמר רבינו] הגדול באותה שעה שלח עמלק ולקח את כל אלופי אדום ונתן להם אלף אלפים דינרים לכל אחד ואחד מאותם החילים שהיו מאלופי עשו. לפיכך היה יושב ודורש את כל התיבה למפרע:

ד"א האלף לך שלמה. למלך מלכי המלכים שהשלום שלו. ומאתים לנוטרים את פריו. אימתי יום שעמדו עליו עמון ומואב נתן להם מאתים דינרין. ואמר להם שמרו לי שלא

למרוד עלי. לפיכך נהגו המלוכה שכיון שהרג אחד מהם את חברו ובא וישב על כסאו היה בוחן (דינסטם) [דינסטים]:

ד"א ברח דודי. ברח כבוד מישראל. אימתי. ביום שאמר בלעם לבלק בנה לי בזה שבעה מזבחות וגו' (במדבר כ"ג א') כשם שבנה שלמה בטהרה והעלה בטהרה. כדי שתהא תפלתו נשמעת:

ד"א ברח דודי. אימתי. יום שכריתי ברית עם ארחומו והעלו שני טלאים. אחד לצפון המזבח לשם ארחומו ואחד לדרום המזבח לשם ירושלים:

ד"א ברח דודי. אימתי. בימי אחז בן יותם שלא קיים את התורה וגזר על ישראל שלא יעסקו בתורה. שנאמר צור תעודה חתום תורה בלמודי (ישעיה ח' ט"ז). ד"א ברח דודי. אימתי. בימי מנחם והלל שנפלה מחלוקת ביניהם ויצא מנחם הוא ושמונה מאות תלמידים מלובשים סריקונין של זהב. ובא חנן בן מטרון ובעינן בן יהודה אחיו של מנחם והרגו. ועלה אלעזר והתלמידים עמו וחתכו מנויות מנויות. באותה שעה שלחו אנשי אורחמו והושיבו קסטרא על ירושלים והיו מטמאים כל הנשים שהיו בתוכה. ועלה אלעזר והתלמידים עמו והכו כל אנשי קסטרא. באותה שעה נפלה מחלוקת בירושלים. על אותה שעה אמרו ברח דודי ודמה לך לצבי או לעפר האילים:

סליק מדרש שיר השירים